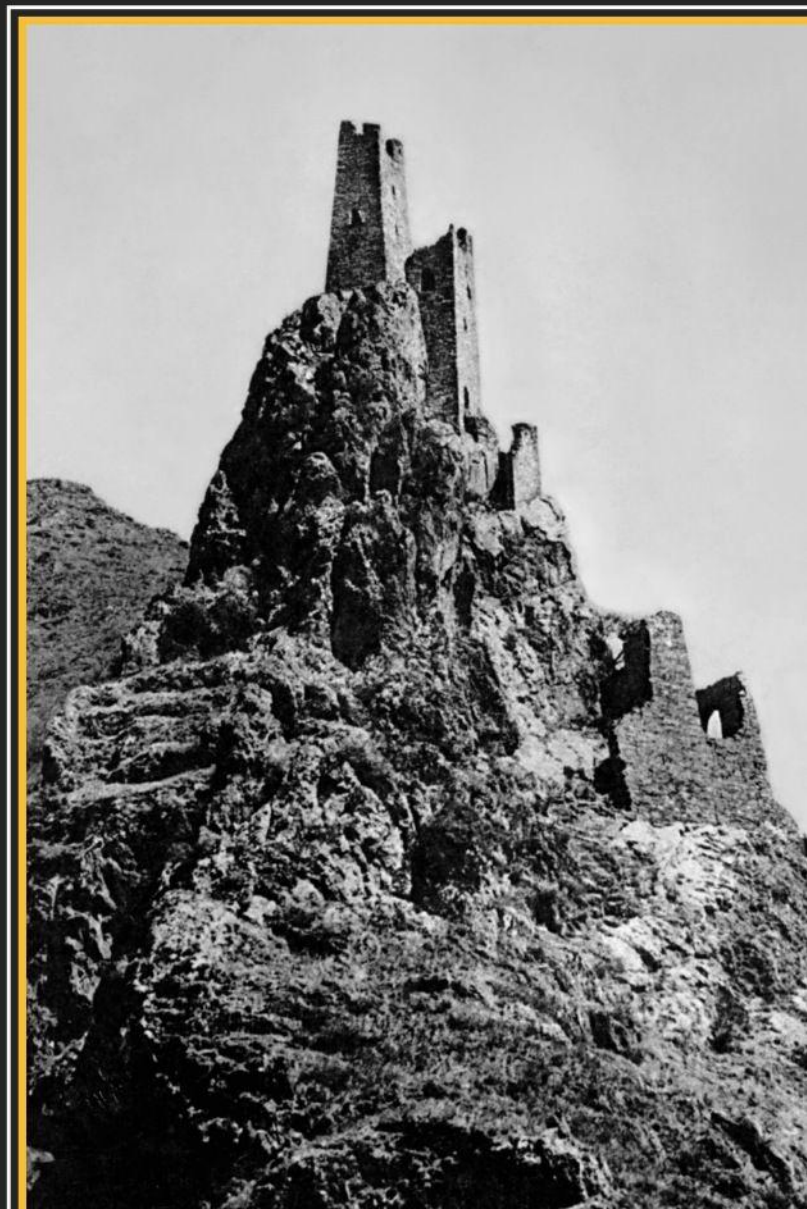

*Хицсеүйтсе сербацсеуың, семсе ацсеуың,
ацсем та баззайың; сермсе стдср
ацсем сты сенсемсемсе*

Генрих Гейне

MAX ДУГ

5
2001

НАША ЭПОХА

Издается с мая 1934 года

ЕЖЕМЕСЯЧНЫЙ ЖУРНАЛ
ХУДОЖЕСТВЕННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ, ПУБЛИЦИСТИКИ

Главный редактор — Ахсар КОДЗАТИ

Редакция:

Ответственный секретарь, проза — Борис ГУСАЛОВ
Поэзия, драматургия — Казбек МАМУКАЕВ

Общественный совет:

Руслан БЗАРОВ, Гриш БИЦОЕВ, Анатолий ДЗАНТИЕВ,
Фариза ДЗАСОХОВА, Елизавета КОЧИЕВА, Анатолий КУСРАЕВ,
Наира НАКУСОВА, Камал ХОДОВ

Владикавказ, 2001

МАХ

ДУГ

5
—
'01

Джилпы уагъд цауы 1934 азы майæ фæстæмæ

АИВ ЛИТЕРАТУРÆЙЫ,
ПУБЛИЦИСТИКÆЙЫ ÆРВЫЛМÆЙОН ЖУРНАЛ

Сæйраг редактор – ХЪОДЗАТЫ Æхсар

Редакци:

Бæрзон секретарь, прозæ — ГУСАЛТЫ Барис

Поэзи, драматурги — МАМЫКЪАТЫ Хъазыбег

Журналы æхсæны уынаффæйы лæгтæ:

БЗАРТЫ Руслан, БИЦЪОТЫ Гриш, ДЗАНТИАТЫ Анатоли,
ДЗАСОХТЫ Фаризæт, КОСТЫ Лизæ, КЪУСРАТЫ Анатоли,
НÆКУЫСАТЫ Наирæ, ХОДЫ Камал

Дзæуджыхъæу, 2001

НОМЫРЫ ИС:

<i>ХЪАЙТЫХЪТЫ</i> <i>Азæмæт. Радзырдтæ æмæ таурæгътæ</i>	5
<i>БАБОЧИТИ</i> <i>Руслан. Цард ба фæццæуй... Æмдзæвгитæ</i>	35
<i>ЦОМАРТАТЫ</i> <i>Изæтбег. Зынгуыст бæллицтæ. Роман.</i> <i>Кæрон.</i>	44
<u>АРДАСЕНТЫ ХАДЗЫБАТЫР: 90 АЗЫ</u>	
<i>АРДАСЕНТЫ</i> <i>Хадзыбатыр. Цины зард. Æмдзæвгæтæ</i>	97
<u>СФÆЛДЫСТАДОН БЫНТÆ</u>	
<i>ХЕТАГКАТЫ</i> <i>Никъала. Æмдзæвгæтæ</i>	104
<u>АДÆМОН СФÆЛДЫСТАД</u>	
<i>ХЪАЗИТЫ</i> <i>Мелитон. Ирон хæзна. Дарддæр</i>	109
<u>НЕ 'ВЗАГ — НÆ ФАРН</u>	
<i>ХУЫГАТЫ</i> <i>Сергей. Не 'взаг нæ хæзна у, æви?</i>	132
<u>«МАХ ДУДЖЫ» РАВДЫСТ</u>	144
<u>АРВИСТОН</u>	157

ХЪАЙШЫХЪШЫ Азамат

РАДЗЫРДТÆ ÆМÆ ТАУРÆГЪТÆ

АЛЫКСЫЙЫ ХЪУЛОН ГАЛ

Æвæдза, хохаг лæгæн фыдызгъæл Фæлвæрайы лавар у. Уæлдайдæр та цæхæрыл цæхцæхæнаг физонджытæм Уациллайæн дæр йæ комыдæттæ æруайдзысты.

Уæд æххормаг аз скодта, æмæ бæстæ бахус, хус смаджы тæф никæцæйуал цыд. Дзидзаахуыр Абхадзæн дæр, мæгуырæг, йæ тæнтæ сæлвæстой. Йæ роны æргъæвæг бонæй-бон арфдæр кодта. Бонизæрмæ йæ комыдæттæ ныхъуырда, фыны таиу Алыксийы хъулон галы фыдæй физонджытæ кодта.

Æхсæрдæсаздыд лæппу Абхадзæн цыма кæлæнтæ счындæуыд, уыйау йæ цъæх цæстытæ Алыксийы хъулон галæй атонын нал куымдтой. Аивæй-иу фосхизæны дæр бамидæг æмæ, æххормаг гæды царыл ауыгъд фиумæ куыд фæкæсы, уыйау-иу йæ мондæгтæ нард галы уындæй саста.

Алыксы æхсæвæй-бонæй Цъамады зæдтæн кувынай нæ фæлмацыд. Зонгуытыл лæугæйæ сын хорз амæндтæ, бирæ бæркæдтæм табутæ кодта. Лæгъзгæмæиу сын сæ рух нæмттæ алы бæрæгбоны дæр кусæрттагæй ссардта, фалæ Алыксийы зæрдиаг куывд цыма Хуыцаумæ нæ хæццæ кодта, афтæ йæм каст æмæ-иу хатгай батыхст:

— Хуыцау, бахатыр кæн, мæлдзыджы тæригъæды дæр куы никуы бацыдтæн, йæ къæбæр фæдджийы бын чи хæры, уыдонæй дæр куы нæ дæн, уæд кæм цæмæй фæрæдыдтæн? Уыцы сахъат лæппуйы тæригъæдмæ кæдмæ кæсдзынæн?..

Алыксийы фырт Гиндайыл фондз азы сæххæст, фæла бæласы æрхау, йе ‘взаг йæ коммæ нæ каст. Ныййарджытæ зæрдиагæй агуыртой низы аххосаг. Зылдысты дæснытыл, халæппарджытыл. Дзуары номыл-иу тут суагътой, куывдонмæ-иу мысайнагтæ фæхастой, зæрдиагæй куывтой, уæддæр лæппуйы дзыхæй мыр нæ хауд.

— Цæй, куыд у лæппу, нæма дзуры? — арæх афæрсынц Алыксийы сыхæгтæ, хионтæ, зонгæтæ, æмæ та уый дæр йæхи бакъултæ кæны:

— Уыцы хорздзинад мæм чи бадзурид, уымæн мæ рахиз цæст дæр фелваси, мæ хъулон гал дæр ын нæ бавгъау кæнин.

Хъулон галы коймæ-иу Абхадзы хъустæ артау ссыгъдысты. Хуыссæг ыл нал хæцыд, æмæ иу æхсæв йæ зæрдыл диссаджы фæнд æрлаууыд.

— Ам ис ныр, Алыксы, дæ хъулон гал, бирæ дын нал фæхиздæн, — райсомæй куы фехъал, уæд бацин кодта Абхадз æмæ хуыссæнæй æназивæг фестад.

Фæззыгон мигъ цыма Хъæриуы къуыбыр риутыл фæкалд, уыйау тæргайхуызæй йæхи бынмæ æруагъта æмæ, рæвдауæн агураг каркау, Цъамады уынгты куы уæлаæмæ асиры, куы та уырдыгмæ. Ранæй-рæттæй хъуысти куйты райын, уарыччыты бæгъ-бæгъ, уасджыты уасын. Кæмдæр, æфцæджырдыгæй, фыййау уадындзæй зарыди Дзалаты рæсугъды кадæг, фæла ацафон хæхбæсты куысты хелоф ваййы, æмæ уыдæттæм хъуынмæ никæй æвдæлд.

Уыцы бон, сабаты, Алыксы та хъæуæн рады хъомгæс уыд. Ахæм хъуынтыгъыз бон мигъ сырæн хæрзгæнæг ваййы, æмæ хъомгæс дæр, йæ уды катæй æхситт æмæ уæууитæй сургæ, фосы алыварс иу тигъæй иннæмæ зилахар кодта.

Изæрырдæм мигъ хъомгæсы фæндиаг фæхырыз ис, æмæ уæд Алыксы дæр йæ рæгъауыл хъæуырæм рахъæр кодта. Хъулон дуры цурмæ куы рахæццæ, уæд йæ хъустыл нæ баууæндыд æмæ Алардыйы кувæндонмæ æдзынæг ныхъхъуыста. Æргом та йæм æрбайхъуыст æфсæн базырты æнахуыр сыр-сыр, куы та гыбар-гыбур. Алыксийæн йæ сурхид йæ къæхты бынæй акалд. Ихæнриз ыл бахæцыд, афтæмæй æрзоныгыл æмæ, йæхиуыл дзуæрттæ ‘фтаугæ, скувы:

— Цы зæд, цы дуаг дæ, табу дын æмæ æз де уазæг...

Хъомгæс йе ‘муд нæма ‘рцыд, афтæ дзуары бынæй «зæды» фæсус хъалæс æргом райхъуыст:

— Уæ, Алыксы, æз дæ хæрзгæнæг дæн!.. Райсом, Хуыцауы кадджын бон, дæ хъулон гал аргæвд. Фыдызгъæлæй хуылфыдзаумæтты йеддæмæ дæ хæдзары мацы ныууадз. Сыхбæстыл æй байуар. Дæ рынчын лæшпуйæн æй хъæуы хистæр Джеорджи скувæд. Иæ фырт Абхадз æнæтаригъæдджын у, æмæ уый та ардæм дæ мысайнæгтимæ кувинагтæ схæссад!

Сой хъалæс фæсабыр, æмæ та дзуары бынæй æфсæн базырты зæлланг æрбайхъуыст. Алыксы йæ зонгуытыл лæууыд æмæ йæ тæнæг, хуыздыд былтæ змæлыдысты:

— Табу, табу, ма хъæбул де уазæг...

Базырты уынар ма хъомгæсы хъустыл азæлыд, афтæ Абхадз йæ бедрайы хæррагъ пыхсытæм нывзылдта æмæ йæ сусæг фæндагтыл Сауы хъæды аныгъуылд.

Æхсæвæртæм мигъ йæ фысым фæстæмæ Хъæриуы хохмæ схаста, æмæ Цъамады хъæуы сæрмæ арвы цъæх раирд. Хъæуы Алыксыйы зæды кой йеддæмæ ницыуал уыд, æмæ алчидæр дзуары ном æртæ гуыборæй ссардта.

Уыдис дыккаг кæркуасæнтæ, фæлæ Алыксыйы хуыссæг цыма тар хъæдмæ фæлыгъд, йæ роны цыма сау кæлмытæ тæлфыд, уыйау йæ сынтæджы рафт-бафт кодта. Æхсæв ыл афæдзау ныддаргъ, фæлæ уæддæр хур йæ мидбылты худгæ скаст, æмæ Алыксы йæ зæды фæдзахст æххæст кæнынмæ бавнæлдта.

Нард фыдызгъæлы æлутон тæф æххормаг хъæуыл апырх, æмæ адæм сæ ком суагътой. Фырнымд Джеорджи бæргæ нæ куймдта кусарты нард хæйттæ, фæлæ, табу йæхицæн, зæд йæхи дзыхæй цы скарста, ууыл йæхи куыд атигъ кодтаид. Абхадз дæр физонæг æфсæстæй йæ цæст йæхимæ æрныкъуылдта æмæ Алыксыйы мысайнæгтимæ дзуары бын худаистæй балаууыд.

Хъæубæсты адæмай сæ фæззыгон куыстытæ дæр ферох сты, æмæ сæм Гиндайы кой йеддæмæ ницыуал уыд. Сахъат лæппу хъусæй рæвдздæр уыд. Адæмы хъæр æмбæрста æмæ, цыма цъиутæ дæр уый кой кодтой, уыйау æхсæвай-бонæй сдзурыныл архайдта. Къуырийы авд боны авд азау ныддаргъ сты. Уæдæ цы уызæн, зæгъгæ, хуыссæг никæйуал ахста.

Хуыцаубоны райсомæй хур йæ зæрин тырыса Хъæриуы хохы цъуппæй сдардта, æмæ цины хабар Цъамады хъæуыл айхъуыст. Гинда, æцæгæйдæр, дзурын байдыдта, æмæ сæм адæм

арфæтæм цыдысты. Алыксы та адæмыл сой ауагъта, æмæ куывд иу абонæй иннæмæ нал райхæлд.

Гинда, дам, мæ руаджы сдзæбæх, зæгъгæ, æппæлыд Абхадз, йæ хины къуыбылой райхалгæ, фæлæ йыл йæ фыд Джеорджи дæр нæ баууæндыд, æмæ йыл гæдывады ном сбæдт.

Табу, Хуыцау!..

АМОНД ЧЪИЗИ КЪУХТÆ НÆ УАРЗЫ

Уарæсейы хъæздыг паддзахи сызгъæрин худы пылыстæг къæлæтджыныл æрбадынмæ цард-цæрæнбонты бирæ тæхудыгæнджытæ уыд. Рувасау чи хъуызыд, бирæгъау скъæфынмæ, арсау тыхæй байсынмæ, ахæмтæ дæр иутæ æмæ дыууæтæ нæ уыдысты. Кæд-иу хатгай ахæмтæй искай дзæмбыты бафтыдысты, уæддæр бирæ нæ. Уымæн æмæ амонд чъизи къухты бирæ нæ лæууы, лидзгæ дзы кæны.

Романовтæ Уарæсейы паддзахиуæг кæнын куы байдыдтой, ууыл 1913 азы æххæст кодта æртæ сæдæ азы. Уыцы бæрæгбонмæ паддзах Никъала Дыккагæм хуынды гæххæттытæ арвыста йе ‘мсар фæсарæйнаг паддзæхтæм, йæ бирæ хæстæджытæ æмæ зонгæтæм. Нæ дзы ферох, хъæбулау бирæ кæй уарзта, Балканы æмæ Японы хæстыты фесгуйхæг, сыгъдæг Георгийы цыппар дзуарæй хорзæхджын Хоранты инæлар Созырыхъо дæр.

Æрхæццæ цыты куывды стыр бæрæгбон, уæдæ цы уыдаид. Мæскуыйы сахар дидинджыты хуымау йæ хуыз скалдта. Кæдджын уазджытæ Кремлы галуантæм фурды уылæнтау ивылдысты. Утæппæт уазджытимæ куыд нæ уыдаид аив фæлыст стъалытæ, хуртæ æмæ мæйтæ. Фæлæ дзы, Хуыцауардыстæн, нæхи Хоранты Созырыхъойы аив гуырыкондæн æмбал нæ уыди. Бонвæрнон стъалыйау-иу йæ урс цухъхъайы кæм фæзынди, уым-иу дзы адæмы цæстытæ атонын нал куымдтой. Йæ алы уæнг, йæ алы къабаз дæр фидауцæй ради, æмæ йæм сылгоймæгты цæстыты фиутæ тадысты.

Куыд нæ уыдаид паддзах Никъалайæн дæр сусæг уарзæттæ, фæлæ-иу уыдонæн дæр сæ бæрзондыл бадæг хæзгул Созырыхъойы раз сæ цæсты нал ахæдыдта. Уый паддзах йæхæдæг дæр тынг хорз æмбæрста æмæ, йæ хæзгулты цæстæнгас кавказг сахъ цæргæсыл куыд не ‘рхæцыдаид, ууыл архайдта. Æмæ йæ

сусаг амындмæ гæстæ Созырыхъойæн цыты сихор — банкетмæ — хуынды гæххæтт нæ радтой. Фæлæ сылгоймаг хайрæг кæм нæу, æмæ уыдонæй кæйдарты фæрцы цыты фынджы уæлхъус куы фæвæрд, уæд паддзах ныддис кодта:

— А ты, господин Хоранов, как сюда попал?

Созырыхъо уырыссаг æвзагмæ нæхи Темырцыйæ дæсныдæр нæ уыд æмæ, мидбылты фæлмæн бахудгæйæ, ныццæлхъ ласта:

— Шуметт надо, шуметт, Ваши Высокие Величества, — ома йæ зарды, суметь, сарæхсын хъæуы, зæгъинаг уыд, фæлæ йæ паддзах нæ бамбæрста æмæ, йын афтæ зæгъы:

— Вы, господин Хоранов, на фронтах много шумели, а сегодня здесь веселиться надо, — æмæ сахъ инæлары йæ тæккæ фарсма куы ‘рбадын кодта, уæд адæмы къухæмдзæгъд ныннæрыд.

Созырыхъо дæсны уыд цыргъзонд, хъæлдзæг хабæрттæ дзурынмæ æмæ куы фæкъæртт, уæд банкеты бадджытæ фырхудæгæй тыппырхæлдтæ кодтой.

Алы диссаджы гаджидæутты фæстæ Хораны-фырты рад дæр куы ‘рхæццæ, уæд уый, иннæтæй уæлдай уырдыг сæугæйæ, загъта зæрдæмæхъаргæ хъарм ныхæстæ æмæ æппæт Кавказы номæй кады нуазæн радта паддзахи усмæ.

Æмæ та тыхджын къухæмдзæгъдæй бæстæ ныннæрыд. Паддзахи ус нуазæн йæ тæккæ бынæй банызта.

Сидтытæ æмæ гаджидæуттæ куы фесты, уæд хъуыддаг зынаргъ лавæрттæм рахызт. Созырыхъомæ рад куы ‘рхæццæ, уæд раст алаууыд æмæ, йæ пьгагæттæм ацамонгæйæ, ныццæлхъ ласта:

— Ваши Высокие Величества, генерал без банта, как лошадь без хвоста! — æмæ та цыты сихоры адæм фырхудæгæй сæ гуыбынтыл ныххæцыдысты. Паддзах йæ усмæ фæрсæгау бакæст, æмæ уый хъæлдзæгæй йæ сæр разыйы тылд бакодта. Никъалайы зæрдæ дæр та фæфæлмæн æмæ Хоранты сгуыхт инæлары уæхскыл йæхи къухтæй аксельбант бабаста. Систа паддзах сызгъæрин нуазæн æмæ æххæст инæлар-лейтенанты царæнбонты тыххæй гаджидау рауагъта. Созырыхъо хæххон сахъ царгæсау бирæ бæрзæндтæм стахти. Райгуырæн бæсты сæраппонд удхæссæджы цæстытæм комкоммæ иу æмæ дыууæ хатты нæ касти. Карз хæстыты фæци цалдæр цæфы. Йе сгуыхт-дзинæдты фæрцы хуымæтæджы салдатæй схызт инæлар-лейтенанты онг. Йæ фæтæн риуыл цæхæртæ калдтой бирæ хорзæхтæ, фæлæ йæ йæ зæры боны хъысмæт цымарайы хæфсау ныллæгмæ æрæппæрста.

Цыдысты 1930 азтæ. Арыдоны хъæусоветы сæрдар уæлдæр хицауады цæсты йæхицæн кад скæныны охыл иу æмæ дыууæ хатты нæ фæсидт Хоранты урсзачъе зæронд лæгмæ. Йæ къухты-иу ын уисой ныссадзын кодта æмæ-иу æй къанторы кæрт æмæ уынгтæ сæрфыныл сифтыгъта.

— Лæппу, гормон, куы ницыгæнæг дæн, цæмæн афтæ кæныс? — загъта-иу ын Созырыхъо æмæ та, дам-иу ын сæрдар йæ уæлхъус ныдаудта, ды, дам, паддзахы урс пъагонджынтæй дæ, зæгъгæ.

Гъе, ахæм бузныг загътам мах Ирыстоны кады тырыса хæссагæн.

Рæстæй ахæм карз æфхæрæнтæ æфсæйнаг фæрстæ дæр нæ уромынц. Бамынаг æмæ аныгъуылд азты тары Созырыхъойы стъалы дæр, фæлæ, табу Хуыцауæн, рæстæг ын йе згæтæ ахафта æмæ нæм йæ фæд ирдæй разынд.

ИРОН ХÆСМÆ ТЫНДЗÆН НÆЙ

Æз цы хабар ракæнынмæ хъавын, уый куырттат æмæ сæрæгтæ сæхиуыл фæмысынц. Фæлæ йæ мæнæн та кæддæр Созæты мыггаджы каджын хистæр Алыксандр радзырдта...

Уæрæсейы паддзахы стъалы аныгуылд. Уæлладжыры комы цардмондаг фæсивæд дæр ахуырма ныххæррæтт кодтой. Махæн дæр, Цъамад æмæ Дагомы дыууæ хъæуы зæнæгæн, кæйдæр зæронд хæдзары иумæйаг скъолайы дуар ныттыгътой, æмæ нæ хъæлдзæг цъыбар-цъыбурмæ Хъæриуы хохы дæрзæг цæсгомлы хуры фæлмæн тынтæ ахъазыдысты.

Уæд скъоладзаутæ зæрдæйæ хъæлдзæг бæргæ уыдысты, фæлæ дарæсæй та — æнкъард æййæфтам.

Дыууæ хъæуы фæсивæд афтæ лымæн уыдысты, æмæ нын иу хæдон дæр уæрæх уыд. Урокай урочы ‘хсæн-иу хъазыдыстæм «Гæды æмæ мыстæй», партийæ кæнæ æмбæхсындыты, кæрæдзийæн дзырдтам уыци-уыцитæ æмæ базон-базонтæ.

Иу рæстæджы та нæ цыдæр хайрæг, бон хорз зæгъгæйæ, кæрæдзи къухтæ аныхыныл фæцалх кодта. Иуæй-иутæ йыл афтæ фæцахуыр сты, æмæ-иу æнæрхъуыдыйæ йæ мады къух дæр аныхта. Гъе, æмæ иуахæмы уыцы æвзæр ахуыр дыууæ мыггаджы фыдбылызы фæцæй æппæрста.

Цæвиттон, Дагомы, Инджынты, Урсдон æмæ Цъамады

хъаутæн сæ иумæйаг Алардыйы кувæндон уалæ æфцæгмæ хæстаг Сауысары хъæды уалбыл ис. Уырдаг хурхæтаны маейы йæ кувæн бон тынг бирæ адæм æрæмбырд. Дæргъæлвæс цъæх науу фæзы уыди æртæ хъазты. Фæсивæд чызгæй-лæппуйæ уыдысты сæ бæрæгбоны дарæсы æмæ хурмæ сæуон стъалытау тыбар-тыбур кодтой. Дзабырты æнувыд сыртт-сыртт æмæ кафаг лæппуты æрцтохмæ Хъæриуы хохыл дæр дзыл базад æмæ сæ тути цъиуау фæзмьдта.

— Араби, нæ хъазты фидыц Черчесты Саламджери нæм куыд æрæгмæ зыны? — Цъамады фæсивæды йæ цæстæнгасæй асхъаугæ, фæзæгъы чегъре Созæты Дочче.

— Уартæ йæ фароны фистимæ схæццæ, — бахудти чидæр.

Гаркъойы фырт Саламджери лæппуты сæрæндæрыл нымад уыди. Кафынмæ — куыройы цъил, зарынмæ — булæмаргъ, хъæбысхæстмæ — арс. Цы хъазты-иу февзæрд, уым-иу хъæлдзæгдзинад йæ былтæй ивылд донау акалд. Гъе, æмæ æд кувинагтæ дзуарылæджы раз куы фæзынд, уæд Доччеитыл хур ракаст. Зыдтой, карз нозт кæй нæ нуазы, фæлæ, йæ фæллад цæмæй тагъддæр ссыдаид, уый тыххæй йын йе ‘мбæлæггаджы бæгæныйы нуазæныл аивæй арахъхъ аскъæрдтой. (Уæды рæстæджы лæппу, цалынмæ йыл 25 азы сæххæст уыдаид, уæды онг арахъхъ нæ нызта).

Черчесы-фырты цыма дыдынбындз фæцагайдта, уыйау хъазты гуылфы смидæг, æмæ йæ йæ хæйрæг уазæг чызджыты къухтæ исыныл ацардыдта. Цæллагты æнæрцæф чызг дзы йæ къух сонтæй аскъæфта æмæ йе ‘мбæлтты рæгъы фæстæ амбæхст.

Зилгæдымгæ нынниудта, æмæ хъазт сызмæст. Мæ хойы мын чи бафхæрдта, зæгъгæ, Цæллагты налат Тотырбег æмæ йæ дыууæ æрвады калмы сæрыл цæхх кодтой. Чи зоны, цы бæллæхтæ дзы рауадаид, дзуарылæг Дзамболат лæбурджыты раз Уастырджийау куы нæ февзæрдаид, уæд.

— Уæздан Цæллагтæ, уагæры цы бæллæх æрцыди, чи бацыди уæ хъыджы — Рухс Алардыйы хатыр, ацы адæмы æфсæрмай, Тотырбег, курың, нæ бæрæгбон нын ма фæчъизи кæнут! Маст райсынæн та бонты мыстытæ нæ бахсындзысты, — фидар, фæлмæн хъæлæсæй фæзæгъы дзуарылæг, йæ худ Цæллагты лæппуты раз æрæвæргæйæ.

— Дзамболат, уæдæ, дæ фарн бирæ уæд, хъусæм дæм, фæлæ ирон хæсмæ тындзæн нæй. Абон Черчесы-фырты бон фæуæд, сом та — фендзыстæм, — æруазал Тотырбег æмæ зæронд лæджы

худ зæххæй, цыкурайы фæрдыгау, арæхстгай систа. Цъамады фæсивæд Саламджерийы айвай Саухъæды фæдæламæ кодтой. Фæндыры хъæлдзæг зæлтæ та кæмттыл, рæгътыл айвылдысты.

Цæллагты хъал чызг йæ чемы нал уыд. Лакъон донæй рахизæг каркау, æргъæвст хуызæй лæууыд, ницыуал æм хъардта. Канд хъазты фæсивæд нæ, фæлæ æнæнымæц дидинджытæ, къутæртæ æмæ дуртæ дæр уымæ кастысты, афтæ Къойы дурау æнæ хыпп, æнæ сыппæй лæууыди. Хъазты фæзмæ йæ къахы фындз дæр нал райста. Фæндыди йæ, зæрватыккау йæ уаты къуыммæ куы атахтаид æмæ ацы адæмы хъæр куынауал хъуыстаид, уый.

Хуры фæлмæн тынтæ ма Хъæриуы хохы фæтæн риуыл хъазыдысты, афтæ адæм сæ фæрныг хæдзæртæм хъазгæ, худгæ æрфардæг сты.

Тотырбеджы дзуары бын адæмы фарн туг ныккалынæй бакызта, фæлæ изæрæй сæхимæ, куывды уе ‘хсæн цы ‘рцыдис, зæгъгæ, йæ хойы хъуыры хал сласта. Хойæн фырафсæрмай йæ рæсугъд цæсгом сырх-сырхид афæлдæхт, йæ хурхы уадындзтæ фæхур-фæкъæвда кодтой, афтæмай иуахæмы сфæрæзта:

— Мæ къух мын аныхта, мæ къух...— æмæ йæ æрвхуыз цæстытæ доны разылдысты.

— Ха-ха-ха! — ныккæл-кæл кодта Тотырбег. — Æзын-ма дын исты æлгъаг ныхас загъта, — худæгæй та бакъæцæл æфсымæр.

— Цæуылнæ худай, Тоте: бирæгъæн сæгъы мехъхъ худын у, — æфсымæрмаæ гæсгæ йæ мидбылты бахудæгау кодта хо дæр.

Тотырбег, йæ худындзæг аныхъуыргæйæ, хъамайы сæрыл æрхæцыд æмæ хъæбарæй зæгъы:

— Гъы, уадиссагæй дзы ницы уыди, мауал маст кæн. Уыцы налатæн та райсом мах дæ фæндиаг йæ рахиз хъус аныхдзыстæм æмæ дын æй дæ къухты тæвдæй авæрдзыстæм,— ферттывтой æфсымæры цæстытæ, æмæ тагъд-тагъд фæдæдуар.

Дыккаг бон Уыналай чидæр сæумæрайсом Цъамады бамидæг æмæ хабар Черчестæн бамбарын кодта. Созæты Дочче Саламджерийы фæсвæдты ахуыдта æмæ йæ сæхимæ бамбæхста. Туг ныккалын кæй фæнды, фæлæ æгады бынаты æрлæууын та стыр худинаг уыдис, æмæ, цы нæ ваййы, зæгъгæ, Черчесты фæсивæд сæхи æрцæттæ кодтой. Уалынмæ Гаркъоты сырх уасæг, йæ базыртæ зæххыл ахафгæйæ, хæдзармæ бауасыд.

Хур арвы астæумæ схæццæ уыдаид, афтæ Черчесты сыхы

æд хотых дыууадæс барæджы æрлаууыд æмæ бадомдтой, Саламджери нæ размæ рацауæд, зæгъгæ. Раст уыцы уысм Гаркьойы кæстæр æфсымæр Нокар къуыри балцай йæ хъал бæхыл Куырттаты комæй æрхæццæ æмæ æнæхуынд уазджыты разныхæй-ныхмæ æрлаууыд, бафарста сæ:

— Уæллæй, Цæллагтæ, куыд кæсын, афтæмæй лæбурджыты хуызæн стут?

— Лæбурджытæ, лæбурджытæ, Нокар! Сымахæн хынджылаггаг ничи у! — дамбацайы дæнг-дæнгау райхъуыст Тотырбеджы масты хъæлæс.

Нокары хъуынджын æрфгуытæ сæхиуыл схæцыдысты, йæ цъæх цæстытæ ахъуласттæ сты, цæсгомы нуæрттæ схæлбурцъытæ кодтой, фæлæ хиуылхæцгæ бафарста:

— Уæздан Цæллагтæ, уагæры цы бæллæх æрцыди, чи бацыди уæ хъыджы!

— Уе ‘нæджелбетт Саламджери, æндæр чи! Кæд лæджы фырт у, уæд ныртæккæ нæ размæ рацауæд, науæд уын уæ къонайыл арт бафтаудзыстæм! — бынтон стæвд и Тотырбег.

— Ау, уагæры уын цы фыдбылыз ракодта нæ лæппу?

— Цы ма нын кæна, знон нын Алардыйы хъазты нæ хойы къух аныхта! — цалдæрæй дзуапп радтой лæбурджытæ.

«Æгайтма дзы лæджы мард не ‘рцыд» — хинымæр бацин кодта Нокар, хъæрæй та бафарста:

— Хуыцауыстæн, лæппутæ, дзæбæх уæ не ‘мбарын, цы уыди, цы?

Тотырбег та мæстæлгъæдæй цæкуыйау фесхъиудта:

— Нокар, ныхæстыл нæ ма дар! Къуырмайæн аргъуан дыккаг хатт нæ фæцæгъды, кæд уæзхъус дæ, уæд ма дын æй иу хатт зæгъын, уæ лæппу нын Алардыйы бын хъазты нæ хойы къух аныхта!

— Гъæ, куыд дын амардтæн, Тотырбег! Æз уын уæдæ ныртæккæ уæ маст мастæй райсын кæндзынæн, — хурыскастау фæрухс Нокары тызмæг цæсгом æмæ, йæ фарсыл ауыгъд маузеры хуымпъырыл фæхæцыд, афтæмæй се стыр хæдзары фæмидаг.

Чысыл фæстæдæр мыггаджы сылгоймæгтæ зæрондæй, ногæй, чызгæй, чындзæй сисрæбын уынджы куыд хистæрæй рæнхъ ралаууыдысты. Нокар йæ барджын цæстæнгас æд хотых барджытыл ахаста æмæ бафарсы:

— Уæдæ уын нæ лæппу уæ хойы къух аныхта, зæгъут?

— Аныхта, аныхта!

— Байхъусут-ма, ма хурта! Кад ма ирэтта стæм, уад нæ фыдæлтæ маст мастæй истой, æфхæрд — æфхæрдæй, æмæ уæ уый рох ма кæнæд. Æрфистæг ут уæ бæхтæй, æмæ уæ лæджыхæд æмæ уæхæдæг. Мæнæ сылгоймæгтæ — уæ разы. Уæ хорзæхæй, цас уæ фæнды, уыйас сын сæ къухтæ ныхут!

Уыцы ныхæстæ Нокар афтæ зæрдиагæй загъта, зæлдагау афтæ лæгъз уыдысты æмæ, миты хъæпаныл уалдзæджы комытæф цыма æрбакалд, уыйау мастисджыты æлхынцъ æрфгуытæ райхæлдысты. Сæ разы Уастырджи Нокары хуызы цыма лæууыд, афтæ ныссабыр сты. Чысыл ма, æмæ сæхиуыл дзуæрттæ дæр бафтыдтаиккой, фæлæ дзы чидæр ныппыррык кодта, æмæ сыл уад худæг бахæцыд.

Цæллагты хъалтæ æрæджиау куы ‘рчыцыдтой, уад, сæ бæхтæ Уыналырдæм азилгæйæ, фæзæгъынц:

— Уæ Хуыцау дын ма уа, Нокар, худæгæй нæ амардтай.

Нокар сæ разы цæхгæр алæууыд æмæ йæ хъæлæс дзæнгæрæгау ныййазæлыд:

— Фæлæуут-ма, ма хурта, цæуыл ма худинаг кæнут! Кад уыди уый, æмæ ирон лæг йæ уазджыты кæртæй аздаха?

— Уæдæ ма нын цы дæ зæрды ис? — бахудти Тотырбег.

— Кад ныхтæ нæ, уад мидæмæ, хæдзармæ! — фæзæгъы фысым, æмæ сæ кæртмæ куы баздæхта, уад сылгоймæгтæ дæр балæттау апæр-пæр кодтой.

Черчестæ уыцы изæр куыннæ ахауын кодтаиккой сæ бур галы сæр! Куыннæ ауагътаиккой сæ буц уазджытыл сой! Гаджидау уазджыты цæранбонь тыххæй куы рацыд, уад Черчесты хистæр Джеорджи загъд ракъахæджы бацагуырда. Саламджери къæмдзæстыгæй æрбацыд æмæ хистæры раз чындзау æрлæууыд.

Гогыз бындзмæ куыд кæса, афтæ дзы зæронд лæг йæ фæллад цæстытæ ныссады, гъестæй бахъуыр-хъуыр каны:

— Лæппу, ахæм къулбадæг митæ дæм ныронг куы нæ уыди, уад дыл ныр цы Хуыцау рахатти? Цæмæн худинаг кæныс мыггаджы? Зæгъ-ма, чи дæ фæрæдийын кодта?

— Арахъхъ, баба, арахъхъ... Доччитæ мын аивай ма беганыйы нузæн хæйрæджы цæссыгæй фæхъæстæ кодтой...

— Æнæ уромæг макуы фæуай, хæрæджы къæлæу, кад дæ аххосыл сæттыс, уад уазджыты раз æрзоныгыл кæн æмæ сын дæ нузæнтæ баназын кæн! — йæ бæзджын рихитæ асхъаугæйæ йæм бадзагъул кодта Джеорджи.

Куынна сæххæст кодтаид хистæры домæн Саламджери æмæ уый фæстæ фынджы уæлхъус дзагдарæй æрлæууыд.

Уазæгæн, дам, йе 'рцыд йæхи бар вæййы, йæ ацыд та — фысымы бар. Дыккаг изæр Джеорджи уазджыты Фæндагсар Уастырджийыл бафæдзæхста, æмæ сæ фæрныг хæдзæртæм заргæ афардæг сты. Фæлæ сыгъды тæф цы аг скодта, уый Нокар быныл хæстæй нæ ныууагъта. Æртыккаг хуыцаубоны Черчесты фæсивæд уæззау хуынтæ æмæ зынаргъ лæвартизмæ Цæллагты кæрты стыр хъазт ныззылдтой. Уыцы арфайаг бон Нокары ацудасæй змæст суадон бынтондæр асыгъдæг. Чызг æмæ лæппу кæрæдзийæн хо æмæ æфсымæр загътой æмæ, кæд абон æртыгай къæхтыл цæуынц, зæронды хъис сæ кæд цæстæй фæцудын кодта, уæддæр сæ мыды къусы къæм нæма ныххауди. Уыцы фарны тырыса сæ байзæддæгтæ дæр цудын нæ уадзынц.

Æвæдза, зонды лæгæн зæххыл аргъ нæй, — балхынцъ кодта йæ таурагъ Созæты куырыхон хистæр Алыксандр. Абон та цы мæрдты ис, уым сызгъæрин талатæ суадзæд.

ХЪУШЕТЫ МИКЪО

Цыд 1900 аз. Уæлладжыры комы базмæлыдысты бельгиаг хацзонтæ (арендатортæ). Цыбыр рæстæгмæ сын æнæхъæн комбæсты ныхы сæрыяс гæппæл дæр æнæ сгæрстæй нал базад. Абон дæр ма гауызыл цармын æмпъузантау сæ къахæндзæгтæ бæрæг дарынц.

Æмбисондæн базад, хохаг лæг, дам, фæскъæвда йæ нымæт хус кæнынмæ æрытыдта æмæ йæ зæххы гæппæл нал ардта. Алы хъæуæн дæр йæ кадавар зæххы арæнтæ Æрфæны фæдау бæрæг уыдысты. Æвастæй дзы хылычъы дурмæ бавналын паддзыхы бон дæр нæ уыди. Гъе, æмæ къазнайы хæзнаагурджыты къорд Къорайы зæххыл куы фæзындысты, уæд сæм хъæу лæгæвзæрстæй фæфæдис æмæ сæ хъиладзагъдæй уым дæлæмæ Мызуры быны онг сæ разæй айстой.

Инженер Дюкенн цъæх æхсынцъыйау йæ маст нынныхъуырдат. Йæ хыз малы баппæрста æмæ дзы, хъазы цæстгом, рувасы æвзаг кæмæн уыд, уыцы Тъепа бахауд.

— Мæнæ уал дын уыцы хъæддæгты æрбасайынæн минырдæг æхца æмæ, кæд сарæхсай, уæд дын Алагыры нæ заводмæ хæстæг мæнæй лæварæн уæладзыг хæдзар, — Тъепаы дæрзæг дзæмбыты æхцаты гуцъула ныссагъта.

Тъепа фыны дәр уыйбәрц ахцатә йә армы дзыхъхъы никәд федта әмә, ләгмә комкомә бакәсгәйә, фәзәгъы.

— Бахатыр кә, дә бәрзондзинад, ахца дәр хорз у, фәлә мын уә куырдадзы фарсыл дарән кәрдатә, фыдистә, канчырита, арынghафәнтә, уәхстытә-йедтә куы саразын кәнис. Зәрдә әлхәнынән ахәм лыстәг дзаумәттә дәр әвзәр нә уайккой.

— Уыдоныл дә сәр дәр ма сриссәд, тәккә абон әрмадзы хистәрән бардзырд ратдзынән!

Тъепа йә мадырваделты хъәу Къора арәхәй-арәхдәр бәрәг кәнын байдыдта. Сывәлләттәй кәмән әрхуы суари авәры, кәмән дурын уасәджи хуызы әхситгәнән, кәмән та англисаг сәрдзәвән. Хъәуы кәстәртә йыл афтә фәцахуыр сты, әмә дзы атонын куы нал куымдтой, уәд йе ‘ргом хистәртырдам сындаггай здахын байдыдта. Куырдадзы конд дзаумәттә сәм сауәзта, әмә сын дунейыл Тъепайә зынаргъдәр хәрәфырт нал уыди.

Әмбисондән баззад, хәдзары астауккаг цәджындз хәрәфырт авд уәйыгәй тыхджындәр у, зәгъгә. Тъепайы кад баласы әрхау Къорайы куы ныффидар, уәд хъәуы әгъдауәвәрәг ләгтәм йә рувасы әвзаг раласта әмә сә разы йә рагъы нуәрттыл атылд. Афтәмәй къазнайы куырдадзы арәзт дидиты фәрцы хъуыддаг срагъәд, әмә йын хъәубасты хистәртә загътой:

— Нә буц хәрәфырт, ды цы зәгъай әмә мах цы нә бакәндзыстәм. Къазна хъәздыг у, әмә нын уәртә Къасарайы Әрыдоны доны сәрты исты хидгонд саразәнт. Сидәнмә куывды цәугәйә уым доны ләгәрдгә нә удтә нә къухты фәхәссәм. Хъуыды ма кәныс, әндәраз дзы нәхи Татайы бәхы къах куы асаст. Уәдә дәхәдәг әвдисән, нә кувәдоны нывонд гал куы акусарт кәнәм, уәд нә къәбицы хицәуттә тухийаг фәвәййынц. Фыдызгъәл уәларт цәм бафтауай, ахәм хуызәнән дзаума дзы ницы ис, әмә ма нын хид саразынәй уәлдай цәсты ахадгә аг куы смадзал кәниккой, уәд сын нә зәххытәм фәндаг — уәрәх.

Дюкәнн ахәм аслам аргъ әнхәәл нә уыд. Йә донхуыз цәстытә ферттывтой, әмә хохәгты курдиат сәххәст кәныны тыххәй йә дәлдәртән бардзырд радта.

Бынәттон хъәдәрмәгәй къазнайы куджытән рәстәгмә хидгонд цы ацаразын хъуыд. Фәлә дзы уәддәр хохәгтә цәугәдтты бардуаг Гәтәджды номыл туг суагътой.

Цәразонты байзәддәгтән уәлдай циндзинад әрхаста, цы-

рагъы рухсæй дæр ссарæн кæмæн нæ уыд, уыцы цыппæрхъусыг цæнгæт аг. Æрмæст уæды гуыргъахъ фæндагтыл, йæ уæз дыууадæс пути кæмæн уыд (здытайæн), уыцы уæззау дзаума Алагыры заводæй Къасарамæ фæхæццæ кæнын иууыл æнцонтæй кæм уыдаид. Фæлæ, кубыд фæзагъынц, лæг æрмæст адзалаен нæ ары мадзал, уый йеддæмæ дын къæдзæхы тигъæй дæр æхсыр радудзæн. Хъуппетæ дæр къазнайы лæвар уæззау аг галуæрдонны гыбар-гыбургæнгæ дыууæ бонмæ Къасарайы балаууын кодтой.

Рухæны мæй йæ тынджы бацыд. Сидæны бæрæгбонмæ ма нымадæй дыууæ къуырийы баззад, фæлæ цæнгæт аг хидыхъус кæлæнгондау дзынæзта. Нузалы зылды куырыхон лæгтæ тæрхæттæ бæргæ кодтой, фæлæ уæззау аг йæ бынатыл сæмбалынæн ницы мадзал ардтой. Хæссын æй хъуыди, уайыджы хъуынджын русау комы хъæдæмбæрзт хуссары, такъон-макъон мыствæндагтыл, уалæ хъæуы сæрмæ дыууæ-æртæ версты бæрц æрмæстдæр æккойæ. Ахæм уæззау уаргъыл схæцынмæ дыгæйттæй дæр йæ ныфс ничи хаста. Фæндаг ахæм нараг уыд, æмæ дзы фæрсæй-фæрстæм æрлæууæн ницы хуызы уыд.

Бонтæ карæдзи фæдыл гæппытæ кодтой. Комы адæм се стыр бæрæгбонны цинæй базмæлыдысты. Хъуппеты мыггаджы хистæр Исламыл дæр бон изæр нал кодта, æхсæв — боң, афтæмæй аххытæ, оххытæгæнгæ сæ кæрты дыууæрдæм скатай. Йæ фырт Микъо хæрæгуаргъ сугтимæ хъæдæй æрбахæццæ æмæ йæ бафæрсы:

— Бæппу, исты хабар и, цыдæр тыхст хуыз дын ис?

— Куыннæ тыхсон, лæппу, куыннæ, цырагъы рухсæй ссарæн кæмæн нæй, ахæм аг Хуыцауы фæрцы кæдæй-уæдæй нæ къухы бафтыд, æмæ йæ ныр уæртæ Къасарайы донны был згæ хæры. Нæ цины бæрæгбон æрхæццæ, æмæ та нæ къухтæм æмхасæнтæ кæндзыстæм...

— Ау, бæппу, æмæ уыцы аг ныронг йæ бынатмæ наема схæссын кодтат?

— Чи йæ схæсса, чи, мæ хур, уаргъæй схæссæн ын ницы хуызы ис, æз та уыц, мæ хур, фæзæронд дæн æмæ йæм мæ ныфс нал хæссын.

— Уæдæ, бæппу, ууыл ма тыхс, исты мадзæлттæ йын кæндзыстæм,— ныфс бавæры Микъо йæ фыдæн æмæ хæрæгуаргъ сугтæ æфснайынмæ февналы.

— Куыннæ тыхсон, куыннæ, мæ къона, аг ма цыфæнды фæуæд, фæлæ адæм фæлтæрай-фæлтæрмæ лыстæггæнгæ цæ-

уынц, Айк сын мацъисай тулга куы ‘рцауа, ууыл у ма сагъас.

— Бәппу, әмә дын әз, мыййаг, әрхәссәаггаг, йе ссарәаггаг куынаә дән. Әрбакәс-ма мәм, әрбакәс, мәнан дәр ме уангыты ма фыды туг әхсиды, әз дәр уәларвай не ‘рхаудтән, Хьуппейы джиппы уагъд дән. Уыцы дзаума та кәд Сидәны задыты хъәуы, уәд әй дзагъәл нә ныууадздысты. Хуыцауы фәрцы йә хъарм бынатыл сәмбәлдзән.

Әрхәццә, Цәразонтә афәдзәй-афәдзмә кәмә фенхәлмә кәсынц, уыцы цытджын Сидәны бәрәгбон. Комы фәндагтыл хурыскастимә базмәлыдысты сау нымәтджын, хәлдзәг барджытә. Къасарайы хидыхъус әппәты разәй әрфистәг сты Къорайы хъәуы куывдзаутә. Микъо йә уәйлаг нымәт дыууә дагъәй йә фәсонты әрфидар кодта, стәй цыппәрхъусыг аг дзәкълбастәй йе ‘ккоймә сәргъәвын кодта әмә Сидәны задыты йәхи бафәдзәхста, размә асәста.

Бәх әнарүләфгә кәм нә фәразта, уыцы схәрдгәнәнты Микъойы әккойы цыма гәләбу дәр нә бады, уыйау ныфсджын къахдзәфтәгәнгә размә ләгәрста. Барджытә дәр-иу әй хатгай нал әййәфтой, сә цәст ыл әрәвәрдтой. Ислам дзы айдәнмә кәсәгау йәхи әрыгонәй фәдта, әмә йә халасхуыз рихитә фәтарбын сты. Йә дадзинты ивылд донау туг анхәвзта. Раст әй цыма нымәтын ехсәй әркъуырдауыд, уыйау әм йә кәддәры хъарутә раздәхтысты. Йә фырты сәййәфта әмә йәм фәлмән хәләсәй бахатыд:

— Ләппу, әри ныр дә хәссинаг мәнмә, науәд мын бафәллайдына.

— Ванцон нәу, бәппу, комы худиная ма кәныс? Ма уәраг ахәм уаргъы бын куы фәтаса, уәд әз мәхи Хьуппетәй нал схондынан,— бахуды Микъо әмә йә санчъех фәдаргъдәр кәны.

Куывдзау барджытә хид саразджытән арфәтәгәнгә цыдысты әмә цыдысты. Сә кәронән Әрыдоны донау сыскъуыйән нал уыд. Хәәдджын фәхсы гакъон фәндагыл дыууә, әртә зылды куы суайынц, уәд сә ләф-ләф ссәуы әмә та әрләууынц. Микъойән та цыма йә уәззау уаргъ арвмә бәндәнтәй сәлвәстәуыд, цыма йыл әппындәр ницы әнцайы, уыйау әвәлмәцгә уыд йә къахайст. Кәд мын әнәуынгә тыхтә әххуыс кәнынц, зәгъгә, йәхиуыл дәр нал әууәндыд әмә-иу йә уаргъ асгәрста, афтәмай, фәндаджы дуртә әхсәдгә, йә фәндаг цыбырәй-цыбырдәр кодта.

Фәззыгон хуры Микъомә кәсынәй цыма йә балцы нысан

ферох, уыйау ын размае нал аентыст. Ацы лэг нае аед удагетэ куы стона, заеггае, хъады баластэ дэр сә сусәг сыбар-сыбурае банцадысты. Цагәрәфцаг арс хъалгъаны кьутәрты фәстә адәргәй цавдурау бандзыг. Кәд дзы исты асхъауинаг әрхауид, заеггае, рувас әмае бирагъ та фәсвәдты йе 'мдзу кодтой. Арвы цъахы дыууә урс цәргәсы зылди әмае йын уыдон та сә тыхджын базырты змәлдәй салам ләвәрдтой.

Цы уыди, уәддәр Сидәны зәдтә әмае дауджытән ног дзаума фәадджын, әмае утәппәт куывддзау адәмы арфәтә Микъойыл мыдыбындзыты әвзәнау ныккалдысты. Дзуарыләг ын сызгъәрин кьусәй нузәән баназын кәны, гъестәй Исламы цәрәнбоны тыххәй карәй-кәронмае гаджидау ауадзы, ахәм домбай фырт чи схъомыл кодта.

Куывды дыккаг бон Микъойы зәрды әрәфтыд буц хистәрты адджын нозтәй фәхынцын, әмае аед бедра цардахъәй чысыл фалдәр хъадмае хъәләрдзытә тонынмае ацид. Гагадыргъ кьутәрты къалиутә мәнәргъы, дзедыр, хъалгъән әмае хъәләрдзыйә зәу-зәу кодтой. Микъо дыууә кьутәры астау әрбадт әмае сау рагъәд гагатай иу армыдзаг йә дзыхмае калдта, иннае та бедрамае. Уалынмае дын чидәр йе 'ккой әнәнхъәләджи абадт әмае йә йә быны әрнуәрста. Хъуппейыфырт фенхъәл уыди, ме 'мгәрттә мае хъазынц, заеггае, фәлә знәт арсы цәстытәм куы фәкомкоммае, уәд хорзау нал фәци. Ләппу әмае сыр д сә быны кьутәртә ссәндгә схъуырдухан сты. Сә уынәрмае хъәлдзәг мәргътыл тас бахәцыд әмае пәрпәргәнгә баләстыл катай кодтой.

Микъойән маләты тасәй йә ныфс әмае хъару дыууә хатты фәфылдәр сты. Йә домбай тымбыл кьухы тыхджын цаф сырды дыууә цәсты астау сәмбәлд. Уыцы цафәй арс наеа әрчыцыдта, афтәмае та йын Микъо йә сәр әваст иуырдаем афтә фездәхта, әмае йә бәрзәйы кьәрцц фәцыдис. Арс богъ-богъәй бәстә йә сәрыл сиса. Цалынмае йе 'муд наеа 'рцыд, уәдмае йын ләппу йә хәлиу комы дур фәцавта, ронәй йын йә бырынчыгтә фидар сбаста, афтәмае йә цардахъы размае әрбахәр-хәр кодта.

Арсы богътәм куывддзаутә рауылән кодтой. Микъойы сәры фәхсәй туг ләсәнтә кодта. Йә куырәт ныффаринтә, афтәмае сырды хъустыл хәцгә уәйыгау алаууыди. Куывддзаутәй кәмән йә сәры хил арц сбәдт, кәмән та йә дыз-дыз цыд, афтәмае йәм циркмае кәсәгау кастысты. Арс, әвәццәгән, йә магуыры бон бамбәрста, әмае цәссыгәй йә хъуынджын рустә ныууымәл сты.

— Амар æй, цæмæ ма йæм кæсыс, мæнæ дын хъама, — дзырдтой йæм чидæртæ, фæлæ уæдмæ Ислам йæ размæ сындæггай бацыд æмæ, йæ фырты фæтæн уæхскыл æрхæцгæйæ, фæзæгъы:

— Лæппу, ауадз æй, йæ тæригъæд нæ ницæмæн хъæуы.

Микъо арсы сæр ныууыгъта:

— Хъусыс, мæнæ нæл хæрæг, ацы хатт дын мæнæ бæппу æмæ кувæг адæмы хатыр фæуæд!— афтæ æртхъирантæгæнгæ йæ хъæдырдæм ацæу-цæу кæны, йæ бырынчъыты баст ын феуæгъд кæны, æмæ арс, йæ дынджыр чъылдым раппар-баппаргæнгæ, хъæды уырдыгмæ аныгъуылы. Микъо йæ хъæдгæмттæ суадоны донæй æрæхсадта. Адæм æхсызгонæй сулæфыдысты.

Рæстæг йæ урс чиныджы сыфтæ сындæггай фæлдæхта. Хъуппеты уæйыджы кой дзыхæй-дзыхмæ, хъæуæй-хъæумæ, комæй-коммæ цыд, йæ кад лалым дымсæгау бонæй-бон стырдар кодта, æмæ алчи йæ ноггуырды сабийыл Микъойы ном æвардта.

Джукенмæ дар куынаæ байхъуыстаид. Æвæджиауы аслам кусæг мын уайд, зæгъгæ, йæм Тъепайы баминæвар кæны:

— Ха-ха-ха!— йæ хъæлæсы дзаг ныххудт Микъо.— Иу дзæгъæлкъах рувас, дам, арсмæ уазæгуаты æрбафтыд æмæ йæ уæздан фысымæй æххуырст аразынвæнд скодта. Ха-ха-ха, ха-ха-ха!— нал æнцад йæ худынаæй Микъо, æмæ Къорайы къæдзæхтæ дар йе ‘мызмæлд кодтой.

Ацы хабæртæ мын радзырдта 1960 азы нузайлаг зæронд лæг Алæджыхъоты Бечмырзæ. Рухсаг уæд.

ДЗЫХАДЖЫН — БÆХАДЖЫН

Æрзæтыссæн фабричы хицау Мулукайы-фырт йæ кабинетмæ фæсидт слесырты бригадир Сосемæ æмæ йæ бафарста:

— Дæ бинонты къорд æнæмаст, æнæниз сты?

— Хуыцауæн табу, ницы сын у...

— Уæдæ цы хабар у, ныр дыккаг къуыри дæхи хуызæн куынауал дæ? Кæд дæ исты риссы, уæд дохтыртæн дæхи фенын кæн, — дзырдта рæвдауæн æвзагæй хицау.

— Нæ, Ефим... Ахæмæй дзы бæргæ ницы ис, фæлæ... — Йæхи бакъултæгæнгæйæ, Сосе йæ хъуыдыйад фæстæмæ нынныхъуырды æмæ зæхмæ ныккаст.

— Уæд та хæдзары æфсины къæбиц фæкадавар, курдиат арбадæтт, истæмæйты дын феххуыс кæндзыстæм.

— Хæдзары бæркæдтæ дæр Хуыцауы фæрцы бæргæ нæма фæцудыдтой, — æбæрæг дзуапп та радта слесыр, æмæ уæд Мулукайы-фырт фæтызмæг:

— Уæдæ дын дæ хъæлдзæгдзинады дзæкъул мыстытæ басыдтой, æви дæ род дæ хуылфы амард? Цы кæныс, цы дын нæ фаг кæны?

Сосе фыртыхстæй йæ худ йæ къухты æууæрдзы, къæлатджынайы сыстад æмæ аххосджыны лæуд скодта, йæ зæрдæйы чиныг хицауы раз байтыгъта:

— Бахатыр кæн, Ефим, ныронг дын кæй ницы загътон, уымæй æз дæ разы аххосджын дæн. Цæмæйдæриддæр сменæйы мастер Липæимæ нæ цард баиу кæныны фæнд скодтам. Фæлæ нын йæ ныййарджытæ нæдæр «о» зæгъынц, нæдæр — «нæ», Цыппар хатты нæ æнæ дзуаппæй рарвыстой. Æнæгъдауæй та уый дæр æмæ мæн дæр хъуыддаг бакæнын нæ фæнды.

Хицауы ныхы æлхынцъ райхæлд, æрвхуыз цæстытæ фæхъæлдзæгдæр сты, дыууæ æрфыджы сæхиуыл дзиго цъиуы базыртау схæцыдысты, æмæ йæ худæн былтæ базмæлыдысты:

— Фæлæуу-ма, фæлæуу, Сосе, чызг уын йæ хæдзармæ фæндадджы бар радта?

— Уæдæ, Липæимæ кæрæдзи зæрдæйы уаг куы не ‘мбариккам, уæд æз дæр æрра нæ дæн. — О, æмæ дын сæм фæстаг хатт куы уыдыстæм, уæд нын фысымты сыхаг хъазæгау афтæ бакодта, æвæццæгæн, дам, уæ хъæуы иунæг бæхджын дæр нæй.

— Уæ, арс дæ ныттона, Сосе, ау, никæд фехъуыстай, дзыхджын — бæхджын, зæгъгæ? Минæвар та демæ чи вæййы? — бахудти Ефим.

— Мæ сыхæгтæ, куы Гадо, куы та — Дадо.

— Гъей, Сосе, Сосе! Фæрвы суг зынг нæ дæтты, зынг. Уæртæ Сохиты Тасолтанæн балæгъзтæ кæн. Кæд дын сразы уа, уæд дæ тын дæ къух ссардзæн, — йæ ныхас балхынцъ кодта Мулукайы-фырт.

Фæззыгон хур цъæх æртытæй хъазгæ арвы астаумæ схæццæ æмæ æврæгъты зыхъхъыраей йæ зæрин цæст Мызурмæ ныддардта. Сабат бон уыдис, æмæ уынгты бирæ змæлæг нæ зынди. Æрыдоны хъал дон не ‘нцæд йæ сыр-сыраей æмæ уынджы иугай цæуджытæн æхсызгондзинад лæвæрдта.

Сохиты Тасолтан, йæ тæрныхы хид сæрфгæ, сарайæ рыхызт æмæ фондзуæладзыгон хæдзары раз бандоныл йæхи уæззаугай æруагъта, йæхицæн фæзæгъы:

— Хуыцауæн табу, мæ уæрм къахт фæци, зымæг мæ æдзæттæйæ нал æрæййафдзæн.

Раст уыцы уысм йæ уæлхъус фæллад галау лæф-лæфгæнæ æрбалæууыд Сосе æмæ салам раттыны фæстæ фæзæгъы:

— Тасолтан, дæ сæр мæ бахъуыд.

— Æмæ дæм кæд дзæбæх цыргъ кард ис, уæд дæ фæхъхъау, — бахудти Сохийы-фырт.

— Хъазгæ нæ канын, æцæгæй зæгъын, — фæтыхсти Сосе æмæ йæ тыхстытæ Тасолтаны раз скалдта.

— Æмæ кæд нæ хъазыс, уæд хъуыддаг тæккæ къуырц-цавæнмæ цы ‘ртардтай, знонæй нырмæ дæ дзых хуыд уыди?

— Тасолтан, бахатыр кæн, — йæ хъуырыцъар раивæзта Сосе, — знонæй нырмæ хæдтулгæ агуырдатон. Хæдзары мæхицай дарддæр, цума кæмæн зæгъон, ахæм ничи ис.

Куыннаæ фæтасыдаид тыхст усгур лæппуйы раз Тасолтаны фæлмæн зæрдæ. Йæ къухтæ ахсадта, йæ рыгтæ æрцагъта æмæ йæ фыртмæ фæндзæм уæладзыгмæ схъæр кодта:

— Тамерлан, мæ бæлццон пæлæз æмæ худ ма мын æрдав!

Хуры тынтæ ма Хъæриуы хохы дæрзæг фæхстыл хъазыдысты, афтæ хæдтулгæ «Жигули» мидаг комæй Алагырдæм ныййарц, Ныхасы нареджы дзыхълауд фæкодта, æртæ бæлццоны дæр рахызтысты æмæ дзуары бын худаистай æрлаууыдысты. Сæ мысайнагтæ урс бæмбæджы тыхтæй бавæрдта Тасолтан, дзуарылаæгау скуывæ.

— Ныхасы рухс Уастырджи! Бæлццæттæ стæм, æмæ нæ дæ хорзæх уæд. Дæ бынты цаугæйæ кæд мах хуызæн миавæртты ныхас фæрæстмæ кодтай искуы, уæд мах дæр уыдоны æмбал фæкæн! Ныхасы Уастырджи! Уæдæ нæ фыдæмбæлæджы уæз-зау цæстай дæр бахиз! Курæг цауæм æмæ нæ бærкадарм, рæдау-зæрдæ фысымтыл сæмбæлын кæн! Æмбал кæмæн нæй, уыцы иунаг кадджын Хуыцау! Нæ ракуывд дын барст уæд æмæ нын дæ хорзæх радт! Уæдæ æппæты арфæтæ та нæ усгуры, — фæзæгъы хистæр æмæ аходæггаг усгурмæ авæры.

Хур хохæй ныззылди, афтæ нæ бæлццæттæ сæхи Чырыстон-хъæуыл рахафтой. Анзор йæ фосы кондмæ базылд. Йæ зæрдæ картмæ куы нал æхсайдта æмæ хæдзары къæсæрæй куы бахызт, уæд Цæголон йæ хурхы фæныхст:

— Нæ лæг, мæ фындзы рагъ мæ дзæгъæлы нæ хæры. Уыцы уазджыты та ардæм хъæуы.

— Ма сæ байрай... Цъппар хатты йæ былтæ кæмæн бакъуырай, уый ма дæм сæ фæндзæм хатт цы ныфсæй æрбадардзæн, нæ зонын.

— Уыцы быццеуы нæхионæй ныфс куынае уайд, ахсæвар-дыстæн, уæд не ‘мгæратты дæр нæ ауайд.

— Цæголон, нæ чызг хуыздæры аккаг...

Уынгæй хæдтулгæйы уаст æрбайхъуысти.

— Нæ дын загътон, нæ, æрхæццæ та сты!

— Уæллæй, Цæголон, ды халонау де уæны кæсыс, — бахъуыр-хъуыр кодта Анзор æмæ кæртмæ æнæбары ахызт.

Уазджыты хистæр машинæйæ арсау куы рахылд, уæд тызмæг фысымы уæнгтæ æрызгъæлдысты, ацы уæйыг нæм лæбурæг æрцыд, зæгъгæ, æмæ йæ мидбынаты сагъдауæй аздад. Фæлæ йын Сохийы-фырт уе зæртæ хорз, зæгъгæ, йæ къух зæрдæрухсæй рагон æрдхордау куы райста, уæд æрномыл æмæ сыл бацин кодта.

Тасолтанæн фысымтæ цыма йæ рагон халæрттæ уыдысты, уыйау дуæрттæ йæ сæрыл хъæргæнгæ бахаста:

— Уазджытæ, уазджытæ! Æрбаргæвдут сын уасджытæ!

— Уазæг цæттæ, фысым — æдзæттæ! Мидамаæ, мидамаæ, ма хуртæ! — ныррухс и Цæголоны цæстгом æмæ сæ хæрзæфснайд уаты фæмидаг кодта, стæй хатыр ракуырда æмæ цæлгæнæнмæ атындыдта.

Чырыстонхъæуы цырагъты рухсæй маъдар хъæугæрæттæм алыгъд æмæ уырдыгæй æххормаг уыджы дзагъултæ кодта. Ранай-раттæй хъуысти æдзæлгъæд куиты хæпп-хæпп, фæлæ уыдæттæ уалладжырон уазджытæн сæ хъусы алгъы дæр нæ уыдысты.

— Анзор, цы ног хабæрттæ ис уæ хъæуы, истытæ нын радзур, — ацархайдта Тасолтан мадзура фысымы комбаст райхалыныл.

— Уæллæй, Сохийы-фырт, цы дын загъон, нæ зонн, — арф ныуулафыд фысым. — Айразмæ-иу нæм уæ хъæуæй бæгуылагтау чи рахæццæ, уыдон нæ-иу сæ фæрв сугты фæздæгæй зæрдæцъæх фæкодтой. Лæг ма къæбæр дзæгъæл куыздæн дæр куы аппары, фæлæ уæ бауырнæд, йæ гуыбын йæ сæры кадæй бæрзонддæр чи авары, уый ма цæсты фаджысы уаллонæй æгаддæр у.

— Тынг раст зæгъыс, Анзор, дæ рынтæ ма гуыбыны, — фæзæгъы Тасолтан.

Анзор æфсинмæ бадзуры:

— Цæголон, ахсæв фидаугæ кæнæм æмæ дæ арынды кой кæн, æз сыхæгтæм фæдзурон.

Ахæм хъуыддаджы лæгъзтæ кæнын нæ фæхъæуы. Кæмæн

әмбәлд, уйдон әрбамбырд сты әмә уазджытән әгасцуай загътой. Фысымтән уазджытимә ныхас ацайдагъ. Уалынмә фынжды әгъдау сцәттә әмә фысымай, уазәгәй, әгъдау куыд амыдта, афтә сә бынаттә ссардтой.

Әхцынтә әмә физоңжыты адджын тәф уәфәнтә агайдта. Мыггаджи хистәр Тамби йе схәәл зачъетә адаудта әмә зәрдиагәй әртә кәрдыны скуывта. Фынг скьола у, әмә дыккаг гаджидауы фәстә уазджыты хистәры бафарста:

— Сохийы-фырт, гъер ма нын уәхи бацамонут, чи стут әмә уә цы хур, цы къәвда әрхаста?

Уазәг уырдыг сләууыд:

— Әз дән Сохиты Бесләны фырт Тасолтан, хуымәтәджи саукусәг. Мәнә уын уә комбинаты шофырты сәрәндәр, Елдараты номдзыд цуанон Әфсатийы хәрәфырт Боци. Уартә уә йәхицән адджын хәстәгән чи агуры, уый та уын Садулләты Сосе. Не стыр комбинаты хицауад Мызуры әрзәтыссән фабричы дәгъәлтә кәуыл баууәндыдысты, уыцы Сосе. Комы фәдисы хъәр куы фәцәуы, уәд әппәты разәй чи фәвәййы, уыцы Сосе. Нә комбинаты Кады фәйнәгәй йә къам кәмән нә хицән кәны, уыцы каджын Сосе. Комы фәсивәд әрдхорд әфсымарән кәй агурынц, уыцы уәздан Сосе.

Фысымтә кәләнтәгондау бандзыг сты. Әрмәст ма сә цәстәнгас Тасолтанәй Сосемә, Сосейә Тасолтанмә радавбадав кодтой.

Уазәг иу уысм йә ныхасәй куы ферхәцыд, уәд фысымтә әхсызгон фенкьюысыдысты әмә фәйнәрдыгәй райхъуыст:

— Хуцау, куд, е дипломат әй, хъәбәр аййев дзоруй!

Тамби Нарты Уырызмәгау йә бынатәй фенкьюысыд, әмә йә бәзджын хъәләс аргъуаны дзәнгәрәгау ныййазәлыд:

— Сохийы-фырт, махмә уазәг Хуыцауы минәвар у, әмә нәм алабон әгас цәут! Ныхасы Уастырджийы бынты Цыкурайы фәрдыг агураг рацыдыстут, әмә йә фарны бон чи ссардта, уый әмбал уә иунаг каджын Хуыцау фәкәнәд, — арфә ракәны фынжды хистәр уазджытән әмә сәм бынаты нуазәнтә авәры.

Тасолтаны ныхәстәм дәр та фысымтә сә хуствә схәил кодтой:

— Нә буц фысымтә, стыр бузныг уә уәздандзинадәй. Нә рухсы бадинаг хистәртә-иу арәх әрымысыдысты, Чырыстонхъәуәй раздәр, дам, уазәджи бын ничи бакодта гобан әмә баз. Йә сынтәджи раз та — хъуывгъан әмә тас. Гъемә фыдәлты намыс кады тырысайау бәрзәндты хәссын куыд фәра-

зат, ахæм амонд уæ уæд! Уæ ныфс, уе ‘хсар макуы фæцудæд, Чырыстонхъæу! Æз ардыгæй райсоммæ куы дзурон, уæддæр мын уæ номдзыд фæсивæды хорз хъуыддæгтæ нымад нæ фæуыдзысты. Уæ нуазæн мæ къухы ис æмæ мын æй кæд хæлар кæнут, уæд уал нын ныр исты дзуапп радгут æмæ йæ уæ царæнбонты тыххæй бынныуæзт чи акæна, уый та æз, — фæзæгъы уазджыты хистæр, æмæ йæ мидбылты худтмæ фысымты цæстæмттæ фæрухс ваййынц.

— Хуцау, куд, хъæбæр хуарз лæг æй...

— Дзоргæ дæр хъæбæр дæсни кæнуй, — банкъуысыд фынг.

Иууылдæр сæ цæстытæ бадты хистæртæм ныццавтой. Уый дзагдарæн йæ сæрæй цæлгæнæнырдæм ацамыдта. Чысыл фæстæдæр лæппу фæстæмæ фездæхт:

— Тамби, æргъæу чырыны дæгъæл, дам, дæумæ ис æмæ, дам, мах дæ разæй саг дæр нæ фехсдзыстæм.

— Сохийы-фырт, уæдæ кæд афтæ у, уæд дæ хъул сах бады, уæ чындз ахоныны бар уын ныртæккæ дæр ис, — уыди Тамбийы дзуапп.

— Бузныг, Чырыстонхъæу, бузныг, æрмæст уæрайдæйы хабæртæ иннæ хуыцаубон, — бакъæбæлдзыг Тасолтан æмæ фысымты нуазæн къæрцæмдзæгъдимæ йæ тæккæ бынтæй ныххыргъта.

Æмбисæхсæв уазджытæ цæуыны къахыл ныллæууыдысты, фæлæ мигъ зæххыл афтæ нытгъæппæн æмæ цæсты къух фæтгысс, уæддæр æй нæ федтаис. Уазджыты Тамби сæхимæ ахуыдта.

Нозтвæллад уазджытыл уайтæккæ хуыссæг фæтых ис æмæ сæ хуыр-хуыр ссыд. Иуахæмы майрухсы тын рудзынгæй Боцийы цæстгоммæ ныккомкоммæ æмæ йæ райхъал кодта. Лæппуйы бын гобан, цыма йыл къæртайы дзаг дон ауагъдæуыд, уыйау ныддонласт.

— Ай, мæ худинаджы хъæр куы айхъуыст, гъе! — ныккатай кодта Боци. Йæ фæлыст тагъд-тагъд йæ уæлæ акодта æмæ йæ ‘мбæлтты хъал кæнынмæ фæцис:

— Цыррдæр, уæлæмæ фестут æмæ лидзæм!

— Цы хабар у? — бадис кодта Тасолтан.

— Фæхудинаг стæм... мæ бын ныххуылыдз кодтон...

— Гъæ, дæ радтæг зæд дын дæ къæхдзæрттæ басдæра. Боци, уый сæр æмæ бæрзæй куы фесæфтай. Харбызæй йын бафсис нал уыдис æмæ нæ фæфидиссаг кодта, — мæстæй артау судзгæ Тасолтан йæ дарæс скодта, фæлæ йæ сæры цыдæр хъуыды февзæрд, фæстæмæ сæ тагъд-тагъд феппæрста æмæ барджын

хъаласæй загъта. — Æнæ хъыпп, æнæ сыппæй уæ хуыссæнтæм, фæлæ мын, Боци, сар дæ æдзæллаг къоппа кæндзæн, райсом æнæ мæн загъгæ дæ хуыссæнæй куы фенкъуысай, уæд!

Фæлмæн хуыссæнты та бæргæ сæхи æруагътой, фæлæ сыл хуынаджы тас рафт-бафт бафтыдта æмæ сæ аххытæ, оххытæн кæрон нал уыд. Фæлæ сæм боныцъæхтыл хуыссæг æрбахъуызыд æмæ дзы суанг хурыскастмæ йæ къах дæр ничиуал атылдта.

Бинонтæ сæ райсомы зилæнтæ фесты. Цæлгæнæны гом дуарæй кæртмæ хъарм хæринагты адджын тæф бырста æмæ, сарайы цы бур куыдз хуыссыд, уый йæ былтæ асдæр-асдæр кодта.

Тасолтан æмæ Сосе сæхи цæхæрадонмæ айстой. Хæдзармæ куы ‘рбздæхтысты, уæд æфсин бакатай кодта:

— Маæ къонайы, уе ‘мбал ма фæрынчын уæд, цыдæр æрæгмæ сты!

— Уый, Цопанон, хуыссæджы дзæкъул у, — бахудти Сохийы-фырт. — Ды ма мын, дæ хорзæхæй, иу къусы дзаг дон авæр, æз ын схос кæнон.

Тасолтан Боцийы хъæццул аиуварс кодта æмæ йын бæхдуцæн къусы дзаг дон йæ быны ауагъта.

Боци хуыссæнæй æнтъæрд рувасау расæррæтт ласта, æмæ йæ хъалæба райхъуыст:

— Цы митæ кæныс, гобан ныддонласт кодтай!

— Афтæ дзур, афтæ дзур, цалынмæ кæртæй ахизæм, уæдмæ!

Куыннæ бамбæрстаид шофыр йæ хистæры хиндзинад. Йæ цæсты ноджыдæр фæкаджындæр, фæлæ йе ‘мбæлтты раз кæй фæкъæмдзæстыг, уый йын йæ астæуыстæг асаста.

Æрхæццæ уæздан фысымтæн хæрзбон загъыны афон дæр æмæ та Сохийы-фырт, цыма цъæх бæхыл абадт, уыйау Тамбийы арфæты бын фæкодта. Æфсины барæвдауын дæр сæ нæ ферох. Йæ нуазæны йын фæйна фондз туманы куы сæвæрдтой, уæд ма Тасолтан фæцарæхст:

— Цопанон, ацы быццеу куы бафынæй ваййы, уæд æй сармадзæнтæй хъал кæнын бахъæуы. Бæтæйы фырт Будзийы нын цармыстыгъд бакодта. Гъемæ дæ стыр хатыр курам, дæ гобаныл дын доны къус кæй ауагътон, уымæй. Ныр та уал хорзæй баззайут. Куыд бауынаффæ кодтам, афтæ уæм лæгæвзæрстæй иннæ сабат зындзыстæм.

Хæдтулгæ фенкъуысыд, æмæ ма бæлццæтты хъустыл Тамбийы бæзджын хъалæс ауад:

— Уасгерги уе ‘мбал!

ЕРМОЛЫ ДУР

(Ног вариант)

Вæййы ахæм адæймæгтæ, æмæ сæ нæмттæ нæ малынц, фæлтæрай-фæлтæрмаæ цæуы сæ кой. Ахæм æвзыгъд лæг уыдис инæлар Ермолов дæр. Уæрæсейы историйы сызгъæрин сыфтыл, аив литературæйы йæ ном абон дæр æрттивы. Йæ царды бæзджын чиныгæй æрхæсдзынæн иу цыбыр таурæгъ.

Кавказ цæджджинагау æнхъызти. Паддзах æм хицауæй рарвыста хæдзонд, уæззау къух æмæ хъуынджын зæрдæ инæлар Ермоловы. Уымæн йæ уагдон-фатер уыдис Тифлисы. Уырдыгæй цырдазастæй фæлгæсыд æнæхъæн Кавказы бæстæтыл. Тызмæг инæлар бауарзта Кавказы рæсугъд æрдзыхæд, дидинæгдонау фæйнахуызон адæмыхæттытæн сæ диссаджы æгъдауттæ æмæ уазæгуарзондзинад. Дайраны æнарцæф комы-иу фæнды ацырдæм, фæнды уыцырдæм цæутæйæ, ранæй-рæтты къарет бауромын кодтаид æмæ-иу кæлæнгондау касынæй нал æфсæст тадзинкъæдзæхты урсбарц æхсæрдзæнтæм, гауызæвард фæхстæ æмæ рагон фидæрттæм, уазæгуарзон хæххон адæмы сæгдзыд хæдзæрттæм. Йæ уд, йæ дзæцц уыдис, комы дымæджы, дунетыл йæ асмæ гæсгæ стæм æмбал кæмæн ис, Терчы был уыцы дур. Цыфæнды афоны дæр ууыл æнæ ацинтагæнгæ йæ рæзты никуы ахызт. Суанг ма-иуын йæ рагъмæ дæр схылд æмæ-иу ыл бадынæй нал æфсæст.

Инæлары уарзт адæм æнæ бафиппайгæ нæ фесты æмæ йыл, Ермолы дур, зæгъгæ, ном сæвардтой. Уыцы номимæ Терчы дур бацыд дунейы æрдзы историйы чиныгмæ. Кавказы номдзыд хицау, инæлар Ермоловмæ размæцыд лæджы зондахаст кæй уыди, йæ домбай зæрдæйы цæхæр декабристтырдæм кæй æндæвта, уый тыххæй йæм паддзах узал цæстæнгас дардта. Йæ ‘нувыд куысты тыххæй йын бузныг дæр никæд загъта, фæлæ уый хыгъд уыди хуымæтæг адæмы хорзæхæй хайджын.

1830 аз йæ тæккæ тæмæны бацыд. Сæрд дæр та сæрджын сагау Дзуары æфцæджы сæрай акаст. Терк йæ донвæды нал цыд æмæ, залиаг калмау абухгæ, бæстæ йæ сæрыл хаста. Паддзахи раз та Ермоловы радон дзуапп дæттыны рæстæг æрхæццæ. Инæлары къарет Дайраны комы хъæбæр фæндагыл дзæгъ-дзæгъ, мыр-мыргæнгæ Дзæуджыхъæуырдаг тындзыдта. Бæхты сæфтджыты къæрцц-къæрцц, мыр-мырæгтæ æмæ хъуытазты дзæгъдзæгъæй хъæлдзæг æрдз райхъал, гоби къæдзæхтыл дзыхтæ базæд.

Фæндагмæ хæстæг хъæуты царджытæн цы базонын хъуыд,

Кавказы бастыбикъ, комы дагъал та кай рацауы амæ йæм, сарызæдмæ бæллæгау, алчидæр тæхуды кодта, мæ цæхх, мæ къæбарай мын куы саходид, зæгъгæ.

Хуры аууæттæ нæхи Быхийæ фæдаргъдæр сты. Фæсте аздад Хъазыбеджы хъæу. Инæлары зардыл æрлаууыдысты немыцаг бæлцон Кохы мысинæгтæ: «Къæйдуртæй амад хохаг ирон хæдзæртты цы фарн амæ хорз æгъдæуттæ фæдон, уыдон махмæ, ныгуылæн бæстæты сызгъæрин галуанты не сты».

«Уазæгуаты уыдтæн гуырдиæгтæм, сомихæгтæм, азербайджантæм, фæлæ мын ахсæв ирæтты дæр æнæ бабæраггæнæгæ нæй», — скарста хинымæры Ермол амæ йæ хъуыды барджыты хистæрæн бамбарын кодта.

Æризæр. Æфсæст фос хизæнтæй хъæумæ пыррыччытæгæнæгæ здæхтысты, афтæ Ермолы къарет æфсæддон барджыты къордимæ Уæллаг Ларсы хъæугæронмæ базылд. Уым фæзы æвзонг лæппутæ хъазыдысты села амæ тъурийæ. Æнахуыр уызджытæ сæ уæлхъус куы æрурæдтой, уæд сæ хъæлæба фæсабыр амæ сæм сæ нымæтхудты бынты æнæууæнк каст кодтой. Къареты бадаг стыр тъуз дæр сæ йæ цæхæр цæстытæй радыгай асхъаудта. Сæрæндæр каст æм чи кодта, уымæ фæдзырдта:

— Мальчик, подойди сюда!

Æвзыгъд лæппу цæргæсы бæдулау йæ разы сахъ лæуд куы акодта, уæд æй рæвдаугæ хъæлæсæй бафарста:

— Чей ты мальчик?

— Есиевых я, — нæ ферхæцыд хохаг лæппу.

— Кæс-ма, кæс, уырыссагау дзурынмæ куыд хорз арахсы, — фæхъæлдзæгдæр номдзыд инæлар амæ та йæ лæгъз хъæлæсæй бафарста: — Скажи, орленок, а кто в вашем ауле первым почетного гостя встречает?

— Собаки, — фæцырд и Есиаты фыдуаг, йæ сæрыл бæрзонддæр схæцгæ.

— Ай, да, мальчик, ай да орленок, — ныккæл-кæл кодтой барджытæ.

Ермолов дæр худæгæй тулдз бæласау банкъуысыд, амæ дидитæй аив фæлыст къареты хъыс-хъыс райхъуыст. Йæ дзыппæй сызгъæрин фондз сомы систа амæ сæ лæппумæ раппæрста:

— Это тебе за острый язык.

Фæлæ сæм лæппу зулмæ дæр куынæ акаст, уæд æм лæгъзтæгæнагау дзуры:

— Мальчик, подними деньги!

— Хочешь, чтобы меня родители побили? — йæхи атигъ кодта лæппу.

— Как, за что?! — бадис кодта инæлар.

— Скажут, что я их украл...

— Так это же их тебе почетный гость дал, — бахудти та инæлар.

Лæппуйæн цыма йæ разы æхца нæ, фæлæ калмы сæр уыд, уыйау æм, зулаивæй кæсгæйæ, загъта:

— Нет, они не поверят...

— Почему не поверят? — бадис та кодта Ермол.

— Скажут, что почетный гость так мало бы не дал, — йæ нымæтхудыл уæлдæр схæцгæйæ, ныккъæрцц кæны ларсаг.

— Ай-да, мальчик, ай-да, горный орел, — тыппырхалдтæ кодтой худагæй инæлар æмæ йæ хъахъхъæнæг салдаттæ.

Ермолы зæрдæйы удыгагайау ныххызт цыргъæвзаг, хæдзонд хохаг лæппу. Йæ фарсмæ йæ къареты æрбабадын кодта, æмæ Есиаты кæрт æнæхуынд уазджытæй байдзаг.

Искаемæн кад, æгъдау скæнынæй сырх бæрзæй чи æвæрдта, уыцы ирон хъæу сæ буц уазджыты фырдиссагæй цармæ куынаæ скæсын кодтаиккой.

Бæрæчет фынджы сæргъы, хъæуы хистæры рахизфарс, буц бынаты, æрбадын кодтой уазджыты хистæр Ермолы. Урссæр, урсбоцъо Дада слæууыд. Рахиз къухы бæгæнийы нуазæн, галиуы — æртæдзыхон æхсырфæмбалтты физонæгимæ, афтæмæй куынынмæ куы фæкъæртт, уæд уазджытæ, цыма аргъуаны Чырыстийы раз лæууынц, уыйау бандзыг сты. Кæд кувæджы ныхæстæй ницы æмбæрстой, уæддæр цавæрдæр æхсызгондзинад сæ зæрдæтæм æнхъæвзта æмæ омменгæнджыты æнувыдæй фæзмыдтой.

Инæлары цæхæр цæстытæ фынгыл рауай-бауай кодтой. Кæцы табæгъмæ æвнæлдтаид, уый-иу нал зыдта, фæлæ бæгæнийæ куы сахуыста, уæд, йæ былтæ сдæргæ, бафарста:

— Уæ хорзæхæй, ай цавæр диссаджы нуазинаг у, кæм æй уæй кæнынц?

Хиконд ирон бæгæны у, зæгъгæ, йын куы бамбарын кодтой, уæд та дзы иу нуазæн фæдæле кодта æмæ афтæ зæгъы:

— Бирæ бæстæты фæхаттæн, куыннаæ дзы федтаин алы хæрд, алы нозт дæр, фæлæ дзы уæ бæгæны, фыдджын æмæ турæйæн æмбал нæй.

Фынджы хистæр, æнусон Дада æгъдаумæ гæсгæ Ермолæн гаджидауы бар куы радта, уæд уый сыстад æмæ фысымтæм зæрдиагæй бахатыд:

— Диссаджы буц нә кәнут, әмә уә Хуыцау барәвдауәд. Уә цәхх, уә кәрдынәй уын адджынән сахуыстон, фәлә мәм иу курдиат ис, әмә мын цалынамә уымән дзуап радтат, уәдмә гаджидау дәр әмә комдзат дәр нал скәндзынән.

— Уазәг цы зәгъа әмә фысым цы нә бакәндзән, зәгъ, мә хур, дә курдиат әмә дә дзых — дә тәрхоң, — йә урс зачъетә асхәугә фәзәгъы Дада.

— Уәдә кәд афтә у, уәд мә ацы хәдзармә чи ‘рбахуыдта, уыцы сахъ гуырды мә размә рака! — йә цәстәнгас хәдзари къуымтыл ахаста инәлар.

Фысымтә фыццаг фенхәлдтой, сә буц уазәджи зәрдәмә багәны фәцыд әмә дзы йемә фәндаггаг бацагурдзән, фәлә Хъасболаты куы бацагуырда, уәд ын инәлар арфә кәны, зәгъгә, йә размә әрбахуыдтой. Ермол йә галиу къух ләппуйы уәхскыл әрәвәрдта, фәзәгъы:

— Нә уәздан фысымтә, мә разы ис суинаг цәргәс. Сахъ цәргәсән та йә тыхджын базыртә айтындынмә хәхтә къуындаг сты. Гъе, әмә уә Хуыцауәй курәгау курын, ацы ләппуйы мемә рауадзут. Ам әнахуырай куы баззайа, уәд йә диссаджы әрдзон курдиаты цәхәр фәнычы бын бамынаг уыдзән.

Фысымтыл цыма инәлары курдиат уәззау кәәй бафәлдәх-та, уыйау фесты. Сә фынгәвәрд дәр сә ферох әмә раныхас-баныхас, радзур-бадзурыл фесты. Сә уынаффәйы къуыбылой әрәгмә куы хәлди, уәд сын әй Дада фәцагайдта:

— Уе ‘фсарм бахордтат, әви уазәг ләугә кәй кәны, уый уә ферох? Кәнә — «нә», кәнә — «о» зәгъут әмә нә хъуыдаг дарддәр кәнәм.

— Ома, Дада, хистәрән йә фындз амәрз әмә йә зондәй бафәрс, зәгъгә, куы фәзәгъынц. Дә хорзахәй, дә куырыхон зонд нын ма бавгәу кәң, — бахатыд әм ләппуйы фыд Асләмырзә.

Дада йә бәзджын боцъо дауәгау акодта, әмә йә хәләс Мәздәджи аргъуаны зәлангау райхъуысыд:

— Амонд нын нә дуар әрбахоста, амонд, мә хуртә! Кәд ме ‘дылы зондмә хъусут, уәд ын дуар байтындызут. Уәдз, әмә махәй дәр исчи адәмы хәәр бамбара.

Уыцы дуджы ма хистәры ныхас Хуыцауы әмдых уыд. Да-дайы ныхасыл дыууә ничиуал зәгъта, әмә Есиатә сә кәстәры дард балцмә цәттә кәнын байдыдтой.

Ермолән фысымтә разыйы дзуап куы радтой, уәд йә цәсго-мыл хуры тынтә ахъазыдысты. Хистәртән зәрдәбын арфәтә

фæкодта, æмæ, уæдæй нырмæ йæ комыдæттæ кæмæ уадысты, уыцы багæннæйы хъалац лæугæйæ йæ тæккæ бынтæй ныссæрфта.

Дыккаг бон, сихортæм æввахс, Уæллаг Ларсы уазджытæ фæнда-
расты къахыл куы слæууыдысты, уæд Ермоловæн Есиатæ балæвар
кодтой урс цухъхъа, уæйлаг нымæт, басылыхъ, æвзист хъама æвзист
ронимæ æмæ сæ фæндагсар Уастырджийыл бафæдзæхстой.

Къареты мыр-мырæгтæ та базмæлыдысты, æмæ цæфхадджын
бæхты къæхты къæрцц-къæрцц къæдзæхтæ сфæзмьдтой.

— Хуыцау дæ инæлар скæнæд! — Хъасболаты, йæ худы
зæронд тилгæ, фæдзæхста Дада.

Есиаты хъысмæт нæ фæсайдта, Дадайы куывд сæ кæстæрыл
æрцыд, æмæ йын йæ фæтæн уæхсчытыл амонд инæлары сызгъæ-
рин пъагæттæ ныссагъта. Æз дæр абон Ирыстоны кæстæртæн
амæндтæ курæг дæн, æмæ ма куывд хуыцаутты Хуыцауыл куыд
сæмбæла, уыцы хорзæх нæ уæд.

ХОДОН ХÆРÆГ БЕРЛИНЫ

«Хæрæфырты бæсты мæм фæлтау авд бирæгъы æрба-
бырсæнт», — зæгъы рагон æмбисонд. Уый хуымæтæджы загъд
нæу. Йæ заманы хæрæфырт афтæ кадджын уыди, æмæ йæ мад-
æрвадæлты æд бинонтæ куы ракой кодтаид, уæддæр ын макæ
зæгъын никæй бон уыд. Æвзонг хæрæфыртæн мадæрвадæлтæ
лæвар кодтой байраг, усгур лæппуйæн та йæ фæлыст æмæ æд
саргъ, æд идон бæх.

Фæлæ цард, тæргай донау, чердæм фессæндзæн, уый бæрæг
нæу. Лæг куы фæцыбыркъух ваййы, уæд хатгай фыдæлты
æгъдау йæ къахы бын дæр амбæхсы.

Нæхи Миска йæ амонд агурынхъом куы фæци, уæд уымæн
та йæ мадæрвадæлтæ урсбырынкъ рæсугъд къæлæу балæвар
кодтой, ома, дам, æппыннæйы бæсты чызг хуыздæр.

Уæд ма æз саби уыдтæн. Уыцы дуджы ма кары лæппутæн
бæхыл, кæнæ хæрæгыл абадын удыбæстæ уыди. Мискайы фæдыл-
иу бабызы цъиутау ныххал стæм. Йæ къæлæуыл-иу кæй авæрд-
та, уымæ-иу фырхæлæгæй нæ цæсты фиутæ тадысты.

Лæппу æрæгмæ лæг кæны, фæлæ Цæгæраты хæрæфырты лæвар
уйтагъддæр бæхы йæс хæрæгæй агæпп ласта. Æрмахуыр хай-
уан йæ хицауы æвзаг афтæ хорз æмбæрста, æмæ-иу æм Коки,
зæгъгæ, йæ номæй куы фæхъæр кодта, уæд-иу тъæбæрттæй йæ

уæлхъус алаæууыд. Æрхуысс æмæ фестæ дæр зивæг нæ кодта.

Æгас цу, Коки, зæгъгæ-иу æм Миска йæ къух куы бадардта, уæд-иу æм уый дæр йæ рахиз раззаг къах авæрдта. Ноджы ма Коки сæкæры къæрттытæ мыртт-мыртт кæнын бирæ уарзта, æмæ йын мах дæр нæ хæдзæрттæй сусæгæй-æргомай æнтой кодтам. Цинай йыл нæхи хастам, фæлæ хæсты размæ Дзагкыйы бинонтæ Ходы хъæуай Хъарманмæ куы алыгъдысты, уæд хъуахъдзыхæй баззадыстæм.

Уæдæй нырмæ Даргъ-Къохы хид бирæ дон афæрсыгъта. Зæхх йæ хуыз дæс æмæ дыууиссæдз хатты раивта. Уарæсе фашистон Германы йе уæнтыл савæрдта, лæджы фæд Майыл фæзынд, атом æмæ лазерыл дæр дзылæрттæ бафтыдтам, фæлæ нæм уыдон дæр уадиссаг нал кæсынц.

Ацы базырджын дуджы дыууæ зонгæ лæджы дзæвгар рæстæг карæдзиуыл куы нæ амбæлынц, уæд сæм бирæ дзуринагтæ вæййы. Фæлæ диссаг, нæ дæле цы фæлтæр ис, уыдон хистæртау, хæстæг, хионтыл цин кæнын кæй нæ зонынц, уый ма æнæ кардæй æргæвды. Фæлæ дæ, ма буц кæстæр, уайдзæфты бын нæ кæнын. Фæлтау мæм иу чысыл хъусын бафæраз, æмæ дын ма таурæгъ дарддæр нывæндон.

Ныры дуджы дыууæ æфсымæры дæр кæд зианы амбæлынц, æндæр карæдзийы арæх нал уынынц. Афтамæй хæстæджыты ‘хсан æгъатыр рæстæг йæ бæзджын цурк арфæй-арфдæр къуырыныл архайы, фæлæ фæстæмæ кæцæй фесхъиуы, нырма ахæм рæттæ дзæвгар ис.

Æрæджы та фембæлдтæн Мискайыл æмæ ныл, хъарм хъæбысты фæстæ, ныхас ацайдагъ. Æрымысыдыстæм не ‘рыгон бонтæ. Нæ Дарваз, нæ Цыхцыр æмæ нæ Къохца, нæ Гомвар. Æрымысыдыстæм, Ходы хъæубæстæй йе ‘цæг дунемæ чи ацыд, уыцы хистæрты, кæстæрты æмæ сын рухсаг загътам. Чысыл ахъусы фæстæ æз Мискайы афарстон:

— Дæ хорзæхæй, Миска, бафæрсын аипп ма уæд, фæлæ дын Коки та цы фæци?

Ме ‘рвад мидбылты бахудæгау кодта, стæй арф ныуулафыд æмæ мын йæ ныхас анывæзта:

— Хæсты фæстæ ма æз æртæ-цыппар майы бæрц Берлины æфсæддон комендатурæтæй иуы службæ кодтон. Уыдис сабыр фæзыгон бон. Æвдæлон уыдтæн, æмæ мæм ме ‘мбæлтæ, горæт фенæм, зæгъгæ, бахатыдысты. Куынна сразы уыдаин æз дæр, æмæ фондз офицерæй нæ бæрæгбоны дарæсы Берлины уынгты абалц кодтам.

Горæт уыдис дæрæн. Хæсты рыг æмæ топыхосы сау фæздæг

нама æрбадтысты, сыгъды тæф ма фындзыхуынчытæ агайдта, фæла горæты уынгтæ адæмай царæгхуыз фесты.

Бирæ разил-базилы фæстæ нæ фæндаг рейхстаджырдаæм фæзылдтам, æмæ дын мæнæ иу уæрæх уынг адæмай йе ‘дзаг. Раст цыма маймули æрцахстой, уыйау кæрæдзийы сæрты кæстæ, цæуылдæр цин кодтой. Мах дæр бацымыдис стæм æмæ сæм нæхи хæстæг баластам. Кæсæм, æмæ дын йæ фæрстæ æххормагæй кæмæн батæбæкк сты, ахæм урсбырынкъ хæрæджы дыууæ немыцаг æвзонг лæппуйы йæ дзыларæй аиваз-аиваз кæнынц, Хайуаны цыма былæй æппарынц, уыйау йæ лыстæг къæхтæ ныббыцæу кодта æмæ нал размæ цыд, нал — фæстæмæ.

— Æвæдза, ныронг хæрæг чи нæма фæдта, уыцы адæмай цы бадомæн ис, — хъазыди ме ‘мбал, хистæр лейтенант Саркисянц.

— Хуыцауыстæн, уæртæ нæ хæрæг Коки! — мæ цæстытæ асæрфгæйæ ныддис кодтон æз.

— О, Кавказæй дæм Уæлахизы арфæтæ кæнынмæ рахæццæ, — бахудти капитан Кушнир.

— Кæд фынтæ нæ уынын, уæд уын ард хæрын, уый нæ хæрæг у, — æмæ йæм Коки, Коки, зæгъгæ, ныхъхъæр кодтон. Хæрæг йæ сæрыл схæцыд, йæ даргъ хъустæ схыл кодта æмæ йæ хъоппæг цæстытæ махырдаæм ныццафта.

Мæ дызæрдыгдзинад бынтондæр æрбайсæфт æмæ, цыма Ходы къуылдымыл лæууыдтæн, уыйау ныццаълхъ ластон:

— Мæнæ дæн, мæнæ, Коки!

Хæрæг дæр цинæй базмæлыд, йæ бындзсурæн фæхыл кодта æмæ «хъо-хъи», «хъо-хъи», зæгъгæ, хъæлæсы дзагæй уастæ махырдаæм ранкъуысыд.

Æнахуыр гудочы хъæрæй берлинагтæ фæдургом сты, хæрæджы дзыларыл хæцæг дыууæ лæппуйы та цыма уад афу кодта, уыйау фæтары сты, æмæ Берлины стыр уынджы астæу Кокийæн ныхъхъæбыс кодтон.

Хæрæджы цин дæндагæй, фæзæгъынц, фæла Фыдыбæстæйы стыр хæсты дымгæ Кавказæй Берлинмæ кæй суыттыр кодта, уый уыдæттыл нал уыдис. Коки мæм æрбасмыстытæ кодта, йæ дæрзæг былтæ мын мæ армы тæппæнтыл адаудта. Чи дæн, ууыл куы баууæндыд, уæд дзæгъæл сывæллонау йæ сæр мæ риумæ æрбакъул кодта, æмæ мартъийы тæдзынджытау йæ цæстыты дон фемæхст. Фосы афтæ кæугæ фыццаг хатт фæдтон, куы-иу схæкъуырцц ласта, уæд мæнæн дæр мæ зæрдæ сдзæудзæлæй æмæ мæ рустæ бауымæл сты. Æвæццæгæн, йæ цæстытыл ауадыс-

ты Ходы анабындз къуылдымтæ, сæр-сæргæнаг ирд суадæттæ. Йæ дзаджджын хизæнтæ Авдæнауы, Сæгъдуцæн, Хъуынаджыны, Фардæджы, Хурмæсыджы, Гæдыты комы...

Чи зоны, æрымысыд Хъарманы сойдзаст атагъатæ, Урсдоны был мыдамаст сындзгæрдæджы къутæртæ, Ирыстоны æлутон уæлдæф. Æз ын, йæ дæллагхъуыртæ даугæ, æрхæндæгæй дзырдтон:

— Ехх, Коки, Коки, цы хъал уыдтæ æмæ ныр цæй æгуыдзæгмæ æрхаудтæ! Дæ тыхджын бæрзæй мысты къæдзилау куы ныллыстæг. Дæ уаргъхæссæн рагъ дурсæттæн фæрæты комау куы фехæлд. Дæ синты стджытæ Тадзинкъæдзæхы тигъау куы ныхъхылтæ сты. Цыма дæ Кавказæй Берлинмæ цы фыдбылызтæ рахастой? Æви дæ немыцаг фашистæ уацары ратæлæт кодтой? Гъе, кæд авд хохы, авд æфцæджы сæрты мæн агурæг радзæгъæл дæ, уæд бынтон дзæгъæлы, аргæ мæ бæргæ скодтай, фæлæ дын кæйдæр дард горæты мæ бон ницы у, æмæ мын ныххатыр кæн. Æфсæддон æгъдау фидар у, æмæ мæ дæумæнал æвдæлы. Хорзæй уал баззай.

Зын уыди фæхицæны сахат. Æцæгæлон адæм дæр нырхуым сты, æмæ Коки мæ фæдыл джихæй кæстæ куы баззад, уæд дзы кæйдæрты сым-сым райхъуыст.

Уыцы азы кæрон æз дæр сæмбæлдтæн нæ фыдæлты уæзæгыл. Мæ кой Хъарманмæ мæ разæй фæцис, æмæ сыхбæстæ нæ хæдзармæ æмбырдтæ кодтой. Цинтæ, хъæбыстæ куы фесты, уæд дын мæ зæронд фыд Дзагкойы куы афæрсин:

— Баба, нæ хæрæг та цы фæци?

Зæронд лæгыл цыма цæхæры кæфой бакалди, уыйау фесхъиудта, йе ‘нцъылдтæ цæсгом мæстæй ахъулеттæ æмæ мын бауайдзæф кодта:

— Æнхъæлдæн, лæппу, дæ сæрызонд фæцыд. Адæмы лæгдæртæ хæсты быдыры баззадысты, ай та ма мæ йæ хæрагæй фæрсы... Майрæм йæ къонайы, немыц куы лыгъдысты, уæд æй сæ машинæйы басхуыстой æмæ, цы фæци, мæгъа.

Æз бабайы раз ныфсæрмы дæн, æмæ Кокийы кой уæдæй фæстæмæ мæ дзыхæй никуыуал схауди.

ЦАРЦ БА ФÆЦЦÆУЙ...

* * *

Ласæг куд æрбадуй,
 Уотæ нимминкъий уæн зумæги,
 Нимпулæн,
 Узал даргъ æхсæвти бустæги...
 Мæтъæл зæрди æскъæтмæ
 Батæрæн нæ уалдзигон гъудитæ,
 Нæ сæрдигон сагъæстæ,
 Нæ фæззигон фæндитæ
 Æма сæ æрæхгæнæн уоми.
 Фæрдгутау сæ лæмбунæг нимайæн,
 Нæхе дæр, уони дæр нæ сайæн,
 Æрмæстдæр сæ 'ртасæн циггидортау.
 Æрцъинк гæнгæй си арт ка дæтта,
 Уони æривæрæн еуварси,—
 Багъæудзæнцæ уалдзæги,
 Царди фæннæуæги.
 Иннети (хатиргæнæг — Хуцау!),
 Гъома фулдæрети, мети рагъмæ
 Нинтъохæн,
 Феронх уæн...
 Арфдæр дон ка фæууй,
 Е дæр ниттæнæг уй зумæги,
 Исзиннунцæ æ дортæ -
 Æ хъортæ,
 Фестуй кæдзосдæр æ кунæги,
 Нийирд уй, ниррæсог уй,
 Ниууадзуй кæмидæр æ цъумуртæ,
 Цубур дзурдæй, æхе багъуд кæнуй уалдзæгмæ...

Уотæ ма куй раййевуй æ гъун,
 Хелагæ — æ цъарæ,
 Бæласæ — æ сифæ,
 Лæг ба — æ дарæстæ,
 Мæргътæ — цæрæнбæстæ...
 Ма уа е гъæуама дессаг,
 Цард уотæ конд æй,
 Æрдзæ уотæ домуй,
 Хъæбæрдæр адæймагæй:
 Алли бон ку 'хснæн нæ цæсгæмттæ, нæ къохтæ,
 Уæд анз еунæг хатт ба куд не 'хсæн
 Гъæуама нæ уодтæ?..

1998 анз, 7 марты

* * *

*Мера человеческих страданий
 Превосходит меру сил людских...*

Теодор Крамер

Мæнæй æндæр ка уидæ,
 Медæхсæвæ ейæ фæлледзидæ
 Гандзамæ,
 Тæккæ æдзæрæгдæр дуйнемæ,
 Æгæстæмæ нæ фæккæсгæй фæстæмæ,
 Тæфхæлæфæй,
 Куд арс фæрæтдзæфæй,
 Хелагæ бетынай хецæн тæфæй...
 Фæлледзидæ хеонтæй, —
 Бийнонтæ æма æ синхонтæй,
 Æ лимæнтæ æма фудæзнæгтæй,
 Æ кустæй,
 Куд хъæмай рæхустæй,
 Æ уой бæрцæ гъуддæгтæй,
 Æ хъурдохæн æма æ фур тухстæй...
 Фæлледзидæ адæмæй,
 Сæ берæ æма сæ хæлхъойæй,
 Сæ хæдзæрттæ æма сæ хабæрттæй,

Сæ маеститæ æма сæ кæститæй,
 Куд гал æфсойæй,
 Уотид сæ койæй...
 Мæнæй æндæр ка уидæ,
 Медæхсæвæ ейæ фæлледзидæ
 Гандзамæ,
 Тæккæ æдзæрæгдæр дуйнемæ,
 Цæмæй ма уинон,
 Зин кæсæн кæмæ 'ссæй,
 Зин бухсæн ци гъуддæгтæ иссæнцæ,
 Гъе уони,
 Куд мæ дууæ фæсони;
 Е ба ма зонон,
 Куд кæуй рæстдзийнадæ,
 Куд сабий æнæ мадæй,
 Седзæр — бæгъæмвадæй...
 Ма хуæрон мæ къæнкъунтæ е ба,
 Ма тонон цонги фидтæ,
 Ма фæццæуон маестæй мæ ес зундæй,
 Ма кæнон хъæлæба,
 Нæ цард ке 'сфæлхæттæй,
 Нæ раст лæг ке фæннæттæй, уобæл...
 Берæ уингæй зин æй æнæдзорун,—
 Адæймаги гъæуй дойнаг дор ун,
 Куд кæнон,
 Ци кæнон,
 Атемæй куд цæрон?—
 Фæлледзон...
 Ку нæбал æй мæ бон,
 Ци фæууон?..

1988 анз, 27 ноябрь

ФÆЗЗИГОН ЭЛЕГИ

Цъифæ, дзæгъæл куййау,
 Байзадæй гъæунгæ æндеги.
 Бакæнæг æй нæййес,
 Е 'мбал — æрмæст думгæ,

Кæрæдземæн дзорунцæ сæ гегæ,
 Сæ нез,
 Изæр сæбæл ходуй сау æфсæртæй,
 Æрбадтæй хæрæмегъæй сæ сæрти...
 Ревæд, æнæцæрæг астынæ,
 Æргæллæу æй къадойæй,
 Нур æрхаудзæн кæнуй,
 Уæд æрхаудзæн,
 Сау халæнтти «стур къуар
 Æ сæрмæ «схæлхъой æй,
 Ниууагъта сæ федауцæ,—
 Хæлæйфаг кæд нæ фæууй сæ хуар?!
 Ниддаргъ æй тæдзунæг, зин игъосæн зарау,
 Æ тьинк зæрди сæрæй фесхъеуй
 Æма зæрди сæрбæл фæууй,
 Æй,æвæдзи, уæззау, издиу,
 Зæрдæ уомæй неуй...
 Бакъупхæ 'й и æргъау,
 Арв си бунмæ хаун не 'ндеуй,
 Æндуртау никъкъæдзæ 'нцæ
 Сæ рæгътæ фондæн,
 Æргъæй конд даргъ цулухъти — сæ къæхтæ,
 Нардæй, мæллæгæй,
 Сæ синæр æнæбари цæгъдунцæ' —
 Æгас бони гъудитæ нæуæгæй
 Æвзарунцæ...
 Бунмæдзуд сæйгæ лæгтау
 Нимпулдæнцæ хæдзæрттæ,
 Сæ йастæумæ рандæнцæ сау зæнхи,
 Синдзæрху — сæ дуæрттæ,
 Алке дæр си — морг,
 Бацардæй си фудæнхæ, —
 Уодæгас æцæг мæрдтæ,
 Æнивæрдæй лæуунцæ,
 Цæрун ма ес сæ зæрди,—
 «Змæлунцæ...
 Нилливз æй и цæлхнад бони сæтæй,
 Æстæн æй и цæуæг,
 Гъома соргæнæг,

Гъонцъирау радаргъ æй
Æнæ мæтæй,
Къахи гъар имисуй æ мæтгæли,
Æвæццæгæн — дзæггæли,
Фæсайдтонцæ 'й æ фунтæ,—
Къуруггосæй лæуунцæ рæбунтæ...
Ивулунцæ и дæнттæ,
Сæ лæкъуни,
Цума сæ мæстгуни, сæ билтæ хуæрунцæ,
Цидæр ес,
Уой сæ хæццæ ласунцæ
Нæбалуни денгизмæ:
Буггæй,
Къуæцæлæй,
Дарæсæй,
Саггæсæй,
Æндæрæй...
И бæлæстæ, дондзæстæ бæлæстæ,
Уæхæн гъуддаг уингæй,
Сæ тæппæзтæ цæггдунцæ,
Исесунцæ хилæ арви хæццæ,—
Рохс уа, талингæй,
Сæ пихсил, æнæ сифæ къабæзтæй
Æвзедунцæ уомæ итингæй...
Кæсун мæ къæразæй.
Æма лæдæрун,
Дуйнемæ ке 'й 'ес цидæр лазæ,
Цидæр рес, цидæр рун,
Доминотæй арæзт хæдзарау
Ке 'й тæссонд.
Уотæ мæмæ кæсуй,
Цума 'й бакъуæрдзæн мæ нихæй
Æма никкæлдзæнæй,
Исесæнæй æ уод...
Медбунати лæуун,
Не 'ндеун исхъип, æзмæлун...

1995 анз, 4 октябрь

* * *

...Люди обычно не любят таких,
Кто хоть чуть не похож на них.

Жорж Брассенс

Неке й лæдæрттæй,
Нæ цудæй æ дзубанди зæрдæмæ:
Æхуæдæг, дан, ами,
Æ гъудитæ — Гандзай,
Ами-цæф, уоми-цæф,
Хæрæуæрæ...
Етæ — дзол,
Е — цъæх арв,
Етæ — хонх,
Е ба — тох,
Етæ — хуар,
Е ба — зар,—
Сæ дзурд нæ бадтæй кæрæдзæбæл,
Сæ еу тингун кодта иннемæ...
...Æ бон базудта,
Нур къуар анзи нæбал дзоруй
Дзорæгмæ,
Нæбал кæсуй, нæбал
Бакæсæгмæ,
Нихæсмæ хæстæг нæбал цæуй,
Дзорæг æмбал нур уой нæбал гъæуй,—
Æхе хæццæ дзоруй,
Æхе уодæн кæнуй æ хабæрттæ,
Æ гъудитæ æма æ сагъæстæ
Иссæнцæ уомæн æ дуйне,
Æ еунæг адгин бæстæ...
Æхецæн фæхходуй,
Фæккæнуй тæходуй,
Фæккæуй хебæраги адæмбæл,
Цæстæмæ нæ, фал зæрдиуагæй,
Куд мадæ сосæггай
Уæззау сæйгæ сабийбæл...
Æхе хæццæ дзоргæй,

Ку 'рцэйцæуай сæ рæзти, —
Гъæла, дан, æй, гъæла,
Ракæнунцæ синхбæстæ...
Нæ зонунцæ, æвæдзи,
Етæ ци нцæ æ цæсти...
1991 анз, 26 май

* * *

Кæнгæ ка й
Æма кæнгæ ка нæй,
Мæн еци гъуддæгтæ,
Уотæ нæ 'й, атæ, дан æй,
Райвазæ-байвазæ кæнунцæ.
Сæ коййæй æгудзæг дæн,
Сорун сæ, уæддæр æздæхунцæ,
Гъарæги-гъарунцæ сæхе,
Фæсмонæй æвзедуй си алке дæр...
Ци фæккæнон мæхе? —
Нæ сæ гъæуй æппун — еунæг ке дæн...
Сæ кæцимæ 'вналон,
Сæ сæйрагдæр кæми 'й,
Цæмæй фудевгедæй еу бон
Æд æрфуги æлхий
Мæ сæр ма хуайон?
Ке хæццæ си 'й ме 'скъухт,
Æй кæцими и кадæ,
Ка кæндзæй мæ бунсугъд,
Фæууодзæн, ке аразгæй, æгадæ?..
Астæуханхæ кæми 'й,
Ке нæ хуæруй гурусхæ,
Бон бацæргæй дуйнебæл?
Æви 'й мæ хъурдохæн имисгæ,
Уæхæн цау ес уомæ æнккæтебæл? —
Адæймаг æ гъуддæгтæ нимад
Нæ фæууодзæй къуæремæ,
Ка нæ 'й еци хузи фæллад?..
Фал уæддæр кæми ес мæ пайдайæн
Баредзæ,

Кæми 'й мæ бæрзонддæр тæрхон,
 Кæмæй ледзун?
 Æз догъ ку рамболон еу бон,
 Еци берæ гъуддæгтæ
 Фæстаг хъаури къуртуй ку рауадзон,
 Уæд ци 'ркæлдзæй цума мæ голлæгти?
 Æд турса ку 'рцæуон фиццаг,
 Уæд ми ка зæгъдзæй «барæуадзæ 'й!»
 Уæд цума нæ разиндзæн фæстаг?..
 Кæнгæ ка 'й
 Æма кæнгæ ка нæ 'й,
 Мæн еци гъуддæгтæ
 Райвазæ-байвазæ кæнунцæ...
*1983 анз, 3 декабрь,
 Ростов-на-Дону*

* * *

Ме 'нтæст,—
 Мæ цийес нæ хуæцгæй мæ фарсбæл,
 Нецæййаг исæрдæгæн цума
 Æ лæхудзæ дастбæл.
 Мæ архайдæй фулдæр —
 Мæ фæсмон,
 Нæбал æй æ уорамун мæ бон,
 Тæдзунæги ехау, ниддаргъ æй
 Зæрди бунбæл,
 Тæссаг æй æрхаунмæ,—
 Еунæг уодæн æгæр устур уаргъ æй...
 Ци хъал æй,
 Еунæг хатт ка фæцæй æхе уодæй арази,
 Æхецæй ка фæббоз æй, ейæ.
 Уæхæн нивæ мæнмæ нæ цæуй,
 Еу хонх куд иннемæ,
 Тоггинтæ цума кæрæдземæ,
 Цæугæдæнттæ фæстæмæ...
 Æрбадтæн мæ бадæни,
 Куд гал уæрдун ласгæй, карз хæрди,
 Лæкъæрди,
 Хъуррой базурсастæй ескæми...

Цард ба фæццæуй,
Нæ лæууй,—
Ефхæссуйнаг нурма ке гъæуй?
Ку нæ кæун æз дæр
Æ фудбæл,—
Уæд цæбæл?!
Нæбал гъæуй мæн дæр
Æ уйнадæ,
Гæлст сабийи цума фудгин
Мадæ,
Куд хæрæги æ уаргъ,
Цигайнаги — хæдзарæ...
Дон цæуй, дортæ ба изайунцæ,
Ка си 'й нивгундæр,—
Хуцау зонуй...

1995 анз, 7 декабрь

**ЗЫНГХУЫСТ
БӘЛЛИЦТӘ¹***Роман*

* * *

Мә зәрдә рагацау цыдәр бәлләх әнкъары әмә тыхсы йәхимидәг, цәмәйдәр стьәлфы әмә мын мә риуы гуыдыр әддәмә хойы. Әваст ссудзы, стәй ауазал вәййы. Стыр мастмә куы фенхәлмә кәсы, уәд скатай вәййы афтә. Кәцырдыгәй мәм әрбацауы, цымә, ацы хатт та мә фыдбылыз? Кәцы ран мә ныццавдзән? Куы йә базонин, уәд дзы мәхи, бәргә, бахъахъхәнин, фәлә мәм әдзухдәр маләты 'мбәхстәй әрбахъуызы. Мә хо әмә ме 'фсымәрыл мацы 'рцауәд, әндәр та йә бабыхсдзынән. Мә хо әмә ме 'фсымәр. Әрмәстдәр уыдон сты ма сагъәсы сәр, әрмәстдәр уыдонән тәригъәд кәнын зәрдәбынәй. Уымән әмә сә мәхицәй фылдәр уарзын. Дун-дунетыл мын уыдонәй адджындәр ничи ис әмә сын мәхицәй тынгдәр тәрсын. Раст загъта дохтыр. Тугъан маләтәй фервәзти, фәлә йә рахиз цонг сахъатәй баззади. Чысыл фәзылын и, фәлә йә удән ницыуал тас у. Уәдә мә зәрдә йәхи кьултыл цәмә хойы? Фидиуәгау мәм фәдисы хабар цәмә скъәфы? Зәлиняйыл

¹ Райдайән кәс журналы ацы азы 4-әм чыныдзы

мацы ‘рцауæд. Кæм и, цымæ? Æвæццæгæн, та нæ дыккаг хæдзармæ йæхи айста. Тугъанимæ уым æрцардысты. Аминæт, магуыр, йæ бинонты фаг дæр нæу, афтæмай сæ нæ тыхсы. Йæ мамæлайы къабæр семæ дих кæны, æмæ куыддæртæй ирвæзынц. Мæ фыдыус мын хæринаг куына радты, уæд ма съл æз дæр бафтын. Нæ фыдыфсымæры усæн йæ хæрзтæ цæмай бафиддзыстæм, цымæ? Куы схъомыл уоң, уæд бирæ ‘хцатæ кусын райдайдынæн æмæ сын се ‘рдæг уымæн дæтдынæн.

Уынгмæ ахызтæн æмæ йын йæ хæдзармæ мæ ных сарæзтон. Аминæты цур куы ваййын, уæд ме уæнгты цыдæр ныфс ахъары, уый æдде ма мын исты зæрдæлхæнæн дæр акæны, æмæ йæм æдзухдæр разæнгардæй фæуайын. Фæлæ ныр уымæ нæ цæуын. Ацы хатт мæ уарзон хомæ тындзын. Хъуамæ йæ махи цæстæй фенон æмæ ‘рсабыр уон.

Дысон-бонмæ мит фæлдзæгъдæн кодта, райсоæй хур ракасти, æмæ бæстæ дон фестæди. Лыстæг цыхцырджытæ, ферттив-ферттивгæнгæ, уырдыгмæ згъорынц. Æз гуыргъахъхъ фæндагыл æнæтад бынæттæ агурын, фæлæ дзæгъæлы архайын. Куыддæр митыл мæ къах æрæварын, афтæ бынæй хæрог разыны, æмæ мæ хæцъил дзабыр цъыфы ныссæдзы. Фæндагæй мæ бон базыдтон æмæ къуыппæй-дзыхъхъæй ницыуал æвзарын.

Арвæй зæхмæ мын æрмæстдæр иу ныфс и — Аминæт, йæ хæдзар та мын æнæбасæттæ фидар у æмæ сæм æнæ хуылыдз рæтты цæуын комкоммæ. Се ‘над хъыррыстгæнаг уæззау дурмæ схæццæ дæн. Куы йыл бахæцын, уæд мæм афтæ фæкæсы, цыма мын æнæхъæн сыхы цæрджытæ дæр ме ‘рбацыд базонынц æмæ мын, махицæй дæр кæй фембæхсын, уыцы сусæг хъуыдытæ ацахсынц. Ацы хатт мæ гуыбыныл нæ хъуыды кæнын æмæ ‘фсармыйаг ницæмай дæн. Кæд исты хъæстæ фæуон, уæд хорз, кæд сæм ницы разына, уæддæр, Аминæты загъдау, табу Хуыцауæн. Æдзухдæр дуарæн йе згæхæрд æфсæйнаг зиллакмæ бавналын. Галиуырдем æй æрзылын, мидагæй йе ‘хгæнæн æвзаг хæрдмæ ссауы æмæ, хъыррыстытæгæнгæ, байгом ваййы, фæлæ мæм йæ астæуккаг саст фæйнагæй нарæг даргъ кæрт æвзæр нæ фæзыны, ныр та дзы алы лыстæг дзаума дæр хорз уынын, фæлæ мæ уыцы дзаумæттæ не ‘ндавынц. Кæрты лæууы сæвджынтæ саулагъз сългоймаг, тыргъырдем йе ставд цæнгтæ æртхъирæнгæнагæу тилы æмæ мæстæлгæдæй дзуры:

— Мæ мады ‘хсыр мын хæрам фæуæд, æз мæ фыртæн дæу курын куы бауадзон! Мæ комы комдзæгтæй йæ уымæн схас-

тон, цæмай мын ма фæрныг хæдзармæ кæйдæр сист къæбылайы 'рхона! Фалтау æй мæхи къухтæй амардзынæн!

— Тоба, Хуыцау, тоба, Хуыцау. Дæ хъæбул дæхи фæндиаг уæд. Цытæ дзурыс, Нафирæт! Дæ Хуыцауæй та куыннæ тæрсыс? Нæ магуыр саби дæ разы цы аххосджын у? — фæлмæн хъалæсæй йæ фæрсы Аминæт.

— Ма лæппуйæн мын кæлæнтæ скодта, æмæ йæ ныййарæг мады ныхас нал æмбары!

— Дæ Хуыцаумæ скæс. Зæлинæ нырма сывæллон куы у, уæд ахæм митæн цы 'мбары? Кæлæнтæ кæнын куы зонид, уæд йæ зындон уæлæуыл фидид?

— Цыдæр хос ын бадардта, æмæ йæ зонд сдзæгъæлтæ и! Маргæ, дам, ма куы акæнай, уæддæр, дам, æз Зæлинæйы нæ ныууаддзынæн! Нæхима, дам, æй куынæ 'рбауадзай, уæд та, дам, æй Астæуккаг Азимæ ахæсдзынæн!

— Уый уарзондзинад у, гормон, æмæ сын сæ цард баиу кæ, фæстагмæ фæсмонгонд куыннæ фæуай, афтæ.

— Зæххыл уарзондзинад нæй, æмæ мын йæ кой дæр мачи кæнæд! Ма уæдгасæй уæлæ уыцы хъахпай чызг ма къæсæрæй нæ бахиздзæни! — хъæр кæны Барысбийы мад. Зæлинæ тыргъы цæджындзыл гуыбырæй ныззæгæл и æмæ хæкъуырццæй кæуы. Ма хомæ кæсгæйæ, ма зæрдæ фæйнæрдæм фæтоны. Фæнды ма кауæй ми хсласын æмæ дзы Нафирæты сæр ныххойын.

— Ма лæппуйы мын йæ фæдыл куы асайа, уæд та сыл хъоды бакæндзынæн! Йæхи гацца сылтимæ чи бæтты, мæн ахæм фырт нæ хъæуы!

— Дæ сæрылхаст фæуон, Нафирæт, йæ цард ын кæй халыс, уый йын æгъгъæд нæу? Æфхæргæ та ма йæ цæмæ кæныс? Зæлинæйы уаварты йæхи сыгъдæгæй чи бахъахъхъæдта, ахæм чызджытæ бирæ зоныс?

— О! Тынг бирæ! — фидар дзуапп ын дæтты Нафирæт æмæ йын уыцы къæйныхæй йæ цæстытæм комкоммæ кæсы.

— Хуыцауы 'васт ныхæстæ кæнын куыд уæндыс, гормон? Æви мын æнæмбаргæ саби 'нхъæл дæ?..

Уыцы 'мбæхст ныхæстæм Нафирæты хæрзхуыз цæсгом туджы разылди æмæ йæ цæнгтæ тынгдæр стылдта.

— Æз ардæм дæ фидистæм хъусынмæ не 'рбацидтæн, фæлæ ма хъуыдытæ зæгъынмæ! Ды кæй кой кæныс, уый та чъизи хахуыр уыди æмæ мыл нæ баныхæсти! Сæ цæстытæ саугуырм бауæнт, мæнæн ма дзæгъæлзад сывæллон чи фæдта!

— Æз æй фидисы тыххæй нæ загътон, фæлæ мæнæ ацы сидзæр чызджы сыгъдæг ном бахъахъхъæныны тыххæй. Йæ сæрыл куыройы фыдтæ нæ разылдысты, æндæр цы нæ хъизæмæрттæ бавзæрста, ахæм ын нал баззади, уæддæр йæхиуыл къæм абадын нæ бауагъта, ды та йæ гацца æмæ хъахпайæ тоныс. Йе ‘рра фыдыу-сы мысгæ ныхæстæ йын цы зæрдæйæ фæзмыс?

— Уыдон мысгæ ныхæстæ не сты, фæлæ — рæстдзинад! Адæмы цæст уынаг у!

— Диссаг дæ, Нафирæт. Иу ран дын саугуырм сты, иннæ ран та — уынаг. Ахæм хъуыддагæн уæвæн куыд и? — йæ былысчыл ныхæстæй йын йæ мастыл цæхх кæны Аминæт.

— Дæ уарзон тиуы родтæмдзог чызг мæ чындзæн нæ хъæуы, æмæ мын æй мæ лæппуйы бын ма тъысс! — йæ дæрзæг ныхас хъæрахстмæ раивта Нафирæт.

— Кæд мæ æнæ дзургæ нæ уадзыс, уæд дын æй æз æргомай загъдзынæн. Дæ фырт æй йæ фæдыл бирæ хаттыты лидзын кодта, фæлæ йын Зæлина нæ бакуымдта.

— Ами, цæмæн?.. Нæ хъуыди уый... — кæугæйæ сдзырдта Зæлина æмæ мидаæмæ балыгъди.

— Уадз æмæ йæ зона, — йæ фæдыл адзырдта Аминæт æмæ та йе ‘нæхуынд уазæгмæ йе ‘ргом аздæхта.

— Сайгæ мæ кæны! — йæ ныхмæ хъæддыхæй ныллæууыди Барысбийы мад.

— Мæ фыдыстæн, нæ сайын. Дæуæн уый зын бамбарæн у, фæлæ, йæ сæр сæрмæ чи хæссы, ахæм сыгъдæг удтæ нырма не ‘хсæн бирæ и...

— Мæ чызгон рæдыд мын мæ цæстмæ дарыс?

— Уæдæ ныл дæ къæхтæ цы сæрфыс? Дæ кауы рæбын нæ ссардтай?

— Искæй лæджы фæдыл нæ алыгътæн...

Нафирæтæн йæ зæллангæнаг хъæлæсы ‘ндон мыртæ бæлвырд фæфæлмæндæр сты, фæлæ уæддæр йæ мæстæлгъæд цæстыты знат æртгывд нæ бамынаг и.

— Зæлина дæр дæ фыртæн ком куы радтаид, уæд искæй лæджы фæдыл нæ алыгъдаид, фæлæ ахæм æгад митæ йæ сæрмæ нæ хæссы. Уымæн æмæ йæ йæ ног хæдзары ныхкъуырдаей царын нæ фæнды, уæ къæсарыл æй сæрыстырæй бахизын фæнды, дæумæ йæ йæ мады номæй сдзурын фæнды.

— Æндæр мацы фенæд! Чи йæ ныззади, уый куы ницæмæн хъæуы, уæд дзы æз цы кæнын?! Ахæм æппæрст къæбылатæ

уынджы къайылы — хәрх! Мæ удагасай йын æз йæ чызи туг мæ хъæбулы сыгъдаг тугимæ хæццæ канын нæ бауадздзынæн!

— Дæ сæрызонд фæцыд æви? Хъуыддагтæ зыгъуыммæ куы сфæлдæхтай. Йæ уæздан фыдæлтæ уæ сæ фосы рагъауттæн фыййауттæй æварын дæр сæ сæрмæ куынае хастой, уæлбæхæй дзурынмæ дæр уыл куынае ‘рвæссыдысты, уæд цавæр сыгъдаг туджы кой каныс? Æви уæ туг кæйдæр хъомдæтты смагмæ ссыгъдаг и? — уайдзæфгæнаджы хъæлæсасай йæ фæрсы Аминæт, фæлæ уый къæрттæй цъула не ‘ппары. Йæ налат цæстытæм ын æдзынæг касын æмæ мæхинымæр хъуыдытæ канын:

«Мæ фæлмæн хойæн ахæм ус-бирагътимæ цæрæн нæй. Ингæнмæ йæ батæрдзæни. Цон æмæ йæ ‘рсабыр кæнон». Уазæджы иуварсты тыргъмæ схызтæн æмæ уатмæ фæцауын.

— Мæн Гæраты хъотырджын бинонтæй гæдыйы лæппын дæр нæ хъæуы! Æз хъуамæ мæ фырыхъулы хуызæн ахуыргонд лæппуйæн, йæ къæхтыл фидар чи лæууы, ахæм фæрнæйдзаг хæдзарæй æрхæссон чызг! — хъуысы мæм Нафирæты мæстæймарæн хъæлæс. Зæрдæристæйæ мидæмæ бахызтæн æмæ мæ хомæ ‘нкъардæй касын. Айфыццаг колхозы ‘хсæвгæсы тæхтиныл куы бадтыстæм, уæд ма йын уыди ахæм кæуындзаст мæлдзой цæстытæ. Уæд дæр мæм афтæ фæкасти, цыма ацы дунейæ нал уыди, цыма йе ‘цæг дунемæ аивгъуыдта æмæ мæ фарсмæ йе ‘ндæрг бадти, йæ аууон. Ныр дæр уыцы уавæры ис, æмæ йын тæрсын. Ехх, куыд лæмæгъ дæн, куыд! Ныр аргъауы хъайтар ма фест æмæ дæ магуыр хойы, æрхæндæг æмæ мастан сæ кой дæр кæм нæй, ахæм рæсугъд дунемæ ма ахæс! Мæ лæмæгъдзинад æнкъарын, цыфæнды зæрдæварæн ныхæстæ йын куы фæкæнон, уæддæр æм кæй нæ бахъардзысты, уый æмбарын, фæлæ хъусай дæр кæдмæ лæууон æмæ дзурын:

— Зæли, Барысбийы дæ зæрдæйæ аппарат. Куы баиу уат, уæддæр уæ дæлæ уыцы тутдзых сырæ цæрын нæ бауадздзæни. Йæ ноггуырæ сывæллоныл чи нæ бацауæрста, уый ма йæ чындыл ауæрдды?

Зæлина мæм йæ хъоппæг цæстытæй æнахуыр кæстытæ каны. Сылгоймæгты дæлгоммæ ныхæстæ куыд хорз бамбæрстон, уый йæ дисы ‘фтауы, æвæццæгæн. Кæнæ та ‘ндæр истæуыл хъуыды каны, фæлæ йæ æз не ‘мбарын.

— Уарзон адæймаг зæрдæйæ афтæ ‘нцон æппарæн нæу, мæ рæсугъд æфсымæр. Уарзон адæймаг зæрдæйæн йæ сæйраг уидаг у æмæ кустæ уый руаджы каны. Барысбийы мæ зæрдæйæ куы рато-

нон, уæд йæ куыстæй ныллаудзæни æмæ дын хо нал уызæни. Дæу уый фæнды? — фæрсы мæ Зæлина. Нæ, фæрсгæ мæ нæ каны. Йæхицæн дзуры йæ хуыдытæ. Ахæм хуызы сæ дзуры, цыма йæ зæрдæ йæ куыстæй раджы банцади æмæ йæ риу бынтон сафтид и, цыма йæм, зæххыл цы хабæрттæ цæуы, уыдон ницыуал бар дарыңц, цыма Нафирæт кæрты цытæ дзуры, уыдон уымæ нæ хауыңц.

— Цом ардыгæй, мæ гыццыл æфсымæр. Махæн ам ницыуал хуыдадæг и, — дзуры мæм мæрдон хъæлæсæй, цыма йæ цардæн хæрзбон зæгъы. Мæ къухыл мын ахæцыд, æмæ тыргъмæ ахызтыстæм. Дзурджытæм ницы хъус дарæм, афтæмæй сæ иувæрсты уынгмæ фæцæуæм. Мæ хойæн йæ къух мæлæты уазал у, цыма йæ тутдадзинты ихдон змæлы.

— Кæдæм цæуыс, Зæли? — фæрсын æй тыхстхуызæй, — мæнæн зын уызæни æнæ дæу.

— Мæнæн дæр æнцон нæу, мæ рæсугъд æфсымæр, фæлæ мын хуыздæргæнæн нæй...

— Куы ‘рбынатон уай, уæд мæ дахймæ акæндзынæ? — фæрсын æй ноджы тыхстдæрæй, фæлæ мын уый ницы дзуапп дæтты. Уынды астæу æрлæууыди, йæ риумæ мæ ныхъывта æмæ мын мæ рустæн батæ каны.

— Ма мæ-иу ферох кæ, мæ гыццыл æфсымæр... Æз дæ бирæ уарзың, тынг бирæ... Иунагæй дæ нæ ныуадзин, фæлæ... — Дарддæр йæ бон дзурын нал у æмæ мыл йæ судзгæ цæссыгтæ згъалы. Æрæджиу мæ йæхи атыдта æмæ талф-тулфæй сдзырдта:

— Нырма дæр дæу тыххæй ныффæстиат дæн ам...

— Кæдæм цæуыс, Зæли? — фæрсын та йæ кæуынхъæлæсæй. Йæ афтид цæстытæм ын æдзынæг кæсын æмæ зыр-зыр канын.

— Зæли, афтæ мæм кæсы, цыма дæ нал фендзынæн...

Уыцы ныхæстæ мæ дзыхæй куыд схаудтой, уый æмбаргæ дæр нæ бакодтон. Мæ хойæн йæ зæрдæ ноджы тынгдæр суынгæг и, æмæ йæ кæуын нал уромы. Мæ сæр мын йæ риумæ ныхъывта æмæ йæхи растгæнæгау дзуры:

— Ныббар мын, мæ рæсугъд æфсымæр, мæ лæмæгъдзинад. Æмбарын дæ, дæуæн стыр ныфс дæн, фæлæ мæ хъарутæ баихсыдысты, æмæ дын мæнæй пайда нал и. Фыдцæрдтытæй бафæлладтæн. Сидзæры хъысмæт уæззау уаргъ у, мæ хур, æмæ йæ хæссын нал фæразын. Не ‘намонд мад нæ ‘лгъитгæйæ ныййардта, æмæ не ‘ппæтæн дæр нæ фæндаг æхгæд у. Кæуинаг цард та мæ хъæугæ нæ каны.

Йæ ныхæстæ йын хъусын, фæлæ сын сæ хуыды ‘ххæстæй

не ‘мбарын. Кәнае та мә уыргәә нә кәны, мә уарзон хо, йәхи марынмә кәй хъавы әмә мә әгъатыр дунейы иунагәй кәй уадзы, уый. Мә ныййарәг мадай мын адджындәр у. Дун-дунетыл мын уымәй хәстагдәр адаймаг нәй, әмә мә буар әбәрәг тасай ризы, мә дзыхы ныхас нал бады. Фәнды мә Зәлинайы Хуыцауыл бафәдзәхсын, фәлә йә кәцыдәр әнкъарәнәй әмба-рын, нә цард нын Хуыцау кәй нә радта әмә йә бахъахъхъәнын дәр уымәй аразгә кәй нәу, уый әмә хъусәй ләууын. Әгәр әнцонәй хәрынц тугдзых бирәгътә әдых тәрхъусты, әгәр әнцонәй әфхәрынц адәм кәрәдзи. Зәлинаә әмә Барысбийы цард саразынән судзины быны йас дәр нә хъәуы. Әрмәстдәр Хуыцауы бафәндәд Нафирәты зонд аивын, әмә дыууә уарзон улы әхсызгонәй баиу уыдзысты, фәлә йә нә фәнды. Фәндгә йә нә кәны, әви йә бон нәу? Цы хъауджыдәр дзы и? Сә иу фыдракәнды нысан у, иннә — әвәрәзы. Дунемә кәй рауагътай, уыцы удгоймаджы цард бахъахъхъәныны хъомыс дәм ма уад — уый цәй әппәтаразәг Хуыцау у? Ацы хъуыды мәм цал әмә цал хатты ‘рцыди. Йе ‘цәгдзинадыл ын тынгәй-тынгдәр әууәндын, әмә мә ныфс иу хаттәй иннә хатмә бәлвырд фәкъаддәр вәййы. Ныр та мә мә астауыл дыууә дихы кәны.

— Суадз мә, мә гыццыл әфсымәр,— рәвдауагау мәм дзуры Зәлинаә, фәлә йын әз йә хъуырыл ныттыхстан әмә йә нә уадзын. Афтә мәм кәсы, цыма мә лыстәг цәнгтә куы суәгъд кәнон, уәд мә хо ацу әмә ма ‘рцуыи фәндагыл араст уыдзәни. Ныртәккәйы хуызән тыхст уавәры никуыма уыдтәң, ныртәккәйы хуызән мә зәрдә никуыма рысти, мә хойән ныртәккәйы хуызән никуы тарстан әмә йәм уыциу рәстәг уайдзәфгәнәджы әмә ләгъзтагәнәджы хъаләсәй дзурын:

— Ды дәхи марынмә хъавыс, Зәли...

— Нә хъавын, нә, мә рәсугъд әфсымәр. Ма мын тәрс. Мах нырма бирә бонтә арвитдыстәм иумә,— сабыртә мә кәны мә хо, йә мидбылты бахудыныл архайы, фәлә йә зәрдәмә рухсы цъыртт никуыцәй кәлы, әмә йә цәсгомы әнкъард хуыз аивын нә фәразы. Әрәджиау мә йәхи атыдта әмә мәм йә чбылдым раздәхта. Цыфәйдзаг фәндагыл гуыбырәй фәцауы. Диссаг, фәстәмә дәр мәм нә кәсы. Нә, нә! Уый мә хо нәу. Уый әндәр чидәр у. Мә хо куы уайд, уәд мәм ракәсид, йә мидбылты бахудид әмә мын хъәлдзәгәй зәгъид:

— Ма тыхс, мә рәсугъд әфсымәр, әз дәм ныртәккә фәстәмә фәздәхдзынән.

Уый та ма сидзæрæй уадзы, бынтон сидзæрæй. Ма мад ма уынджы къайыл куы ныууагъта, уæд афтæ тыхст нæ уыдтæн, уымæн æмæ ма зардæ Зæлинайыл дардтон, ныр та мæм дуне бынтон афтидæй зыны æмæ ма цæссыгтæ ма уадултыл уырдыгмæ згъорынц. Афтæ мæм касы, цыма ма цард фæци, цыма, ма алфамбылай цы афтид дуне и, уый рæхджы баталынг уызæни.

— Зæлина! Зæлина!— хъæр кæнын ма тых-мæ бонæй, фæлæ ма хъалæс махицæй дарддæр никамæ хъуысы. Ма хо дæр ацы хатт мæлæты къуырма баци. Размæ тындзы, цыма йæ исчи куы баурома æмæ йæ фæнд йæ къухы куы нал бафта, уымæй тæрсы. Автобусы лæууанырдæм азылди, æмæ чысыл фæсабыр дæн.

«Горæтмæ цæуы, æвæццæгæн Абондæргы ма зардæ йæхи къулытыл дзæгъæлы хойы», — дзурын махицæн, фæлæ ма цыдæр тых тыхсын кæны, дызæрдыг хъуыдытыл ма ‘фтауы æмæ ма бынаты цавддурау æнæзмæлгæйæ лæууы. Йæ фæдыл ацæуон æви нæ? Ацæуи, æмæ йын хъыг куы уа, нæ ацæуи, æмæ фæсмоны арты куы судзон.

— Цы фæци уыцы чызг? — мæтæйдзаг хъалæсæй ма фæрсы Аминæт.

Кæртæй куыд рахызти, уый ма фыртыхстæй нæ бамбæрстон æмæ фестæлфыдтæн.

— Ам уæлæмæ фæцæуы, — дзуапп ын дæттын сагъæсхуызæй.

— Цады йæхи ма баппарæд. Йæ зардæйы уаг ма зардæма нæ фæцыди...

Йæ хъалæсы йын ацахстон тасдзинады мыртæ, æмæ та ма зардæйы гуыпп-гуыпп ссыди.

— Ма йын тæрс. Йæ тæвд тут дзы ‘руазал уызæн, æмæ дæм фæстæмæ сæрагасæй æрыздæхдæн, — æнæмæтæй дзуры Нафирæт. Мæнæн фырдисæй ма цæстытæ ныхъхъоппæг сты. Зæлина йын æвзæрæй куы ницы сарæзта, уæд дзы йе сæфт цæмæн уыны? Ау, йæ фырты йын кæй уарзы, уый ахæм стыр фыдракæнд у? Æппындæр дзы куы ницы домы. Йæ цард ын кæй халы, уый тыххæй йын иу дæрзæг ныхас дæр куынае загъта, уæд йæ риуы цавæр зардæ и? Дыууæ сылгоймаджы мыл арт бандзæрстой, æмæ ма бынатæй фенкъуысыдтæн.

Зæлинае автобусы куыд сбаддзæн, уый хъуамæ махи цæстæй фенон, науæд не ‘рсабыр уыздынæн», — скарстон махинымæр æмæ хъæуы астæумæ атындзыдтон, фæлæ ма хо уым нæ разынди, æмæ уæрах фæзы скатай дæн.

— Зæлинайы агурыс? — цыма мæнмæ æнхъæлмæ касти, уыйау ма афарста иу зонгæ сылгоймаг.

— О, — дзуапш ын радтон аз әмә йәм, цы фәци, зәгъгә, фәрсагау бакастан.

— Чысыл раздәр уәлмәрдтырдәм кәугәйә ацыди...

Йә ныхәстәй мә зәрдә бауазал и. Тасдзинад мын ме уәнгтә сбаста, ризынц, әмә мә бон иу кьахдзәф акәнын дәр нәу.

— Цы кодта, цы? Чи йә бафхәрдта? — цымыдисәй мә фәрсы сылгоймаг, фәлә йәм аз нал хьусын.

«Рәвдзәдәр, рәвдзәдәр, науәд байрәджы уыдзәни!» Уыцы хьуыды мә размә схойы, дзыхъхьыты әмә кьуыппыты, фәкәл-фәкәлгәнгә, цәхгәр фәндагыл хәрдмә хилың, фәлә мын ницы 'нтысы. Афтә мәм кәсы, цыма мә мидбынаты цоппай кәнын әмә мәхимә мәстәй мәлың. Әрәджиау хьәуәй фәуә-ле дән. Әдзәм уәлмәрдтыл мә цәст ахастон, әмә мә зәрдә суынгәг и, мә хурхьуадындзтә әлхьивынц әмә мә кәуын нә уромың. Алырдәм ракәс-бакәс кәнын. Никуы әмә ницы. Ца-дырдәм мә ныфс нә хәссын. Мә хойы дзы мардәй куы фенон, уәд мә зәрдә аскьуындзәни. Ехх, ныр йә фәнд куы аивид әмә әгасәй куы баззайд! Нә, әгәр әнкьард уыди, әгәр сфәлмәцыди йә фидиссаг цардәй. Ахәм уавәры йәм әндәр зонд әрцәуа, уый мә нә уырны әмә цәуын цьәх хьуына әвәрд зәронд цьымарамә. Уарыны дәттә йәм куына кәлик-кой, уәд афонмә раджы бахуыскь уыдаид. Дәлдзәх фәуәд! Куыд әм хәстәгдәр кәнын, афтә мә буар тынгәй-тынгдәр әмпылы. Ныртәккә мә зәрдә мә риуәй рахаудзәни. Мә сәр зилы әмә зилы. Мә хьуыр ныххус и. Мә хид мә буарыл ләсәнтә кәны, әмә ме скьуыдтә хәдон ныххуылыдз и. Дардәй мәм хьуысы хьомгәсы хьәр:

— Гье-гье,-гьей, чызг кәдәм цәуыс?! Раздәх фәстәмә! Дәхи ма байсаф!

Зәронд ләг цадмә фезгьоры.

«Әгәр дард әм у, нал әй баййәфдзәни!» — февзәрд мә сәры тасәфтауәг хьуыды, әмә әрвдзәфау фәдән. Мә тугдадзинты цыма сырхзынг судзинтә атакти, уыйау срыстысты, әмә ницыуал бамбәрстон.

* * *

Нал и мә хо. Йә диссаджы фәлмән зәрдә йә тәлфынәй банцади. Йә буар ныууазал и әмә әнәзмәлгәйә хуыссы йә сау сынтыл. Мә мәлләг уәнгтә-иу куы баргьәвстысты, уәд-

иу нæ ныллæг тæхтины карчы цæйуау йæ быны бабырыдтæн æмæ ма-иу мадау йæ хъæбысы схæарм кодта. Цæргæбонты йæ былъцæрттæ адæмымыггаг хуыссæнмæ фæхордта, фæла йæ къухы нæ бафтыди. Йæ фæлмæн буар къуымбил гобаныл никуы 'руагъта, йæ сæр пакъуы базыл никуы æрæвардта. Йæ нымад бонтæ, тæхтины хъæбæр фæйнагтыл хуыстæйæ, арвыста æмæ ныр тасæфтауæг æнад сынты хъæбæр фæйнагмæ рахызти. Рæхджы йæ æцæгæлон къухтæ куыдфæндыйæ сисдзысты, уæлмæрдтæм æй ахæсдзысты æмæ йæ афтид ингæны нывæрдзысты. Лæппутæ йын нанайы фарсмæ нарæг дзыхъхъ скъахтой, æмæ йæм йæ ног хæдзар æнархъæцæй æнхъæлмæ кæсы. Цы ма уа уымæй æгъатырдæр хъысмæт! Кæд нæ не Сфæлдисæг хуры рухсмæ ахæм хъысмæт бавзарыны тыххæй рауагъта, уæд — дзæгъæлы: мæн йæ цард-хорзæх нæ хъæуы. Дæлдзæх фæуæд, йе 'наххос сывæллоны, амондмæ бæлгæйæ, æнамондæй чи ныгæны, уыцы 'ппæтхъомыс Хуыцау!

Зæрдæрисгæйæ кæсын ма мæгуыр хомæ æмæ къахæй-сæрма 'руад сыфтæрау ризын. Цымæ мæм йæ рæсугъд цæстытæй никуыуал бахуудзæни, ма сæр мын рæвдауæгау никуыуал æрсæрфдзæни, зæрдæтæ мын никуыуал бавæрдзæни? Йæ зæххон цардæй кæй ахицæн и æмæ йе 'нусон дунемæ кæй ацыди, уый ма зондæй æмбарын, фæла ма сонт зæрдæ хивæнд у æмæ уыцы æбуалгъ æцæгдзинад райсын нæ фæразы. Дун-дунетыл æппæтæй фылдæр кæй уарзта, æрхъæцмæ кæуыл нæ хъæцыди, уыцы зæдæн йæ уæларвон сыгъдæг уд хуымæтæг адæймаджы гуымыры мæлæт хæрзæнцонæй кæй айста, ууыл баууæндын æй нæ фæнды æмæ йæхи къултыл хойы. Зæрдæ, зæрдæ... Фыды мур йеддæмæ куы ницы дæ, уæд дæм уыйбæрц хъару кæцæй æвзары? Æнахъæн дунейыл æххæссыс, æгæрон уарзтæй уарзыс, æвирхъау бæллæхтæй риссыс, карз мæстытæй судзыс. Мæ бон дыл куына цæуы, уæд дын цы бакæнон? Нырмæ кæй никуы бавзæрстай, ахæм удисæн æнкъарæнтæй ныддымстæ, ма хурхыуадындзтæм мын æнауæрдонæй лæбурыс, æмæ ма цæссыгтæ ма уадултыл цыхцырджытæй згъорынц. Афтæ мæм кæсы, цыма Зæлина йæхи кæй амардта, уым ды дæр дæ аххосджын. Фæг къæрцхъус цæуыннæ разындтæ æмæ йын сайын цæмæн бакуымдтай? Йæ адзалы фæндагыл цæуы, зæгъгæ, мæм цæуыннæ сдзырдтай? Уæвгæ ма дæ ныр цы 'фхæрын? Нал и Зæлина. Æнусмæ. Кæлимæт æй æдзухдæр, дæ дзых бамыр уæд, зæгъгæ, æлгыста æмæ йæ бæллиц сæххæст и. Йæ сæрыл ын бæлас не 'рзайын

кодта, йæ риуыл ын куыройы фыдтæ не ‘рзылдта, æндæр ын цы хызæмæрттæ æмæ тухитæ нæ бавзарын кодта, ахæм нал баззæди, ныр йæ амæттаджы уæлхъус лæууы æмæ йæ цин нæ уромы. Йæхи хуызæн фыдцъылызарæст сылгоймагæ багуыбыр и, йæ хъусы йын цыдæртæ дзуры æмæ худы... Цæуыннæ худа! Йæ рынчын лæджы цотæй ма йæ æз хъыгдарын æрмæст, мæн та адæймагыл дæр нæ нымайы. Баба куы ‘рбамæла, уæд мыл хурмæ фых уаллонау къæхæй ныллæудзæни. Мæ фыды бынтæ йæ цагæтмæ аласдзæни æмæ æнæниз лæгмæ смой кæндзæни. Уый йæ сæйраг нысан у, æмæ йæ мæнæй æмбæхстæ дæр нæ кæны. Æмбæхстæ нæ, фæлæ мын æй рæстæгæй-рæстæгмæ ахæм хуызы радзуры, цыма æз йæ цæдисон æмбал дæн æмæ бахъуаджы сахат йæ фарс рахæцзынæн. Дисы мæ ‘фтауы йе ‘ргом ныхасæй, фæлæ йын цы зæгъон? Ныхъхъус вæййын. Уагæр ма нæм исты бынтæ куы зонид. Цы нæ хæдзар, цы нæ сара, цы нæ хъомдон. Алырдыгæй зæронд хæррагътау æрзæбултæ сты æмæ дзы иумæ дæр æдæрсгæйæ бакæсæн нæй. Уæлдайдæр абоны хуызæн хъуынтъыз бон. Сатæгсау мигътæ ныллæг арвыл æрцауындзæг сты æмæ бæстæ ныттар кодтой. Афтæ зыны, цыма мæнæ-мæнæ хъаймæты дуг ралæудзæни, цыма уæззау арв зæхмæ ‘рхаудзæни æмæ нæ бабытбайлаг кæндзæни. Рæвдздæр куы ссарин мæ мæлæт. Уæддæр мæ æнæ Зелинаæ царын нæ фæнды. Иумæ дыууæ адæймаджы кæй мары, уый куы зыдтаид, уæд йæ къух йæхимæ нæ систаид, йæ фæкæсинаг æфсымæры бынтон сидзæрай ныууадзын йæ зæрдæ нæ бакуымдтаид. Нæ, уыдон хисайæн хъуыдытæ сты. Æгæр дæр ма йæ зыдта, фæлæ йæ зындзинæдтæн нæ бабыхста æмæ мæ уавæрыл бæстон нæ ахъуыды кодта. Ацы мæнгард дунейы ма цасфæнды куы бафæстиат уыдаид, уæддæр æй адæмы æгъатырдзинад ингæнмæ батардтаид. Адæм, адæм... Кæрæдзиуыл куыд нæ ауæрдут, уый диссаг у. Дыдзæсгом кæй стут, уый та — уымæй диссагдæр

Мæ хо ма удæгас куы уыди, уæд уæ сидзæр къæбылайæу иуы дæр нæ хъуыди, ныр уæ, йæ сау сынтыл хуысгæйæ, алкæй дæр хъæуы. Йæ рыст зæрдæйы судзгæ сагъæстæм байхъусынмæ уæ никуы никæй равдæлди, ныр стырай-чысылæй, зæрондæй-ногæй уæ къæхтыл слæууыдыстут æмæ йæм хатыркурагау сæргуыбырайæй цæут, цыма йæ цуры уæ цæсгæмттæ сыгъдæг кæнут. Хæдзари-хæдзар уыл мæгуыргурау куы зылди, уæд æй куыдзы хъуыды дæр не ‘ркодтат. Цæмæй йæ скъолайæ ма ратæрой, уый тыххæй уæ фынддæс туманы куырдат, фынддæс туманы ‘рмæст, фæлæ уæ иу капекк дæр никæмæй рантысти,

ныр æй дун-дунеты хæрзтæй куы ницыуал хъæуы, уæд уæ чыссæтæ райхæлдтат æмæ уе ‘хцатæ Кæлиматы тарморæ чумæданы æварут. Йæ магуыр рæзгæ уд цæхæрыл куы сыгъди, уæд ын æппындæр ничи тæригъæд кодта, ныр ыл хионæй-æддагонæй уе ‘ппæт дæр уæ цæссыг калут. Суанг ма Нафирæт дæр кæуы. Фæстаг æхсæнтæдоны бедра йыл чи бакалдта æмæ йæ цадмæ чи бассыдта, уыцы Нафирæт. Мæхæдæг æй куынае уынин, уæд мæ нæ бауырnid. Йæ цæстытæ ссырх сты æмæ сæ къухмæрзæнæй сæрфы. Зæрдиагæй йыл хъыг каны æви йæ фырты цæстмæ? Хæйрæг æй базонæд. Æстдæс азы дæргъы мæ хойæн иу зæрдæлхæнæн ныхас никæй цæст бауарзта. Тъæпп, рæхуыст, фидистæ, маргæйдзаг æлхысчъытæ — æндæр уæ ницы фæдта йæ чысыл царды, йæ ахæрæты фæндагыл куы ныллæууыди, уæд æм æваст уæ зæрдæйы уаг аивтат, бындзытау ыл æрæмбырд стут æмæ дзы кæрæдзийы цæстмæ æппæлут:

— Судзгæ фæбадай, Зæлина! Дæ къух дæхимае куыд батасыди, цыма? Хъæубæсты фидауц куы уыдтæ, уæд сау мæрмае цы зæрдæйæ цæуыс?

— Дæ бон бакаела, Зæлина! Иры дзыхъхъы дæуæй уæздандæр æмæ хæрзæгъдаудæр чызг куынае уыди, уæд дæхицæн цы куыст бакодтай?!

— Цард дын фестон, мæ зондджын хæрæфырт, æз дын чындззон дарæс куы цæттæ кодтон, дæ мыдыкъусæй фæхъæстæ уæвынмæ куы бæллыдтæн, уæд мæ цæмæ фæфыдæнхъæл кодтай?

— Зæды хуызæн чызг зæфцы фыдæй бацарæфтыди, магуыр.

— Ахæм фырнымд чындз цыфæнды хæдзар дæр саив кодтаид, уый та узал ингæнмæ цæуы.

— Æмæ куыд зæрдæргъæвд уыди, уый та! Æнæхъæн скъолайы йæ разæй никуы никæй ауагъта...

Кæрæдзи дзыхæй истæйæ, хъарæггæнæгау, дзурынц устытæ. Мæ фыдыхотæм хардзау æркасти æмæ уыдон дæр фæкъæртт сты:

— Хуыцау ныл йæ бæллæх куы сæвардта, уæд ма куыд цардзыстæм, Хъасболат? Нæ чызджыты хуыздæрæй куы бавдæлон стæм, æмæ ныл нæ дуне куы баталынг и, уæд ма цы хургæ уындзыстæм амæй фæстæмæ? Цы зæрдæйæ ма-иу æрбацæудзыстæм нæ цæгатмæ, Зæлина нæ размæ цингæнтайæ куы нал рауайдзæни, уæд?

— Мæ фæрстæ дын айхæлой, мæ магуыр æфсымæры уарзон хъæбул. Мæ зæрдæйы рыстæй мæ бон дзурын дæр куы нал у, уæд ма цы кæнон? Кæм и дæ рæстдзинад, хуыцаутты Хуыцау? Ацы рæзгæ сабийы бæсты мæ цард цæуыннæ айстай?

Чи дзы йæ уæрджытæ хойы, чи йæ дзыккутæ тоны, фæлæ дзы иуæй дæр цæссыг нæ хауы, æмæ сын сæ ныхæстыл не ‘ууæндын.

— Ирон адæм сæ мæрдтæн цы аргъ кæнынц, уымæн йæ фæндзæм хайы бæрц удæгæстæн куы аргъ кæниккой, уæд зæххыл сæхицæй домбайдæр адæм нæ уайд, — хъуысы мæм иуварсырдыгæй ацæргæ нæлгоймаджы хъалæс.

— Сæ иуæн дæр ницы аргъ кæнæм. Уæдæмæ дыдзæсгæмттæ стæм æмæ кæрæдзи цæстмæ нæхи ‘вдисæм, — йæ ныхмæ дзуры, æвæццæгæн, фыдæвзарæнты чи ауади, ахæм тæнтъихæг мæгуырхуыз лæг.

— Йæ мад та кæм и, йæ мад? — фæрсы иу сылгойаг иннæйы.

— Æцæг, æцæг! Æнæхъæн дзыллæтæ куы сæнкъуыстысты, уæд Нина ам куыннæ и? Ау, йæ хъæбулы судзаггаг мардмæ не ‘рбацæудзæни? — дистæнæджы хъалæсæй дзуры дыккаг ус.

— Йе ‘нæуынон лæгмæ кæсыны бæсты йæ йæ чызг дæр нæ хъæуы. Уыйбæрц зынтæ кæмай фæдта... — рæстытæ йæ кæны Госæма.

— Цыфæндыйæ дæр ын æрбацæуын æмбæлди.

— Цы цæсгомæй? Зæды хуызæн чызджы уынджы къæйыл ныуадз æмæ йын йæхи амарын кæ... Цы зæрдæтæ сын-иу ваййы, цыма? — йæ сæр уайдзæфганæгау æнкъусы хæрзхуызтæ æрыгон сылгоймаг.

— Æз бирæ сидзæртæ фæдтон, фæлæ зæххыл адонæй тæригъæд-дагдæр сидзæртæ никуыма уыди, — æнкъардæй бафиппайдта Госæма, æмæ та мæ зæрдæ атыппыр и.

— Зымæгон бон цыбыр у. Цалынмæ не ‘рталынг и, уæдмæ мæгуыр чызджы йæ сыджыты хайыл сæмбæлын кæнæм. Хъасболат, искæмæ ма кæсæм? — фæрсы Сæрæби бабайы.

— Нагъ.

— Уæдæ Зæлинайы афæндарæст кæнæм. Æндæр ма йын нæ бон циу? Тæхгæ стъалыйау ферттывта æмæ æвæст ахуыссыди.

Æрыгон лæппутæ сынт хæссынмæ фæцæуынц, фæлæ мæ уæддæр кæронмæ нæ уырны, мæ хо амарди, уый. Кæд æцæгдæр æгас нал у, уæд ма æз мæ къæхтыл куыд лæууын? Зæхх иннæрдæм куыд нæ сфæлдæхы? Адæм мæ алфамблай æмызмæлд куыд кæнынц? Лæппутæ сынты къухтæм бавнæлдтой, æмæ мæ зæрдæйы цыдæр аскъуыди. Мæ буарыл мын цыма исчи фыцгæ дон бакалдта, уыйау ссыгъди. Мæ бынатæй фенкъуысыдтæн æмæ Зæлинамæ мæхи баппæрстон, йæ разы мæ уæрджытыл æрхаудтæн æмæ мæ тых-мæ бонæй хъæр кæнын:

— Зæли! Кæдæм цæуыс, Зæли?! Ма мæ ныууадз иунæгæй, Зæли-и!

Йæ риуыл ын ма сæр сæвæрдтон, йæ узал цæнгтыл ын ныззæгæл дæн æмæ ‘рдиаг кæнын, ма зæрдæйы тыппыртæ уадзын. Рæстæгæй-рæстæгмæ адæмыл æххуысагур ма цæст ахæссын, фæлæ уыдонæн дæр сæ бон циу? Нæлгоймагæй-сылгоймагæй богъ-богъ кæнынц. Æрæджиау мæм Аминæт кæутæ ‘рбацыди, ма цонгыл мын схæцыди æмæ мæм рæвдауæгау фæлмæн хъалæсæй дзуры:

— Сыст ма хæдзар, сыст æмæ йæ йæ фæндагыл ауадз: уый махæй нал у. Хуыцау сын æй ма ныббарæд, йæхи йын чи амарын кодта, уыдонæн!

Тыхтæ-амæлтæй махиуыл схæцыдтæн. Лæппутæ сынт систой æмæ уæлмæрдтырдæм араст сты. Арв цыма уымæ æнхъæлмæ касти, уыйау йæ цæссыг фемæхсти. Знæтæй-знæтдæр кæны æмæ ма магуыр хойыл тынгæй-тынгдæр кæуы..

* * *

Ма зæрдæйы рыст не ‘нцайы, æмæ цоппай кæнын æнæсарфатæй. Ма райгуырæн уæзæг мæм искуы афтæ æцæгæлонæй разынцзæни, уый æнхъæл нукуы уыдтæн. Ма алыварс уынын æрмæстдæр æнæуд узал дуры цæндтæ. Алырдыгæй ма æлхъивынц æмæ мын ме стыр хъыг ноджы уæззаудæр кæнынц. Зæлине ма, ныфсы мæсыгау, ма фарсмæ куы лæууыди, уæд дæр ма ницæйаг цардыл тынг æнувид нæ уыдтæн, ныр та йыл бынтон сыстырзæрдæ дæн. Йæ нысан ын не ‘мбарын æмæ, джихтæгæнгæйæ, зылын хъæуы афтид уынгты. Ма сæрымагъз дурæй лæууы æмæ хъуыды кæнын нæ фæразын. Зианы бонæй фæстæмæ кæм нæ балæууыдтæн, ахæм ран мын нал баззади, фæлæ ма уæддæр ма къæхтæ уæлдай арæхдæр бахæссынц уæлмæрдтæм. Ма уарзон хойы ингæнмæ куыд бацауын æмæ йæ цуры куыд бандзыг ваййын, уый æмбаргæ дæр нæ бакæнын. Цыдæр сусæгдзинад мæм дзы ивылы æмæ ма, магнитау, йæхимæ æнахуыр тыхæй æлвасы. Афтæ мæм кæсы, цыма Зæлине бынтон нæ амарди, цыма йæ уд æгас у æмæ мæм æдзухдæр æнхъæлмæ кæсы. Иудзæвгар йемæ фæныхас кæнын, стæй æдзæм уæлмæрдтыл ма цæст ахæссын. Зæлинейы алыварс цы ингæнтæ ис, уыдоны дуртæ схæрог сты, æмæ сыл цъæх хъуына сбадти. Бирæ цыртытæн сæ фыстытæ къæвдатæ æмæ дымгæтæй фехæлдысты æмæ зынгæ дæр нал кæнынц. Ранæйрæтты ма иуæй-иу ингæнтæ нæудзар къуышгæндтæй чысыл

барæг дарынц, иннатæн сæ фæд дæр нал баззæди. Чи дзы ныгæд и, Хуыцау — йæ зонаг.

Кæд адаймагæн йæ цардвæндаджы кæрон ам и, кæд æм мæнæ ацы згæхæрд чъизи дурты бын рох фидæн æнхъæлмæ кæсы, уæд цы уæлдай у, фæнды йæм абон æрбацу, фæнды райсом. Хистæртæ æнхъæлынц, адаймагæн ингæны 'рмæст йæ буар и, йæ уд та уæлæрвты тæхы æмæ хистытæ кæнынц, Хуыцаумæ кувынц, стыр хæрзтæ дзы курынц, сæхи йыл фæдзæхсынц. Æз сæ 'мбарын, уымæн æмæ мæхæдæг дæр уæлмæрдты ахæм уавæры ваййын, ардыгæй куы ацæуын æмæ мæ хъуыдытæ сæ бынаты куы 'рбадынц, уæд та фидарæй æрцæуын ахæм хатдзæгмæ: адаймагæн йæ уд амæлы йемæ. Цæмæй йæ ном уайтагъд ма 'рбайрох уа, фæлæ уæлæуыл цæргæйæ баззайа æмæ иннæ царæгойтæй истæмæй хицæн кæна, хистытæ уый тыххæй æрымысыдысты адæм, æндæр дзы мардмæ ницы хæццæ кæны. Зæлинæйы тыххæй цы хистытæ кæнынц, уыдон æз нымайын мæ фыд æмæ йæ усы дыдзæстом мийыл. Мæ мæгуыр хойæн йæ уæдгасæй бахæринаг ницы уыди, иудадзыг сыдæй марди æмæ йæ судзгæ цæссыгæй йæхи æхсадта, ныр ын æцæгæлон адæмы йæ номарæн фынгтæм хонынц æмæ хонынц. Уыдон сыл нардуатæй бадынц æмæ, хъазгæ-худгæйæ, кæрæдзимæ нæхъустæйæ, алыхуызон рæгъытæ уадзынц, нуазынц, хæрынц. Арахъхъ сæ сарты бацæуы, кæм фæбадынц, уый сæ ферох ваййы, æмæ сæ ныззарынмæ бирæ нал фæхъæуы. Мæнæн фырмастæй мæ сæр фæйнæрдæм фæцæйтаны. Мæ хойы таригъæдæй сæм кæсын нæ фæфæразын, мæхи уынгмæ айсын. Ахæм расыгтæнджытыл æз куынæ æрвæссын, сæ бинонтæ сæм куынæ хъусынц, уæд сыл Хуыцау куыд хъуамæ барвæсса, се 'рдæгцæррæмыхст былалгъ ныхæстæ сын йæхимæ хæстæг куыд хъуамæ айса?..

Кæлимæт Зæлинæйæн хъарм къæбар йæ дзыхмæ æнæмæстæй схæссын никуы бауагъта, ныр ма йын йæ фынгтыл буцæн адджинагтæ дæр æрæвары æмæ, фырнымд æфсинау, йæхицæн зæрдæбын арфæтæ бакусы:

- Ахæм рæдаукъухæй нын бирæ фæцæр, бирæ, мæ хæдзар.
- Хæрзмæ дыл аудæд Зæлинæ, хæрзмæ.
- Куыд бирæ йæ уарзыс, уый уынам, æмæ дæ Хуыцау барзæд.

Мæ хо царæнбонты карчы фыдæй фæхъæстæ уæвынмæ йæ былыцъæрттæ фæхордта. Кæлимæт æй зыдта, фæлæ йын йæ удыбæстæйы тыххæй рынчын цъиу æргæвдын дæр никуы ба-

уагъта, йæ дзаджджын фынгтæй дзы иу базыры кæрон никуы рантысти, æмæ-иу, сæ уаты рудзынгмæ кæстгæйæ, Зæлинайы роцъо йæ зыр-зырæй нал æнцади. Ныр нæ фыдыус йæ хæрзхаст кæрчытæ æнæвгъауай æргæвды, фынгтæм сæ хæссы æмæ расыг лæгтæн лæгъзтæхуызай дзуры:

— Ахæрут, мæ хуртæ, ахæрут æмæ уæхицæн удыбæстæ скæнут. Мæ чызг карчы дзидзайæ фылдæр ницы уарзта...

Йæ цæсгом æшпындæр нæ сырх кæны. Бабайы цæстыты дæр къæмдзæстыгхуызай ницы зыны. Хистæрты фарсмæ бады, нуазы æмæ иу тамако иннæйы фæдыл дымы, цыма куы 'рбамæла æмæ йын æнæдымдæй куы баззайой, уымæй тæрсы.

Кæлимæт Зæлинайæн йæ зæрдæ иу фæлмæн дзаумайæ никуы балхæдта. Æгæр-мæгуыр ын йæ хæррæгътæ æхсынмæ сапон дæр никуы радта, ныр алы Майрæмы 'хсæв дæр хъуыраны кæсæг сылгоймæгты нæхимæ хоны æмæ йын хæрзæхсад хуысæнтæ æмæ биноныг итувард дзаумæттæ хæлар кæны. Хъæукæг æнахуыргонд устытæ нæ тъахтины алыварс нылæг бандæттыл æрбадынц, фырзæрондæй чи сморæ и, уыцы ихсыдбыл æрдæгпырх чингуытæ сæ уæрджытыл хъавгæ сæварынц, арæхстгай сæ рафæлдахынц æмæ сæ къуызгæйæ кæсын райдайынц Сæ дыгъал-дыгъулмæ хъустгæйæ мæм æдзухдæр фæзыны иу фарст. Нæ мæрдтæн сæ цыртытыл уырыссагау фыссæм, сæ дзаумæттæ та сын араббагау хæлар кæнæм. Цæмæн? Кæд нын не Сфæлдисæг нæ маделон æвзаг не 'мбары, уæд æм нæ хистæртæ афтæ зæрдиагæй цæмæ кувынц? Æви нæ Барастыр уырыссагхæццæ араббаг у? Ам цыдæр сусæгдзинад æмбæхст и, фæлæ цы у, уый не 'мбарын. Кæнæ цы не 'мбарын, уый сусæгдзинад æнхъæлын æмæ йын, цы у, уымæй стырдæр аргъ кæнын. Мæнмæ гæстæ, адæймагæн Кæлимæтау, йæхи бæлвырд-бæрæг цæсгом куына ваййы, йæ зоньндзинæдтæ æмæ йæ хъаруытыл йæ зæрдæ куына фæдары, уæд дыдзæсгомдзинады фæрцы искæй дæлбар царыныл фæархайы æмæ йæхи цæсом бынтондæр фесæфы.

Куыддæр сылгоймæгтæ сæ хæдзæрттæм ацæуынц, афтæ мæ фыдыус, цæхæркалгæ, йæ уаты фæмидæг ваййы, æмæ мæм уырдыгæй йæ мæстæлгъæд хъуыр-хъуыр райхъуысы:

— Уыцы бардаччы тыххæй мæ бынтæй рухс суагътон! Нæ лæгыл дæр уыйбæрц хæрдзтæ куы скæнон, уæд мæ мæ цагатмæ афтидармæй цæуын бахъæудзæни!

Кæлимæтæй ме сæфт уынын, фæлæ йын тæригъæд дæр кæнын. Де сфæлдисæг æрдз дын уымæй хъæздыгдæр удыхъæд ма раттæд.

Де стырдар бәллиц дә низәфхәрд ләджи мәләтмә әнхәлмә кәсын уәд. Дәу аххосәй йә рәзгә уд кәмән басыгди, уый ном ссарынән дәм «бардаккәй» фәлмәндәр дзырд ма разынад. Хәрәмтәй чи байдзәг и, уыцы зәрдәимә цы хуртә хьуамә уына адәймаг? Дунейы 'пнәт диссәгтәй цы хьуамә райса йә миддуне фәрәсугддәр кәнынән? Әнахуыр зәрдәйы уаг мәм фәзыны, йе знәт цәстытәм кәсгәйә. Әниу мәм куыд нә хьуамә фәзына әнахуыр зәрдәйы уаг, кәд әмә йын әдзухдәр хылғанәдджы цәстәнгас вәййы. Йә цуры мәхи афтә фенкьарын, цыма ныртәккә калм фәстдзәни әмә мыл фәхәцдзәни. Йә худт дәр иннә сылгоймәгты худты хуызән нәу, фәлә тыхкуыды хуызән у. Йә фәлмән ныхас та — тьәпп, рәхуыст, әлхыскь, цыма искәй барәвдауынай әфсәрмы кәны. Иудадзыг йә судзінтә, уызынау, фәрәхойнаәввонгәй дары, әмә йәм цәттәйә ләууын хьәуы. Әз ыл сахуыр дән, әмә мәм йә карз митә әппындәр нал хьарынц. Цыфәнды 'взәрдзинад мын куы саразид, уәддәр ыл нә бадис кәнин. Кьәхәй-сәрмә маргкәй у әмә мын әй алы минут дәр мә туджы 'ртахгай бауадзыныл кәй архайы, уый дәр ын ницәмә әрдарин. Йә бәлләхтә иууылдәр махыл кәй әххуырсы, уә туг маргән бәззы, зәгьгә, нын әрвылбон нә ных кәй кьуыры. уый дәр, хинәйау, аныхьуырин. Әлгь мыл кәй кәны әмә мын мә сәрыстырдзинад йә кьәхты бын кәй ссәнды, уый дәр ын ныббарин, фәлә, иблис уәвгәйә, йәхицәй зәд кәй аразы әмә йә чьизи уд ссыгьдәг кәныны зонд йә сәрмә әмгәрон дәр кәй нә уадзы, уый йын нә хатыр кәнын, уымән әмә мәм ахәм адәймаг кәсы дундунеты хилджытән сә тәккә әлгьәгдәр.

Мә зәрдәйы рыст не 'нцәйы әмә әнәсәрфатәй цоппай кәнын мә райгуырән хьәуы афтид уынгты. Царын мә нә фәнды, нәхимә цәуын мә нә фәнды, сыдәй мәлын, фәлә мә хәрын дәр нә фәнды. Ницы мә фәнды әппындәр. Арвәй зәхмә мә дунейы хәрзтәй ницы хьәуы. Дзәгьәл кьәбылайәу, мәнә ам, искәй кауы рәбын бафынай у әмә мауал райхәл у — уый у ме стырдар бәллиц әмә, дзәм-дзәмы донау, ме уәнгты хьары. Уымәл зәххыл мәхи әруагьтон әмә әнәнцой мигьты змәлдмә әдзынәг кәсын. Рәхджы нана әмә Зәлиңәйы фарсмә куы әрәнцәйон, уәддәр арвы риуыл афтә змәлдзысты, кәдәмдәр, фидиуджытау, згьордзысты әмә кәмән цины уац хәсдзысты, кәмән та йә зәрдә сәтдзысты. Мәнән мә зәрдә нукуы барухс кодтой, әмә сә әз нә уар-

зын. Æдзухдæр мæм арвы хъæбысæй сагъæстæй быд тасæфтауæг рæхыс уагътой. Мæ хъуырыл иу, калмау, æртыхсти æмæ мын-иу мæ улафæнтæ ахгæдта. Ныр дæр мын мæ цæсгомыл узал æртæхтæ згъалынц æмæ мæ æнкъард хъуыдытыл æфтауынц. Æрæджиу мæм се ‘хсанæй мæ хойы цæсгом, хурау, разынди, æмæ йæ фæлмæн хъæлæс мæ хъусты азæлыди:

— Мæ рæсугъд æфсымæр, ды стыр хъуыддæгты тыххæй райгуырдатæ æмæ дæ зæрдæ сæттын ма бауадз. Нæлгоймаг куы дæ, гормон, уæд дæхимæ цы ныхъхъуыстай? Сыст æмæ скъоламæ ацу. Æнæ ахуырай адаймаг куырм уырийæ уæлдай нæу.

Ме уæнгты цыдæр тых фæзынди, сыстадтæн æмæ сабыргай нæхирдæм фæцауын.

— Ирбег, Ирбег, æз абонсарæй дæу куы агурын!— дардæй мæм хъæр кæны Сæрæбийы кæстæр чызг. Цыма мын стыр цины хабар радзурынмæ хъавы, уыйау мæм мидбылты худгæйæ æрбазгъоры.

— Цæмæ дæ бахъуыдтæн?!— бустæхуызæй йæ фæрсын æз. Уымæн мидбылдхудт йæ тымбыл аив цæсгомыл атади, æмæ мæм рæхуыстæй дзуры:

— Мæн нæ хъæуыс, фæлæ мамæйы!

Царциаты диссæгтæ. Мæн тыххæй-иу йæ фыртимæ чи схыл и, уыцы сыст къæбылайы мын мæ хæдзармæ ма кæн, зæгъгæ, уый мæ ныр йæхи дзыхæй агуры. Тамбийы малæты фæстæ йæхиуыл æрхудти, æвæццагæн, æмæ мын исты хъæрм къæбæрай мæ зæрдæ æлханы. Æппындæр мын бахæринаг куы ницы уайд, уæддæр æм нæ бацауын. Бинонтæ мын се ‘ппæт дæр æнад сты. Цы Сæрæби, цы йæ ус, цы йæ сывæллеттæ. Афтæ мæм кæсы, цыма сæ дыргъты дæр ад нæй. Суанг ма сын сæ куыдзæй дæр ме сæфт уынын. Мæ зæрдæйы уаг мын æмбары, æвæццагæн, æмæ мæм æдзух йæ дæндæгтæ зыхъхъырай дары. Ноджы мыл iubон фæхæцыд, æмæ ма дзы тæрсгæ дæр кæнын.

— Цу æмæ йын афтæ зæгъ: нæ йæ ссардтон.

— Æнæ ракæнгæ, дам, æй ма фæу. Тынг æхсызгон æй хъæуыс.

— Цæмæн, цыма?

— Мæ-гъа,— йæ хæрзхуыз уæхсчытыл схæцыди чызг, фæлæ йæ цæсгомы ахастыл бæрæг у, цыдæр мæ кæй æмбæхсы, уый. Цымыдис мыл фæуæлахиз и, æмæ йæ фæдыл араст дæн. Фæндагыл мæ къухмæ лæдзæг райстон.

— Милайæ ма тæрс: баст у.

— Æмæ дзы чи тæрсы?! Мæлæты хабедзен! Зæххæй уæлæмæ

дәр куына зыны! — багуылагау дзурын схъалай, цыма сын сә куыдзы ницәмә дарын. Иугәр баст у, уәд ма ләдзәгәй дәр цы кәнын? Аппәрстон әй әмә сырхахуырст дуарыл миәмә бахәцыдтәң, фәлә уәддәр ма туг стьәлфы, әмә куыдзы ма цәсты тигәй хәрзәфснайд кәрты кьуымты агурын. Фәйнаг асинтыл тыргьмә уыциу гәшп скодтон. Айфыц-цаг ма Мила ам ацахста. Тыргьы бынай мәм рахьуызыди әмә мын ма галиу агьды фәлмән дзидзайы йә дәндәгтә ныссагьта. Сәрәби фырхудәгәй йә артәнбынтыл ныххәцыди әмә хьарәй дзуры:

— Дә амонд уыди, әмә чысыл фәивгьуыдта, әндәр дә әна зәнагәй ныууагьтаид!

Сывәлләтгә дәр сә фыды кәл-кәлмә худын райдыттой. Ныр сә иу дәр ам нәй, фәлә уәддәр ма зәрдә сабыр кәнын нә комы. Цәмәйдәр тыхсы, фәлә цәмәй, уый не ‘мбарын. Сәрәбийы тәнтыхаг ус ма размә хьәлдзәгәй рауади әмә мәм, хионау, фәлмән хьәләсәй дзуры:

— Миәмә рахиз, Ирбег.— Йәхәдәг уатырдәм азылди әмә ма кәмәндәр әппәлы:— Диссаджы коммәгәс сывәллон у. Зонд-джың, зәрдәргьәвд. Ахуыргәнджытә дзы афтә зәгьынц, ахуыры фадәтгә, дам, ын куы уаид, уәд, дам, сыгьдәг фондзтыл цәуид.

Кәимә ныхәстә кәны, цыма? Миәмә бакастан әмә сагь-дауәй аздадтән. Гыцци стьолы фарсмә кьәләтджын бандон-ныл сау дарәсы бады әмә мәм әнцад кәсы. Нәдәр «әгас цу», нәдәр «куыд дә?» Бады әмә мәм кәсы. Әз дәр ләууын әмә йәм кәсын. Ма зәрдәйы нәдәр таригьәд и, нәдәр уарзондзинад. Мәхи афтә әнкьарын, цыма әцәгәлон адәй-маджы уынын. Диссаг у, әвәдза, ацы әгәнон зәрдә.

Әрәджы дәр ма йә тәккә дзаг уыди алыхуызон рәсугьд әнкьарәнтәй. Әнә мады рәвдыдәй йәхицән бынат нә ардта. Дьууәизәрастәу ма ма сырды дзыкма дәр фәцәйәппәрста. Гыцци мын разыйы дзуапп куы радтаид, уәд ма риуы фыр-цинай скафыдаид, зәххыл йәхицәй амондджындәр зәрдә нал уыдаид, ныр дзы иу нуар дәр не змәлы, иу әнкьарән дәр дзы нә гуыры. Дойнаг дур фестәди әмә сау кьуырма баци.

— Цәмә ләууыс? Миәмә бацу әмә дә мадыл бацин кәң, — дзуры мәм Сәрәбийы бинойнаг.

— Мәнән мад нәй. Мад дәр мын Зәлина уыди, фыд дәр, хо дәр әмә нал и,— загьтон әз әмә сабыргай уынджырәм араст дән.

* * *

Уалдзыгон хуры тынтæй æрдз йæ мидфынæйæ куы райхъал уа, уыйау мæ зæрдæйы их сындæггай тайын райдыдта. Рæстæгæй-рæстæгмæ мæм кæцæйдæр æнахуыр уæнпроггæнæг уддзæф æрбаулæфы æмæ мæ йæ уæлныхты сисы. Мæ алыварс цы гæвзыкк цард уынын, уый цымаппæтхъомыс кæлæнгæнæг мæ цурай айсы, уыйау æрбайсæфы, æмæ мæ цæстыты раз февзæры 'мбисонды рæсугъд дуне. Æрфæнды мæ аргъауы фыссæн сис райсын æмæ уыцы æрдхæрæны дуне, йæхæдæг куыд аив у, ахæм ахорæнтæй равдисын. Сабыр цады фæлхъæзæнау мæм лыстæг уылæнтæй æрбакæлынц уæлмонц æнкъарæнтæ, зæрдæскъæфæн музыкайы зæлтæ, удылтайгæ фæлмæн дзырдтæ æмæ мæ æнахуыр тыхæй сæ фæдыл асайынц. Гæххæтмæ сæ æнæрхъæцæй бахæссын, цыма куы 'рбайсæфой, уымæй сын фæтæрсын, æмæ сæ цалдæр хатты 'хсызгонæй бакæсын. Мæ фæлгæнæны куыд тæмæссагæй равзæрынц, афтæ нал вæййынц. Мæ къух сæ цыдæр хуымæтæгдзинадæй фæхъæстæ кæны, æмæ се'рттиваг ахорæнты зынг иучысыл ахуыссы, фæлæ мын уæддæр мæ зæрдæ барухс кæнынц, дисы мæ бафтауынц се 'нæнхъæлæджы фæзындæй, сæ тавицæй. Хæлддзæг кæвдæсы хуызæн мæгуыр къæсы чи райгуырди æмæ йæ ныййарджыты чи нæ бахъуыди, йæ сабидуджы цинæй чи нæ бафсæсти æмæ алыхуызон сыстытимæ æххормагæй чи байрæзти, уыцы 'фхæрд лæппуйы рыст зæрдæйы, хæххон суадонау, ирд æмдзвæгтæ райгуыраент! Цæмæндæр бæззын, æвæццæгæн. Хъуамæ мæ исты рауайа æмæ махицæн иннæтæй дæлдæр лæуды адæймаг æнхъæл мауал уон, адæмы 'хсæн ныхкъуырдай мауал цæрон. Сæрыстырдзинады хуызæн мæм цыдæр фæзынди, æмæ ме уæнгтыл схæцыдтæн. Амæй фæстæмæ æмбисонды 'мдзæвгæтæ кæй фысдзынæн æмæ сæ мыхуыры кæй уадздзынæн, ууыл дызæрдыг нæ кæнын. Мæ зæрдæйы райгуырди диссаджы бæллиц. Иу бæллиц нæ — дыууæ бæллицы. Хъуамæ суон артист æмæ фыссæг! Дыууæ стыр цырагъы ссыгъди мæ риуы æмæ мын мæ фæндаг срухс кодтой. Æвæццæгæн, аивадон чингуытæ кæсыныл дæр уымæн фæцалх дæн, афтæ тынг сæ уымæн бауарзтон. Кæд искуы нæхимæ фæтырнын, уæд æрмæстдæр ме 'рдæгкæст чыныгмæ. Цыма мæм, æрхъæцмæ кæуыл нæ хъæцын, ахæм чызг мæ уаты фенхъæлмæ кæсы, уыйау мыл базыртæ разайы. Дуар мæ сæрыл бахæссын, мæ хызын стъолмæ баппарын, табуреткæйыл æрбадын, чыныг

рафалдахын  ма  а к сыныл ф ва ййын. Уацмысы х айтарта ма с  ф дыл асайынц,  ма ма ме стонг  рбайрох в ййы. Чызджытам д р ме ‘ргом здахын райдыттон, уалдайдар, ма фарсма чи бады, уыма.  а ном инна чызджыты н мтт й ниц май хиц н к ны — Тимина, ф ла  анма  п ат й р суг ддар ном к сы. Уыма ма м м дзы цыдар х армад д р ивылы. Искуы-иу хатт к р дзима куы ф мдзаст в й ам, уад ма буары цыдар атахы. Ц ман, уый н  зонын, ф ла ма  дзухдар  а тымбыл саулаг з ц сгомма к сын ф нды.  ема бадын мын  хсызгон у, ф ла дзы ма з ронд  мп ызт дарасы тыхх й  фс рмы к нын.  ах даг алы бон д р уыцы к арцар з й  рбац уы, цыма мын ма магуырдынады тыхх й ма ных бак уырынма ф х авы. На, Тимина, ахам чызг н у. М нма г сг , ма з р  йы цы тох ц уы, уый  мбарг  д р н  к ны,  з та ма  а хаттай ма фыны д р фенын. Ф ла уаддар чингуыта ма з р  йы фылдар бынат ахсынц. М на та ныр д р ма афтид уатма  рбацыдт н  ма Джек Лондоны радзырды ‘мбырдгонд ма к ухма райстон. Ахам ц стылуайг  ф лгонцта сараз!  ма  а х айтарта куыд с р нгуырдыта сты, уый та! Куыддар «Уарзондынад цардма» к сын райдыттон, афта К лим т дуары  рбах цыди  ма, мидбылхудг , мид ма  рбахызти.  а к ухы — таб г , таб г ы та — уалибах. Дисс гта  ма  мбис ндта! Цы з д ыл атахти, цыма? На, уый ма фыдыус н у. Уый  нд р чид р у. Ма ц стыт й  а уынын, ф ла м хиуыл не ‘у ндын.  в цц г н, з д ууыл н  атахти, ф ла м нма  ртахти у ларв й. З рд  балх нын н куыд гыццыл х  уы,  в дза. К ман  й х ссы, уый зонг  д р н  к нын, афт м й дзы з д аразын.

— Ск олай  нырма ныр куы ‘рбацыдта, гормон. Д  ф ллад уал суадз, ст й д  уроктыл сбаддына, — дзуры м м ф лман х ал с й. Арг уы авд рон калмау, пиллон арт к ц й ф к лы  ма х  уыл,  рвн рагау,  а к ар-к ар к ман ф х уысы, иу й инна карздар  ма  г атырдар  лг ыстыта, марджы ‘х р д нтау, ф йн рд м чи ф пырх к ны, уыцы ‘ндон х ал сы искуы ахам ф лман мырт  райгуырдыни, уый  нх  л нукуы уыдт н. Ма ф ллад у нгтыл мын к й батыхсдыни, ууыл та х уыды д р нукуы акодтон,  ма фырдыс й ма дзых бах лиу и.  н бары м хиуыл сх цыдт н, ф ла, ма ног уав ры м хи куыд дарон, уый н  зонын  ма тыхсын.

— Ма л ппу, з г ын,  ххормаг уыдыни,  ма дын у -

либæх æрбадавто. Сармагондæй йæ дауæн акодтон. Ахæр, мæ къона, бирæ йæ куы уарзыс...

Мæ фыдыусыл цыдæр кæй æрцыди, уый дызæрдыггаг нæу. «Мæ лæппу» æмæ мæм «мæ къона» — йæ кæм сдзырдта, уым уаларвонгыхтæй сыгъдагæй нæ баззади. Кæнæ йын исчи йæ калмы зæрдæ зæды зæрдæйæ баивта.

Тæбæгъ стъолюл æрæвæрдта æмæ ацыди. Æз уæлибæх тагъд-тагъд ахордтон æмæ тæбæгъ уатмæ бахастон.

— Бузныг. Диссаджы хæрзад уыди, — раарфæ йын кодтон зæрдæбынæй æмæ ме ‘ргом дуарырдæм раздæхтон.

— Фæлæуу-ма, мæ къона: демæ мæм ныхас и. Мæнæ-ма ам æрбад, — сдзырдта мæм лæгъзтæхуызæй Кæлимæт æмæ мын, йæ фарсмæ цы бандон уыди, уымæ къухæй ацамыдта. Æз ыл мæхи æруагътон æмæ йын йæ дæргъæлвæст налатхуыз цæстгоммæ æдзынæг кæсын.

— Алы бон дæр дын ахæм хæрзад уæлибæх куы кæнин, уый дæ нæ фæнды? — фæрсы мæ мидбылхудгæйæ.

— Искуыдæр ма мæ нæ фæнды.

— Мæ ныстуан мын сæххæст кæ, æмæ дын афоныл хæринаг дæр уызæни, дзаумæттæ дæр дын æлхæндзынæн, кино бирæ уарзыс, æмæ дын уырдаг дæр æхца дæтдзынæн. Хъуаг дæ ницæмæй ныуаддзынæн.

— Цавæр ныстуан у уагæр?

— Иу гыццыл хъуыддаг — мæ хомæ фæкæс.

— Цæмæ?

— Пырындзы куыстмæ.

— Уе ‘фсымæрæн дыууæ фырты куы и, мæнæй стырдаертæ æмæ тыхджындæртæ. Кæд мæ Хуыцау нæ фæливы, уæд æппындæр ницы кусынц. Бонсауизæрмæ станцайы сæхи хуызæн... æввонгхортимæ тамако дымынц æмæ поездтæм хæлиудзыхæй æнхъæлмæ кæсынц.

Æввонгхорты бæсты йын зæгъынмæ хъавыдтæн дзыпкъæхджытæ, фæлæ мæ ныфс нæ бахастон. Мæ ныхас сын куы рафæзма, уæд мын фырнадæй ме ‘рчъиаг айсдзысты.

— Уыдон æй нæ хъæуынц, ды йæ хъæуыс. Фарон дæ куыст йæ зæрдæмæ фæцыди.

— Ай-гъай фæцыди йæ зæрдæмæ. Уæрджытæм доны йын дынджыр кæлмыты ‘хсæн, хæфсыты ‘рдиагмæ хъусгæйæ, давæггаг хæрæджы хафт фæкодтон æмæ мын иу тетрадь дæр нæ балхæдта. Æгæр-мæгуыр мын киномæ дæр билеты фаг нæ радта.

— Ацы хатт дын ратдзæни.

— Ёз ахчайыл нә дзурын, әз... Цәй, хорз. Хуыцаубонты йәм фәкәсдзынән, стәй каникулты рәстәг.

— Хуыцаубонты әмә каникулты рәстәг — нә,— йә цәстгомыл мигъы кьәм абадти Кәлиметән.

— Уадә?— фәрсын әй дисхуызәй.

— Мә цәгатмә ацу әмә уым әрцәр.

— Ома, куыд әрцәр? Әмә уәд мә ахуыр та?

— Ныууадз әй. Әнә ахуыраёй дәр хорз цәрән и. Дәуәй афтә, ахуыр кәмә и, уыдон махәй хуыздәр цәрынц? Хәрәджы дымәг цәрынц. Сә сыстыл позд куы фәлдәхы.

«Дәлдәр фәуай, ме ‘нәсәр фыдыус. Поездты гыбар-гыбурмә схьомыл у әмә сын сә ном дзурын дәр ма базон. Ахуыр дәм куы уайд, уәд уыцы хуымәтәг дзырды уәддәр нә рәдиис»,— бахудтән ыл мәхинымәр әмә йын фидарәй загътон:

— Ёз ихы кьәйыл мадард бәгънәгәй куы цәрон, уәддәр мә ахуыр нә ныууадздынән!

Мә ныхас әгәр быгъдәг рауади, әмә мә цәстгомыл арт ссыгъди, Кәлиметы цәстгом та кьәмдзәстыгхуыз фәци.

— О гормоң, әмә дын әй чи уадзын кәны? Раст мә нә бамбарстай. Ёз... әз афтә зәгъынмә нә хъавыдтән. Станцәйы амәй хуыздәр скьола куы и...

«Е-ә, гәды-гацца. Ёз иугәр нәхицәй куы ацәуон, уәд мә сымах скьоламә хәстәг дәр нал бауадздыстут»,— дзурын әм мәхинымәр. Мә сәр «нә», зәгъгә, банкъуыстон әмә сыстадтән.

— Фәләуу, нә ныхас нәма фәци, — дәрзәг хъәләсәй бафиппайдта Кәлимет. Йә цәстгом әрвылбоны хуыз райста әмә та ныффыдынд и. Йә цәстытә знәт әрттывд кәнынц.

— Ёргом-ма мын зәгъ, дә мады истәмән хъәуыс?— фәрсы мә комкоммә. Ёз әм ахәм әгъатыр фарстмә әнхәлмә нә кастән әмә әваст фәуыргъуыйау дән.

— Әцәг дә фәрсын, әцәг. Ацы дунемә дә чи рауагъта, уыцы сылгоймаджы истәмән хъәуыс?

Цы дзуапп мә домы, уый әмбарын, фәлә мә гыццийы йә кьәхты бынмә әппарын нә фәнды әмә хъусәй ләууын.

— Куы йә хъәуис, уәд дә, куыдзы кьәбылайау, уынджы кьәйыл дзәгъәләй ныууагътаид әмә ләгмондагәй кәйдәр ницәйаг зәрөнд хәрәджы фәдыл адзәгъәл уыдаид? Куы йә хъәуис, уәд дә йә сәртәг ләджы зәрдә балхәныны тыххәй әмбисәхсәв бал бирәгъты дзыхмә баппәрстаид? Дәуәй афтә,

кай йæ хъæуыс, уый тыххæй дæм фæсидти Сарæбийы хæдзармæ? Хæрæджы дымæг! Дæ цæстытæ цы ныджджыгъгъыт кодтай? Уæ худинаджы хабæрттæ уын кæй базыдтон, уый дæ æфтауы дисы? Зыбыты дзæгъæлы. Йе ‘лгъаг митæ бамбæхсыны зонд дæр нæй дæ мадмæ, æппындæр æй кай нæ хъæуыс, уый дæр нæ ‘мбæхсы. Йæ хистæр фырт нæ фæрæстмæ и, æмæ изæрыбон йæ зæронд дæумæ куы ‘рхауа, уымæй тæрсы, æндæр дæ, æххормаг гæдыйы лæппынау, искуыдæм ныззывытт ласид, ды та йæ дæхимæ хоныс. Куыд æдылы дæ, куыд! Иу хатт ма дæ фæрсын, дæ мады истæмæн хъæуыс?

Гыццийы та цъыфимæ змæнтыны куы райдайа, уымæй тæрсгæйæ, талф-тулфæй сдзырдтон:

— Нæ хъæуын, — æмæ йæм цæсты тигъæй бакастæн, афтæ хынцфарст мæ цæмæ кæны, зæгъгæ. Хорзæй мын ницы зæгъдзæн, фæлæ уæддæр... Хъуамæ йын йæ миддуне кæронмæ базонон. Мæ зæрдæ мын нырма цы фæриссын кодта, уымæй уæлдай мын æй нал фæриссын кæндзæни, — зæгътон мæхицæн, фæлæ фæрæдытæн. Æнхъæл куыд нæ уыдтæн, ахæм бæрзæйсæттæн цæф мын ныккодта;

— Чи дæ ныййардта, уый куы ницæмæн хъæуыс, уæд мæн цæмæ хъæуыс? — фæрсы мæ былысчъилæй. Йæхи афтæ дары, цыма йæ цуры, гæбæр кæуыл схæцыди, ахæм æлгъаг царæгой и. Йе ‘нахъион фарстыл уыйбæрц марг ныккодта, уыйбæрц хæрамдзинад дзы бавæрдта, æмæ цыфæнды домбай лæджы дæр йæ астæуыл дыууæ дихы акæндзæни. Æрдæбонсарæй мын мæ хиуарзондзинадыл йæ къæхтæ кæй сæрфы, уый йæм фаг нæ касы, æмæ ма мыл тутæ дæр кæны. Кæд цæфæй нæ мæлыс, уæд ма дын уый та — рахуыст. Мæхимидæг куыд фыцын, уый, æвæццæгæн, мæ цæстгомыл, Æрфæны фæдау, зыны æмæ къæхæй сæрма æгæрон цины ‘вдылы.

Ацы карз ныхæстæй тынгдæр ницæмæй тарстæн. Се ‘цæгдзинад мын æдзæмæй мæ уд æхсыдта. Чи мæ зоны, уыдоны дæлæвзаг æдзухдæр рагæппæввонгæй кæй лæууынц, ууыл дызæрдыг нæ кодтон, фæлæ мын дзы исчи мæ зæрдæ афтæ æгъатырæй барахойдзæни, уый æнхъæл нукуы уыдтæн.

— Иры дзыхъхъы дзæгъæлзадæй æгаддæр ничи у. Йæ райгуырынæй йæ амæлынмæ йæ фидис, аууонау, йæ фæдыл зылы. Йæ ном ссыгъдæг кæныны тыххæй йæхи куы акъæртт кæна, дзыллæты сæр куы феста, уæддæр ын йæ хъысмæты чъизи гаккæй фæрвæзæн нæй. Фæлæ ды уымæй æгаддæр, уымæй

авзардар да, уыман ама да ныййарат мады нае хъауыс. Дзэгъалзады йа зыны сахат йа мад бахъахъхъандзэн, йа фарсмае арбалаудзэн ама йын зарда бавардзэн. Дауан та чи арбалаудзэн да фарсмае? Чи да баравдаудзэн? Ничи. Аз дын да мады баивынмае хъавыдтэн, фалае демае зын дзуран у: ды гъала да амае хорздзинад не ‘мбарыс, хорзэх амае фыдэх керэдзийае нае иртасыс. Да мад да, гедыйы лаппынау, аппаргае акодта, аз та да мае хъабысмае систон, да мад дыл йахи атигы кодта, аз та дам ме ‘ргом раздахтон, уаддар уымае згъорыс, уый бын бырыс. Амае йае згъор, йа быны быр, мае фыдгайттае йын кае, цыфимае мае змант. Манан уымаеи ницы уыдзэни, фалае да мады мае цурмае ма хон! Мае удагасэи уын ацы хэдзарэи ницы рауайдзэни!— йа хъалас бэлвырд факардзар и Келиматэн, фалае йае рохта бынтон нама суагыта, йае зардае ма цауылдар дары, авеццагэн.

— Аз уын уа расыгтанат рынчынан уый тыххэй нае фу-фу кэнын, цемаеи йае малаты фастае уынджы къаеиыл аззайон!

Ацы ныхастае мын цал амае цал хатт загъта, амбарын сае, фалае мае уаддар сае хъуыды керонмае нае хеццае кэны. Адаймагэн иу ницаеиат самандур хэдзары тыххэй йае цастгом бахарэн куыд и? Цы капеччытае дзы райса, уыдонэи цас фацарэн и? Стаеи йын цардбарат цагат куы и, уад уынджы къаеиыл цемаен аззайдзэни?

— Аз дын апындар ницы бавэйиын. Абон иу цары бын царам, райсом, чи зоны, керэдзийэн салам дар мауал дэттэм, фалае да уаддар да мадаеи фылдар уарзын, уымаеи дыл тынгдар аудын,— йае хъалас та ‘рфалман и Келиматэн.— Харинаг дын кэнын, куыд мае бон у, афтае дам зылын, дае дзауматтае дын ахсын.

— Махэй уалдай ам куы ничи и, уад мын геды ныхастае та цемае кэныс?— фарсын аеи комкоммае. Мае фыдыус цыма йае фынаеиае ныр фехъал и, уыйау мае ницымбарат цастаеи арбакасти, иуцасдар загъын ницы сфаразта, стаеи та йае цастгомлы былысчыла мидбылахудт ахъазыди амае мыл йае къух ауыгыта.

— Уадае ме ‘цаг ныхастае дауан кэнон?

Анхъал уыдтэн, ууыл нае ныхас ахицэн и, амае дуарырдэм азылдтэн, фалае та мае йае хъалас бауредта:

— Цауыл дзырдатам, уый да мае ферох уад. Мае хо дам анхъалмае кэсы...

— Дзэгъалы. Скьоламае мае фаздармыл куы бырон, уаддар мае ахуыр нае ныуаддзынан.

— Бар — дæхи, фæлæ мæ абонæй фæстæмæ хæринаг мауал дом. Цæй тыххæй дын хъуамæ æфсадон дæ гуыбын, куына мæ æмбарыс, уæд? — ихæвард хъæлæсæй загъта Кæлимæт æмæ мæм йæ чъылдым раздæхта.

— Чи дæм байхъуса, уый загъдзæн: Ирбегыл йæ диссаджы фыдыус æрхъæцмæ дæр нæ хъæцы, фæлæ уыцы æбузны сæрхъæн йæ коммæ нæ кæсы. Дæумæ куы ‘рхауин, уæд сыдæй амæлин. Мæ амонд у, æмæ Аминатæн хорз зæрдæ ис...

Уыцы ‘лхыскъ ныхæстæм Кæлимæтæн йæ хурхуадындзтæ фырмæстæй адымстысты. Мæнæй йын ницы пайда и, уый бамбарста æмæ йæ рохтæ феуæгъд кодта:

— Уæ зæрдæтæ бампылæнт уæ дыууæйæн дæр æмæ уæ иу ингæны бавæрæнт!

— Гъе, гъе, гъе, дæхи хъæлæсæй та сдзырдтай, æндæр «мæ лæшпу», «мæ къона». Ахæм ныхæстæ дæ дзыхы фидаутæ дæр нæ кæнынц, — бахудтæн ыл æз æмæ йæ хъæрахстæнтæ иунагæй ныууагътон.

* * *

Цæргæбонты Хъызылбегæй фыдкæхдæр адæймаг нукуыма федтон. Балцы цæугæйæ дыл хæрхæмбæлд фæци, уæд дæ цæттæ æхцатæм дæр мауал ацу. Дуне иннæрдæм куы сфæлдæха, уæддæр дæм дзы ницыуал æрхаудзæни. Уый нæ, фæлæ ма уæлæмхасæн исты фыдбылызы дæр ныссадздына. Демæ куы сбæндæн уа, уæд та — бынтон бæллæх. Кæнæ рагацау дæ мæгуыр къона ссар, кæнæ дæхиуыл дæ къух ауигъ. Æндæр хъуыддагæн дзы уавæн нæй. Масты хай та кæй бауыдзынаæн, уый мæ кæцыдæр æнкъаренæй æмбарын, мæхинымæр цæмæйдæр стъæлфын, фæлæ мæхи бауромын нæ фæразын æмæ, æрмахуыр уæрыккау, йæ фæдыл уайын. Йемæ иунагæй ницыхуызы ауæндин. Тæссаг уавæры мыл гадзрахатæй кæй рацæудзæни, ууыл дызæрдыг нæ кæнын. Иу æмæ мыл дыууæ хатты нæ рацыди гадзрахатæй, фæлæ ма немæ цалдæр лæшпуйы ис, æмæ уыдоныл мæ зæрдæ дарын, уæлдайдæр Бестауыл. Фыццаджыдæр, мæнæй бирæ хистæр у, æмæ мæм афтæ кæсы, цыма мæ йæ цуры æфхæрын ничи бауæндзæни. Дыккагæй та, дæсны давæг у æмæ мæ фæрæдийын нæ бауадзæни. Стæй мæ, раст зæгъгæйæ, лæппутæ æгæр тынг сцыбæл кодтой. Рæгъты дæлбазыр кæрæй-кæронмæ цы æнæхæрд зæххытæ ис, уым, дам, колхозы харбыз тугыл аскъуыди, æмæ сæ фæдыл уайын.

Судзгæ хур арвы астаума, цахæркалга, стылди æмæ мыл уырдыгæй йæ æгъатыр тынтæ, сырхзынг фаттау, ахсы. Ма гом сæр сæ, пецы къæйау, стæвд и æмæ уæззауæй уæззаудæр кæны. Суадоны цурмæ схæццæ дæн æмæ йæ уым фæтгыстон. Уазал цыхцырджытæ ма буарыл уырдыгмæ куыд згъорынц, уый ахсызгонæй æнкъарын. Лæппутæ кæрæдзи къуырттытæ кæнынц, хъазынц, худынц, сæхи афтæ дарынц, цыма сæ сæ хæлар йæ чындзæхсæвмæ æрхуыдта, æмæ йæм цæл кæнынмæ зæрдæрайгæйæ цæуынц. Сæ цæстæмттыл тас дæр нæ зыны æмæ æфсарм дæр. Фæстæмæ аздахыны хъуыды сæ иуы сæрмæ дæр æмгæрон нæ цæуы. Сæ голджытæ се уæхсчытыл æнæрвæссонхуызæй баппæрстой æмæ сæ нысанмæ цингæнгæйæ тырнынц. Манæн та ма уд æрдуыæ наæгдæр сси, уæлдайдæр, бæрзонд къуыбыры цъуппыл хъалагъуры мусонг куы ауыдтон, уæд. Харбызы хуыммæ куыд хæстæгдæр кæнынц, афтæ мын ма хид ма уæладарæс тынгæй тынгдæр удайы æмæ ма тыхстæй мары. Афтæ мæм кæсы, цыма мын ма гыццыл дзæкъул æнæхъæн дуне дæр уыны æмæ мын уайдзæф кæны. Адæргæй йæ кæм амбæхсон, уый нæ зонын. Кæд, æз ныртæккæ цы уавæры дæн, уый æфсарм нæу, фæлæ тæппуддзинад у? Мæгъа. Æз æй махи æрсабыр кæныны тыххæй æфсарм хонын, уый та хуымæтæджы тæппуддзинад у. Уæлахиз кæнын та мыл райдыдта æмæ мын ме уæнгты хъару сæтты. Æрдзы тæмæссаг нывтæ дæр мын æххæстæй уынын нал уадзы. Нæ. Цыфæнды тыхстæй дæр æрдзы рæсугъддзинад ма фенон æмæ йын йæ тавиц ма банкъарон, уымæн уæвæн нæй. Дæлæ хъæуы хуссарварс къуыбыры дæлбазыр бæлæсты бын цы уæлмæрдтæ ис, уым ма уарзон хойы фарсмæ куы 'рхуыссон, уæддæр мын æрдз дзæм-дзæмы доны 'ртахтæй ахсдзæни ма зæрдæйы хъæдгæмттæ. Æрмæстдæр æрдзы бон у ма фæлмæст удыл баузæлын, æрмæстдæр æрдзы бон у ма саст зæрдæйы 'рдæгфынæй æнкъарæнтæ райхъал кæнын.

Дард сты хæхтæ, тынг дард, фæлæ сæ цъæх-цъæхид сыгъдæг арв æмæ хуры зæрин тынтæ афтæ æрбахæстæг кодтой æмæ сæм раст дæ къухæй бавнал. Цыма сæ исчи сапонæй ныхсадта æмæ сыл ирд суадонæй сатæг дон рауагъта, уыйау тæмæнтæ калынц. Уæлдай рæсугъддæр сты урс-урсид цъититæ. Се 'рттиваг сæртæй айдæнхуыз арвыл схæцыдысты æмæ сæхицæй афтæ хъал сты, цыма дун-дунетыл уыдонæй тыхджындæр уæйгуытæ нæй. Сæ бынмæ бæрзонд къуыбыртыл аргъауы цæргæсау йæ базыртæ фæйнæрдæм айтыгъта тар хъæд, æмæ мæм дзы цыдæр

сусæгдзинад ивылы. Мæ алыварс нартхоры хуымтæ дзыкку æфтауынц, æмæ уæлдæф сæ диссаджы хæрздæфай байдзаг и. Сæ фæлурсбын коцоратæ уадымсæй сæхимидæг змæлынц æмæ афтæ зыны, цыма цъæх цады сæрма тæнаг мигъвæлм бады. Чысыл дарддæр дæлвæзы бурдидин æхсынæнтæ сæ тымбыл цæстæмттæ хурмæ сарæзтой æмæ йæм цардбæллон сывæллонау худынц. Алыхуызон дидинджытæй нывæфтыд сæрвæтты искуы-иу ран, барæй сагъды хуызæн, хæрдмæ фæцыдысты егъау хъæддаг кæрдотæ æмæ сын дзæвгар аивдæр кæнынц сæ райдзаст хуыз. Рæгътæ кæрай-кæронмæ цъæх дарынц хæмпус бæлæстæй. Дард кæмдæр гакк-гукк фæсус хъалæсæй сиды йæ кбаймæ. Æваст мæм кæйдæр сусæг æхситт æрбайхуыст, æмæ сдзæгъæлгаст дæн. Ме ‘ргом куы иу къудзимæ аздахын, куы иннамæ. Никуы æмæ ницы. Ногай та — уыцы ‘хситт. Ацы хатт мæм хъуысы ноджы мынæгдæрæй, цыма йæ ме ‘мбæлттæ куы фехъусой, уымæй тæрсы. Дзæгъæлы. Лæппуты уыма не ‘вдæлы. Пæлæхсар тулдзы бын сдзыгуыр сты æмæ тæрхæттæ кæнынц. Уæдæ мæм чидæр афтæ сабырæй цæмæ сиды? Мæхиуыл стугырысхо дæн. Æвæццæгæн, мæ хъустыл ауади. Нæ, уæртæ та мæм лыстæг даргъ цымы разæй æрбайхуысти. Цалдæр къахдзæфы йæм бакодтон. Гыццыл фæныкхуыз цъиу мæ фæтарсти, æнæсыбырттæй апæррæст ласта, мугæйы цонгыл абадти æмæ та ныхситт кодта. Мæ мидбылты йæм бахудтæн. Фæнды мæ урс æврагъы къуымбил фестын æмæ сыгъдæг уæлдæфы атайын.

— Гъей, уым сæрхъæн худтытæ цы кæныс?! Рæвдздæр рацу!

Уый мæнмæ дзуры гуымиры хъалæсæй Хъызылбег. Нæ мæ тæрсы æмæ мæм рæстæгæй-рæстæгмæ йæ дзых суадзы. Йæхицæй тыхджындæртæм та рæвдауæгау фæдзуры, лæгъзтахуызæй, цыма сæ исты дары æмæ сæ хатыр куры. Æз ын йæ лæмæгъдзинад æмбарын æмæ йæм нæ хæрам кæнын.

— Кæсут-ма, кæсут, æрдз куыд рæсугъд у! Хæхтæ дуртæй конд не сты, фæлæ æвзистæй! — дисхуызæй сæм дзурын æз, фæлæ мæ уйдон хъуыды дæр нæ кæнынц, се ‘ргом дæр мæм не здахынц. Хъызылбег мыл йæ къух ауыгъта, цыма æцæгæйдæр æдылы дæн, уыйау, Гæдойы цонгыл ахæцыди, æмæ харбызы хуыммæ атындзыдтой. Æз ма хæхтырдæм иу каст фæкодтон, стæй сæ фæдыл æвæндонæй араст дæн. Баййæфтон сæ хуымы кæрон, æхсæр къохы семæ æрæмбæхстæн æмæ къуыбыры цъупмæ зыдæй кæсын. Хъалагъур никуыцæй зыны æмæ йæ нæ зонæм, кæм и, уый. Йæхи нæм куы рæвдисид, уæд не ‘барæг

уаварай фервæзиккам æмæ нын æнцондæр архайæн уайд, ныр та сындзытыл бадæгау бадæм.

— Цæй-ма, кæм и уыцы сæлхæр?! — мæтæйдзаг хъалæсæй фæрсы Хъызылбег. Нæ, фæрсгæ нæ никай каны. Йæ масты дзæкъул атонынмæ кæй хъавы, уый нын æмбарын каны, растдæр зæгъгæйæ та, йæ тæппуддзинад бамбæхсыныл архайы. Бестау æм былысчъилæй худы æмæ æлхыскъгæнæгау дзуры:

— Кæдæм тагъд кæныс? Кæд дæм дæ уарзон дидинджыты ‘хсæн æнæрхъæцæй не ‘нхъалмæ кæсы. Хъæуы уынгты хуры къаймæ ралли-балли кæныны бæсты мæнæ ам, бæлæсты бын, цасфæнды дæр бад. Сатæг дзы уæддæр у...

Хуыфæг æй ацахста æмæ йæм улæфт нал и. Иуцасдæр гуыбырай фæлæууыди, стæй йæхиуыл схæцыди æмæ цардхъомыс æрдыл æнкъардæй йæ цæст ахаста, цыма йын йæхинымæр хæрзбон зæгъынмæ хъавыди.

— Уæртæ и, — йе стæгдар къухæй амоны хъалагъурмæ. Уыцы тыхстæй йæ бæлæсты ‘хсæн куыд ауыдта, уый мæм диссаг кæсы æмæ йыл мæ цæст æрæвардтон. Иу аипп дæр æм нæ уынын. Цы йæ саулагъз цæстгом, цы йæ сау сæрыхъуынтæ, цы йе стыр цæстытæ, цы йе ‘мраст фындз, цы йæ рæсугъд былтæ. Æрæджы дæр ма саг-сагуыты хуызæн лæппулæг уыди, ныр æй рæуджыты низ зауаты бынатмæ æртардта.

— Цалынмæ хъалагъур къуыбыры аууон фæуа, уæдмæ уæ йæ бынатæй мачи фезмæлæд. Уæхиуыл фæхæцут, — фæлтæрдджын хъомылгæнæджы хъалæсæй дзуры лæппутæм. Уыдонæн æнæуи дæр сæ зарды фезмæлын нæй. Сæхиуыл æгæр дæр ма хæцынц. Удаист тæрхъустау, къудзиты бын нымбæхстысты æмæ хъалагъурмæ тарстхуызæй кæсынц, цыма, дунемæ чи никуы ‘рцыди, ахæм сырды у. Чысыл раздæр, æнæдомд æфсургътау, сæ сæртæй хъазгæйæ, размæ куы згъордтой, се ‘нæмæт хъæлдзæг кæл-кæл уæрæх быдыры, бæхты мырмырау, куы нæрыди, уæд сæм хæлæг кодтон, ныр та сæм æлгъ кæнын. Фæнды мæ сæ фыддæрагæн хуыммæ балæгæрдын æмæ се ‘ппæтæн дæр лæгдзинад радисын. Фæлæ... Нæ, «фæлæ»-йæн дзы бынат нал и. Лæг ацы дунейы ‘рмæст иу хатт цæры æмæ йæ бонтæ хъуамæ зыр-зыргæнгæйæ ма ‘рвита. Мæлгæ, уæд — мæлгæ! Мæхи фæгуыбыр кодтон æмæ харбызтæм ныййарц дæн. Иумæ дзы фæлæбурын, мæ дзæкъулы йæ атъыссын æмæ та дарддæр азгъорын. Мæ размæ дзы, æвæццæгæн, бирæ чидæртæ уыди æмæ сын се стыртæ æртыдтой. Гыццылтæ тонын мæ бæргæ нæ фæнды, фæлæ мын хуыздæр гæнæн нæй. Уай-

тагъд мае дзæкъул айдзæг и, æмæ йæ Бестауы цурмæ бадавтон.

— Гъеуый дын лæг! Хорз давæг дæ рауайдзæни: тæрсгæ нæ кæныс, — загъта Бестау æмæ мын ме уæхск æрхоста.

— Мæнаей давæг никуы рауайдзæн! Æз Радж Капуры хуызæн артист уыдзынæн! — фидарæй загътон æз æмæ мае дзæкъулæй иу харбыз фелвæстон, мае уæрагыл æй æрсастон æмæ йын йæ сырх хъапшæй адджын комдзæгтæ кæнын. Лæппутæ дæр фæныфсджын сты, хуыммæ згъорынц, харбызтæ дзы скъæфынц æмæ цæл кæнынц.

— Хорз куы сты, цæуыннæ дзы хæрыс? — фæрсын Бестауы, фæлæ мын уый ницы дзуапп дæтты. Æрæджиу мæм йе ‘нкъард цæсгом разылдта æмæ йæ сæр зына-нæзына банкъуыста.

— Нæ мае хъæуы.

Харбызæн нæуарзæн куыд и, уый не ‘мбарын, йæ ныхæстыл ын не ‘уæндын æмæ йæм дисмæ кæсæгау кæсын.

— Мае уд тыхст у, æмæ мае зардæ æппындæр ницы загъты.

Хуыфæг та йæ ацахста, йæ дзыппæй æнахсад къухмæрзæн систа æмæ йæ йæ дзыхмæ схаста. Тугæй йын сахуырсти æмæ йæ фæстæмæ йæ дзыппы нывæрдта.

— Рынчын куы дæ, уæд цæмæн рацыдтæ? — фæрсын æй æнкъардæй.

Уымæн йæ цæсгом бахудызмæл и.

— Сымах монцмæ. Уемæ, загъын, сатæджы абадон. Барастыр мае йæхимæ хоны æмæ мае фæстаг хатт мае уарзон бынæттыл азилон...

Лæппутæ бафсæстысты æмæ сæ зардæ хъазын æрцагуырда. Сæ хистæр йæ малæтмæ кæй æнхъæлмæ кæсы, уый сæ иумæ дæр нæ хъары. Йæ ныхæстæм ын хъусгæ дæр нæ кæнынц, цыма æрвылбонны лыстæг хабæрттыл дзуры. Æниу æм цы хъусой? Цы йыл тыхсой? Чи сын у? Се ‘мхъæуккаг? Æмæ цы? Йæ хæрзтыл ын, мыййаг, куынае фæкалдысты. Фыдгæнаг уыди. Давта, стыгъта, мардта æмæ йæ малæт ссардта. Тагъд æй иннæ мæрдты ‘хсæн бавæрдзысты, фæйнае рухсаджы йын загъдзысты æмæ йæ, фароны митау, ферох кандзысты. Афтæ кæй уыдзæни, уым диссагæй ницы ис. Уымæй лæгдæртæ дæр ферох сты. Æнусæй-æнусмæ адæм уыцы фæндагыл цæуынц, фæлæ уæддæр æз мæхицæн бынат нæ арын. Æдзухдæр искай малæтæй махимæ цыдæр аххос исын. Йæ зардæ йын истæмæй куы балхæнин, уый мае фæнды, фæлæ цæмæй? Хуымæй йын иу стыр харбыз рахæссин, фæлæ йæ куынае хъæуы. Æмæ йæ хойы цоты дæр нæ хъæуы? Уадз æмæ сын æй балæвар кæна. Фæстаг лæвар... Уымæн — арфæ,

манан та — улыбаста. Ма бынатай фестадан ама гуыбырай фезгъорын. Хуымы арф бацыдтан, фала ма цаст стыр харбызыл на хэцы ама тыхсын. А-а, уарта кэдай-уэдай, кай агурын, уый! Ма алыварс ахъахъхэадтон ама йам бауадтан, артыдтон ай ама йа тыхтай-амалттай ма хъабысма систон

— Ё-а, хуыи хыбыл, уым та цы кусыс? Афта ма дзы фалауу!— ма хъусты, арвнаретау, ныййазалыды хъалагъуры тыхджын хъалас. Къахай сарма ныррызтан, ма хъару 'рбай-сэфти, ама харбыз ма къухтай феуэгъд и. Уэвга ма ныртэкка уый мэт нал и . Ма сар ма истыхуызы къудзиты бын куы фэцавин. Цэхгэр фэзылдтан ама фэстама лидзын.

— Ёрлауу дын зэгъын! Ёрлауу!— ма фэдыл хъэр кэны лэг. Ёз ахсар къохма махи 'ппарын, фала маем маелеты дард у.

— Ёрлауу, куыдзы тугай ахсад, науад да марын!— карз артхыран ацахстон хъалагъуры хъаласы, тэрсин дзы, фала ма уэддар кэронма на уырны, иу харбызы тыххай ма амардзан, уый ама ма тых-ма бонай ма ныфсы мастуытам згъорын. Ме 'мбалтты 'хсэн куы фэмидаг уон, уэд маем кай нал бауэнддзан, ууыл дызэрдыг на кэнын. Ма бэллицма ма бира нал хъауы. Цалдар къахдзэфы ма ама... Ёваст ма хъустэ топпы гарахай амыр сты. Цавэрдэр тых мын ма къахта бакъуырдта ама разма бахаудтан, фала уый циу? Ма фэсонта ама ме 'рбадэнта дудынц, эндэр ницы 'нкъарын. Цастыфаныкъуылдма ма къахтыл алаууыдтан ама къохы фэмидаг дэн. Дыккаг гарах маем тэрсэн хэппэй уэлдай нал бахъардта. Ма сарма бэлэсты къалиуытыл, ихуаретау, цыдар сыф-сыф ссыди, стай баста басабыр и . Лэппута кэм бадтысты, уырдам, лэф-лэфгэнга, бахэцца дэн ама джихай азадтан. Хуыцау сэ йахима фэхаста. Къудзитыл ма цаст зыдай ахастон, цыма дзы удхос агуырдатон. Кэд пыхсыты 'рныгъуылдысты ама маем уырдыгай сэ къухта тилынц, мыййаг, ардам рацу, зэгъга. Куынна стай. Дымга сэ, хус сыфтэртау, фэйнэрдэм фэхаста. Иугэр афта у, уэд Хъызылбегыл ма зэрда дзэгъалы худы. Иннатэ дэр уымай хуыздэр не сты. Ёрхэндэг хъуыдыта та мыл артыхстысты ама ма удхарай марынц. Кэд иу адаймагыл дэр аеуанк най, уэд цай аргъ стэм? Утэппат гуыппырсарта ацэргэ авэрэз лэгай фэтэрсэнт. Гье, аеууай, гье! Ма бон сэ базыдтон ама ма ных цадырдам сарэзтон. Зэлинайы фэста уырдам ма зэрда на комы, фала мын хуыздэргэнэн най.

Ме ‘рбадæнтæ æмæ мæ фæсонты рыстæй мæ уд схауы. Уæ-
 лæмхасæн ма дудгæ дæр кæй кæнынц, уымæ гæстæ мын æй цы
 бамбарын хъæуы: хъалагъур мæ цæххæй фехста. Уымæн дæр
 цы загъдæуа? Мæ хуызæн гыццыл лæппумæ хæцæнгарз сис!
 Мæ алфамблай та мæм иу адæймаг дæр хорз нал кæсы. Ахæм
 рæстæг дуне ме ‘нæуынон фесты, æмæ мæхи дæр нал фæуар-
 зын. Уый æдде ма мæм фæзæй нæ цъæххъуына цад сзынди,
 æмæ ме уæнгтæ бынтондæр амардысты. Фæнды мæ кæуын, фæлæ
 мæм цæссыг нæй, æрмæст мæ цæстомыл цæхджын хиды лæсæнтæ
 уырдыгмæ згъорынц. Мæ цæстытæй, мæ буарæй тынгдæр кæцы
 дуды, уый зын бамбарæн у, æмæ мæхи æфхæрын. Цæй харбыз
 мæ хъуыди? Стæй мæ зæрдæ цæй удыбæстæ æрцагуырдатæ? Кæм
 и уыцы бæллиццаг удыбæстæ? Хорз кæмæн кæныс, уый дæр ма
 ‘мбар. Никуы мæ ницы рауайдзæни. Æдыллийæ райгуырдатæн
 æмæ æдыллийæ амæлдзынæн. Ахæм хъуыдытимæ цады сæрмæ
 ныххæццæ дæн. Лæппутæ цъæх нæууыл бадынц æмæ къамæй
 хъазынц. Мæн куы ауыдтой, уæд сæ мидбылты бахудтысты.

— Цæй, куыд у?— фæрсы мæ Хъызылбег.

— Никуыд.

— Тынг фæтарстæ?

— Æз æви сымах?

— Дæ сыдзæг хæрзаг тынг ныххуылыдз кодтай, гæрах куы
 фехъуыстай, уæд. Гъа-ма фенон æй, — загъта мæстæймарæн
 хъалæсы уагæй æмæ мæ алыварс, былысчылтæгæнгæ æрзыл-
 ди.— Тугæйдзаг та цæмæн у?— фæрсы мæ дисхуызæй.

— Ды мыл гадзрахатæй куы рацæуыс, уæд фырмæстæй мæ
 туг рафыцы æмæ мæ фæстагæй рахъары!

— Йæ хæдон дæр туджы хъæстæ у, Хуыцау мын мацы кæнæд,
 хъалагъур æй цæххæй фехста!— лæппутæ сæ бынæттæй феста-
 дысты æмæ мыл цымыдисæй амбырд сты.

— Мæлæты бирæ хуынчъытæ дзы ис. Нæ дын риссынц?—
 фæрсы мæ Бестау.

— Нагъ.

— Хъæдгом цæххæй куыд риссы, уый ды мæнæн ма амон.
 Æз дзы доны бирæ фæбадтæн...

Хъызылбегæн уыцы ныхæстæ хуыны хос фесты. Иннæтæн
 дæр сæ хурсыгъд цæстæмтæ бахудызмæл сты, стæй
 æнæнхъæлæджы сæ рохтæ феуæгъд кодтой, æмæ та се ‘нахъи-
 нон кæл-кæл, бæхты мыр-мырау, уæрæх быдыры анæрыди. Æз
 сæ хорз æмбарын. Хъалагъур сæ алкæуыл дæр йæ дыууæхстон

бандзэрстаид, ама се ‘рбадэнты дудынаэй арвма асинта аэвариккой, фэлаэ фыдбылыз сэ иуварсты аивгъуыдта. Цэххы гагатаэ уыдоны нэ, фэлаэ маэн кэй удхарэй марынц, ууыл цин кэнынц ныртэккэ, аэндэр маэм худинагай цы ссардтой? Маэ цэсгом фырыстай кэй ныгтэлиртаэ и, уый? Нэ. Цэф кэйфанды дэр амарад, армаэст маэныл ма ‘рцауад. Уыцы хъуыды сыл нысагъта базыртаэ. Уый сын аивта сэ равг, аэндэр сэхичэн аенцад куы бадтысты, дзыхъхъауай сэ хъыпп-сыпп дэр куынаэ хъуысти. Искэй хъыгыл цин чи кэны, уый аэз маэ зэрдамаэ хэстэст никуы райсдзынэн, маэ мады зэнэст куы уа, уэддэр. Уалдайдэр Хъызылбеджы. Иннэтыл дэр ма уый аэндзары арт.

— Цадмаэ цом, амаэ дэ цэххыта атайой, — аенкярдаэй маэм дзуры Бестау.

Донма бахызтэн амаэ мын чысыл фенцондэр и. Хъауы фэсивад машинайэ ссыдысты. Тугъан дэр — семэ. Гуыффайэ аргэппытаэ кодтой амаэ цадмаэ згъоргаэ-згъорын сэ дзаумэттаэ феппарстой. Егъау дуры былмаэ суайынц амаэ сэхичуырдыгай сэрбынмаэ фехсынц. Бэстаэ сэ цыллапп-цыллупп амаэ ахсызгон футтытэй байдзаг и. Тугъан цыбыр рэстэстмаэ цады иннэ кэрон балаууыди, аэз та ленк кэнын дэр нэ зонын. Куыддэр маэ къах доныл андзэвы, афтэ маэ туг фэтэрсы. Хъызылбег мын маэ уавэр зоны амаэ маэ алы хатт дэр хынджылаэст кэнын райдайы. Маэ дзаумэттаэ куы скэнын, уэд та мыл цыффтаэ баппары, цэмаэй фэстамаэ донмаэ бахизон, уый тыххэй. Маэнаэ та маэ ныр дэр мидэмаэ тэры. Аэз дзы иуварс лидзын, фэлаэ маэ уый нэ уадзы. Маэ сэр мын доны ‘ртгыссы амаэ та ныххуды.

— Ныууадз аэй: йе ‘фсымэр дэ фэнэмдзэн, — ардауэн хъаласэй йаэм дзуры Гэдо. Хылмаэ бакэсын аэй кэй фанды, уый уынын амаэ былмаэ маэхи ласын, цэмаэй Тугъан маэ фарс маэ рахэца амаэ над маэ байафа. Йаэ цонг сахъат у, амаэ Хъызылбеджы хуызэн богъэн ницы бакэндзыстэм.

— Чи маэ фэнэмдзэн?! Уэртаэ уыцы хэффындзхор?! — Тугъанмаэ аелгъангайэ амоны Хъызылбег. Былмаэ ахызти амаэ Тугъаны фындз тымбыл къухэй ныццавта. Ме ‘фсымэры цэсгом тугамэстэй куы ауыдтон, уэд маэ зэрдаэ ныккэрзыдта. Сэ цуры куыд фэвзэрдтэн, уый маэхэдэст дэр нэ бамбэрстон. Хъызылбегыл маэхи ныццавтон амаэ йын йаэ къухыл дэндагай ныххэцыдтэн. Уый, цэф арсау, ныббогъ кодта амаэ маэ иуварс ассыдта. Аэз та фэстадтэн амаэ йын маэ лыстэст цэнгтэй йаэ хъуынджын дзыгъуыр зэнгтыл ныттыхстэн, цыма мын уымаэй

адджындæр адæймаг нæ уыди, афтæ. Тугъан ын галиу къухæй йæ тæн сцавта, æмæ Хъызылбег, калд баласау, зæххыл æрфæлдæхти. Тугъан æй къахæй хойын райдыдта. Хъызылбег æрдиаг кæны, уæддæр æй æз нæ уадзын. Йе уæнгтæ куы 'рлæмагъ сты, уæд мын æй лæппутæ мæ бынæй скъахтой.

— Амартат æй, — хъуысы мæм кæйдæр тарстхуыз хъæлæс.

— Уый дæр ын фаг нæу! Иу хатт ма нæм йæ къух куы сиса, уæд æй фысы 'ргæвст скæндзынæн! — уый та Тугъаны хъæлæс у. Хъызылбег тыхтæй-амæлттæй рабадти æмæ, цудгытæгæнгæ, донмæ бацыди. Диссаг, æппындæр дзы нал тæрсын. Нæ 'хсæн цыдæр арæн уыди æмæ мæ уый тæрсын кодта, ныр уыцы арæн ист æрцыди.

— Сæрхъæн, йæ фыды дыууæ æхсты чи фæкодта, уый йе 'фхард дæуæн бары?! Йæ цæст дæр нæ фæныкъулдзæни, афтæмæй дын дæ хурхыл кард сæвардзæни! — Хъызылбегмæ дзуры Бестау. Йæ тасыл ын тас барæй æфтауы. Цæмæй нæм макуууал æрбауæнда, ууыл архайы.

Йæ цæст мæм æрныкъуылдта æмæ мын сæрæй цадырдæм ацамыдта, ома, Хъызылбегæй мауал тæрс, ацу æмæ доны сбад.

* * *

— Мæгуыраг, бирæ нал фæцæрдзæн нæ лæг. Мæ уд ын иу уысмы царæнбон куы фестид, Мæн сæ ныхбыны йас дæр ницы хъæуы. Ацы мæгуыр сидзæрты хъуагæй мын Хуыцау мацы раттæд. Сæ таригъæдæй мын тайгæ дæр нæ бакæндзæни, — æнкъардæй дзуры Кæлимæт. Къæссафæлдæхт фæци, фæлæ мæн нæ фæсай-дзæни. Æз ын йæ алы улæфт дæр хорз хъусын. Уæвгæ мæ цæмæ хъæуы? Дæлдзæх фæуæд йæ улæфтимæ! Нæ хæдзар нын уæй кæнынмæ хъавы æмæ йæ ауæй кæнæд. Нæ, хъуамæ дзы мæн атæра æмæ йæ сусæгæй фæтары кæна. Æнæ хъинц, æнæ уынæрæй. Æмæ цæугæ дæр акæнин, фæлæ кæдæм? Тугъан Аминæтмæ æрцарди, æмæ мын уырдагæм цæуæн нал и. Фидар рæхысæй баст æрцыдтæн æмæ быхсын Кæлимæты хиваст митæн. Уæвгæ фылдæр хатт нæхимæ дæр нæ ваййын. Бон-изæрмæ хъæуы уынгты бæгъæввадæй, æрдæгæххормаг — æрдæг-æфсæстæй фæрахау-бахау кæнын, нæ цурты цы чысыл дон кæлы, уым мæ чъизи къæхтæ ныхсын æмæ мæ зæвæттыл уатмæ бацæуын, дзæвгар рæстæг талынджы 'нкъардæй фæбадын, уæдмæ мæ хуылыдз къæхтæ бахус ваййынц, сæ зæвæтты рыгтæ сын къухæй ацæгъ-дын æмæ тæнæг хъæццулы бын мæхи æрнордын. Хъæццул,

загъга, уæд исчи загъдзæн... Цæй хъæццул у. Йæхиуыл ма тыххæй чи хæцы, ахæм хæррагъ, фæлæ мæн ирвæзын кæны. Тæфсагай ма гæртт-гæртт куы ссауы, уæд дзы мæхи стухын æмæ ма комы тæфай схид веййын. Хуыцау, зæхх — æвдисæн, Кæлимæты ницы хыгдарын. Нæ дзы чингуытæн æхца курын, нæ дзы хæринаг домын, нæ дзаумæттæ. Уисойæ кæрт æмæ уынг ныммæрзын, скъæт ныссыгъдаг кæнын æмæ мæхи, дарддæр цы ран у, уырдаæм айсын, уæддæр мыл йæ пырх акалы. Фæстаг рæстæджы та мæм Тугъаны тыххæй лæбуры. Нæ дыргътæм, дам, æй хæстæг ма уадз. Уый йын æфсон у, æндæр мæ хистæр æфсымæры йæ фыды цæхæрадонæй куыд атæрон? Ноджы мæ комæ чи бакæса, ахæм нæу. Куыддæр мын мæ бардзырд фехъуса, афтæ пыхс йæ сæрыл ахæсдзæни. Мæнмæ гæстæ, Кæлимæт цы дзуры, уый йæхæдæг дæр не ‘мбары, кæнæ йæ æгæр хорз æмбары. Тугъан та кауы сарты цæхæрадонмæ куы бахызти, уæд йæ фæдыл бауади æмæ дынджыр цъæх нартхæрттæ ссæндын райдыдта. Æз æм иуварсырдыгæй дисмæ кæсæгау кæсын, фæлæ йæм мæхи не ‘вдисын. Иугай кæй фæсагътай, хуры къæймæ дыууæ хатты кæй барывтай, уыцы нартхæрттæн афтæ æгъатырæй пырхгæнæн куыд и, уый не ‘мбарын æмæ сагъдауæй лæууын. Кæлимæт дзы иу стыр хай ныссæста, стæй уынгмæ пыхцылсæрæй разгъордта, йæ уæрджитæ ныххоста æмæ йæ хъæлæсы дзаг нырдиаг кодта:

— Бабын мæ кодтой Хъасболаты удхортæ! Мæ хæдзар мын байхæлдтой! Ай мæ уд у, æмæ сæ нал фæразын! Фервæзын мæ кæнут, хорз адæм, Гæраты фыдгæнджытæй, науæд сын сæ магуыр фыды ныууадздынæн æмæ дзы мæ сæр фесафдзынæн!

Адæм йæ хъæрма фæфæдис сты. Кæлимæт нæ сыхæгты зæронд лæдджы цонгыл фæхæцыд æмæ йæ нартхоры хуыммæ бадавта.

— Мæнæ-ма кæс, нæ лæппутæ мын мæ нартхорæн цы митæ бакодтой, уымæ!

Кæлимæт йæ нартхор йæхæдæг кæй бассæста, уыцы хъуыды фæдисæттæй иуы сæрма дæр нæ цæуы. Зæронд лæг уайдзæфгæнагау йæ сæр тилы.

— Уæллæй, афтæ хорз нæу. Хъугæн æй раттæн ис, фæлæ ахæм диссаджы нартхор хъуыдыдыйæ кæрдын æвгъау у. Лæппутæ раст нæ бакодтой æмæ сæ бафхæрын хъæуы.

— Йæ ныхæстыл ын ма ‘ууæнд, Гадзыбе,— дзурын æм æз.

— Цæуыннæ?

— Тугтæ ныл мысы. Йæхæдæг сæ бассæста.

— Уый та куыд? Ахæм хъуыддагæн уæвæн куыд и?

— Куыд сæ ссæста, уый мæхæдæг федтон.
— Гæды ныхас загъын Хуыцауæй стыр тæригъæд у, лæппу, — дызæрдыггæнæджы хъæлæсæй мæм дзуры Гадзыбе.
— Æз нырма иу гæды ныхас дæр никуыма загътон. Цы фенын, уый фæзагъын æрмæст.
— Кæннод дæ цæстытæ рахауæнт! — цæхгæр мæм фæзылди Кæлимæт.

— Тобæ цтофраллах, тобæ цтофраллах. Цалдæр нартхоры тыххæй ахæм карз æлгъыст.. — йæ сæр та уайдзæфгæнæгау банкъуыста Гадзыбе æмæ ацыди.

— Цы та уыл æрцыди? Цы нæм æмбырдтæ кæнынц адæм? — зымæгон арв ныннæрагау мæ хъустыл ауади мæ фыды знæт хъæлæс æмæ фæуыргъуыйау дæн. Ацафон куы никуы фæзыны, уæд ыл абон цы ‘рцыди? Ацы хатт расыг дæр нæу, фæлæ фыдыбылызæй цас дарддæр уай, уыйас — хуыздæр. Мæхи дзы иуварс аластон, æрлæуудтæн æмæ, дарддæр цы уыздæни, уымæ æнхъæлмæ кæсын.

— Цы ма ныл æрцæуа? Искуыдæр ма Иратаманы ахæм диссаг фендæуыди? Дæ магуыр фыды фæллæйттæм дæ къух батасæд! — цыма æппæтæй уарзондæр адæймаджы марды хабар дзуры, уыйау æрдиаг кæны Кæлимæт. — Дæ дыууæ мæлинаджы дын, хъамылы хуытау, дæ нартхор ныссæстой! Махæн, дам, нæй æмæ, дам, сымахæн дæр ма уæд! Хистæр æдылы барæг у æмæ ахæм диссаг нæу, фæлæ мæнæ ацы хинæвдылд бынтыдзæуæг у тæссаг! Цы у, уымæй иууылдæр марг у! Тугъаны дæр ныл ай ардауы, ай, æндæр уымæн йæ сæр ахæм митæ никуы ‘рцахсид! Айфыццаг кæйдæр раз йæ зæрдæйы дуæрттæ байгом кодта! Мæ фыды дыууæхстон, дам, мын мæ къухты Ирбег ныссагъта!

Мæ фыдыусмæ цыфæнды ныхæстæм дæр æнхъæлмæ кастæн, марæг мæ куы рахуыдтаид, уæддæр ыл нæ бадис кодтаин, фæлæ искуы Тугъаны цур мæн фæаххосджындæр кæндæни, уый мæ фæсонырхæджы дæр никуы ‘рцыдаид. Ныры хуызæн дисы мæ никуы бафтыдта Кæлимæт. Мæ цæстытæ сæ къуырфытæй рабырыдысты æмæ йæм, тæссаг сырмæ кæсæгау, тарстхуызæй кæсын. Баба мæ хъуыдыйы кæрон дæр нал æрцыди, афтæмæй мæ кæсын та уымæ хъуыди. Йе ‘фсæддон фæтæн рон йæ астæуæй райхæлдта æмæ мын дзы мæ бæгънæг буар ныдздзæхст ласта. Мæнæн фыррыстæй мæ улæфт ахгæдта æмæ мæ уæрджытыл æрхаудтæн. Цалынмæ мæ дыккаг цæф кодта, уæдмæ мæ ‘муд æрцыдтæн æмæ мæ къæхтыл алауудтæн, йæ цæнгтæ йын

ацахстон æмæ йыл мæхимæ æрбахæцыдтæн. Лæппутимæ ахам уавæры куы бахауын, уæд сын сæ роцъотæ мæ сæрай сцæвын, фæлæ мын ныр мæхиуыл æнæ хæцгæ нæй. Фыд цыфæндыйæ дæр фыд у. Йæ усы дзыхæй æдылы митæ кæй кæны, уый хорз нæу, фæлæ йын цы мæ бон у? Йæ цæстгом ын тæрхонгæнæг фæуæд. Иуцасдæр кæрæдзи, хылгæнæг уасджытау, фæратонбатон кодтам, стæй йæ цæнгтæ æрлæмæгъ сты, æмæ мæ суагъта. Гуымыры тыхы фæрцы йæ къухы кæй ницыуал бафтдзæни, уый бамбæрста æмæ уынджырдаем ныхкъуырдаей араст и. Æнахуыр фадыварц ын и, мæгуыр. Цыма йе ‘рбадæнтæй бындзытæ суры, уыйау сæ фæйнафарс йæ къухтæ тилы æмæ йæхи дыуардаем узы. Æз ын йæ гуыбыр фæсонтæм æрхуымæй кæсын æмæ йын тæригъæд кæнын. Нæ цæхæрадоны кæройнаг бæласы цъуппæй мæм хъуысы Тугъаны хъæлдзæг зарын.

— Ныр уыцы гадзайы къæбыла мæн мæстæй мары! Уæ фыды бон уын ницыуал у, фæлæ уын æз мæхæдæг фаг фæуыдзынæн, фæлæуут! — æртхъираен нæм кæны Кæлимæт.

* * *

Æвæццæгæн, æз мæ гыццыл ныфсæн æгæр стыр аргъ скодтон. Лæгæн йæ гуыбын афтид куы уа, уæд æм хъару кæцæй хъуамæ æвзæра? Хъару йæм куынае уа, уæд йæ зæрдæйы ныфс куыд хъуамæ райгуыра? Мæнмæ гæстгæ, Бестауы ныхæстыл æгæр тынг бауандыдтæн. Цæгæрсæр хос кæнын куы зонид, уæд фыццагдæр йæхи сæрæн схос кæнид. Æнæныфс уыди æмæ æнæныфсæй амарди. Цалдæр боны йæ зонгæ дæр ничи бакодта. Хъомдоны хуызæн уаты анаша фæдымдта æмæ йе ‘мбыд хуыссæны йæ уд система. Уæд дæхи фосы бынатмæ æруадз. Алчидæр искæмæн амоны зонд, йæхимæ йын лæмбынæг æркæс, уæд та — худинаг æмæ аллайæг. Мардæй, дам, æвзæр нæ дзырдæуы. Æмæ æз дæр афтæ æнæуи дзурын, æндæр æм хæрам ницæуыл дæн. Уый йæ тæригъæдтæ бафыста æмæ рухсаг уæд, фæлæ мæн ацы хамасхортæй истыхуызы фервæзын хъæуы. Иу сыхы куыйтау мыл æрæмбырд сты æмæ мæ удхарæй марынц. Хъызылбег, Гæдо æмæ Хæндыгæй зæгъын. Сæ иуæй иннæ æдылыдæр у, афтæмæй мæ цуры бæсты бикъ-комы дæгъæлтæ свæйынц, Уæлдайдæр Хъызылбег. Иннæ дыууæйæн уый куынае уайд, уæд мæм дзурын дæр не суæндиккой. Хæндыгмæ иу хæпп фæкæнын йеддæмæ нæ хъæуы — уайтагъд лидзынмæ фæвæййы. Гæдо ныфсхастдæр у, фæлæ уæддæр иунæгæй мæ ныхмæ

лаууын нæ фаразы. Хъызылбеджы куыдзæйгуыр дæ ардауы. Хæндыган исты куы фæзæгъы, уæд уый йе ‘взæджы кæрон фæкæдз кæны, йæ дæндагтæй йыл æрхæцы æмæ мыл йæхи ныццæвы. Раздæрау ын хæрдмæ исын нал комын, фæлæ дзы уæддæр æвыдæй нæ баззайын.

— Ды ме сымæр дæ ме сымæр, — козбауганæджы хъалæсæй фæзæгъы Хъызылбеган æмæ мыл йæ дынджыр къухтæй ралæууы.

— Айфыццæг Тугъанимæ ацы дыууæ хæффындзхоры мæнмæ æрбауæндыдысты. Сæ лæмæгъ къухты цæфтæ мæм æхсынчы хæстæй тындæр нæ бахъардтой, æмæ сæм мæсты нæ дæн, фæлæ сæ уæддæр хъуамæ хицæнтæй бафæлварон, цымæ мæ ныхмæ цы сæнтауиккой, — мæстæй мæ мары Хъызылбег.

— Иумæ та дыл куы сæмбæлæм, уымæй нæ тæрсыс? Ацы хатт нæ æхсынчы хæстæй куы нал аирвæзай.. — худын ыл былысчылæй.

— Ды ме сымæр дæ, ме сымæр, Гыдзылбе, — дзуры йæм Хæндыг æмæ йын йæ бардзырд сæххæст кæнынмæ йæхи цæттæйæ дары. — Фæнæмон æй?

— Æмæ йæм уандыс?

Хæндыг йæ дзæккорты йас къухтæ æрбатымбыл кодта, йе ‘взæг йæ дæндагты ‘хсæн атыыста æмæ дыууæ гæппæн мæ уæлхъус алаууыди, фæлæ йæ Хъызылбег баурæдта.

— Фæлæуу, фæхты хостæй кусынмæ нал сбæздзæни. Гогыз уал нын æрбахæссæд, стæй дзы уæд дæ мондæгтæ суадздзынæ.

Хæндыг ын йæ ныхæстæ не ‘мбары æмæ йæм йæ зылын цæстытæй æнахуыр кæстытæ кæны.

— Цавæр гогыз? — фæрсы йæ Гæдо.

— Уæртæ быдыры чи хизы, уыдонæн се стырдæр.

— Æмæ уыдон Дзимыраты куы сты, — мæхи йыл сцагътон æз.

— Ды нын дзы иу æрбахæсс æмæ кæд Елдзарыхъуаты сты, уæддæр бар — сæхи.

— Æмæ йæ фыцгæ та кæм скæндзыстæм? — цыма сын гогыз ахст у æмæ ма йæ æрмæстдæр фыцын хъæуы, уыйау æй фæрсы Гæдо.

— Бестауы хæдзары. Уым алцыдæр и, — æнæдызæрдгæй йын дзуапп дæтты Хъызылбег.

— Абон гогызы фыдæй куына фæхъæстæ уат, уымæй тæрсын, — сæхи хъалæсы уагæй сæм дзурын æз.

— Цæмæн, цымæ? Чи нæ бахъыгдардзæни — дисхуызæй мæ фæрсы Хъызылбег.

— Æз!

— Ацу æмæ гогыз æрцахс, науæд дæ марып!

— Ёз гогызтæ давын ма сæрмæ нæ хæссын! Ацу æмæ йæ дахæдæг æрцахс!

— Кæс-ма ацы ‘лгъаг зулкъмæ, кæс! Йæхиуыл куыд фервæссыди! Ёз дын ныртæккæ дæ лыстæг къубал сæдудзынæн! Дæ сæрыстырдзинад дæ куыд ферох уа!

— Бафæлвар-ма уæдæ, цымæ дын æз дæ хурхыуадындзтæ дæндагæй нæ бахсынин!

— Уæвгæ ацы тæшпудæй цы кæнæм? Цом нæхæдæг, — цыма мыл гогыз ахсынмæ дæр не ‘рвæссы, уыйау былысчъылæй дзуры Гæдомæ. Састы бынаты кæй баззади, уый тыххæй йæ зæрдæ йæхиуыл худы æмæ мæм додойгæнагау йæ къух тилы.

— Иннæ хатт дын æз дæ дæндагтæ базгъалдзынæн, фæлæуу!

— Цы йæм æртхъирæнтæ кæныс, цы? — ма хъустыл уайы Агуындæйы мæстæлгъæд хъæлæс. — Дынджыр хæрагмæ ничи кæсы! Гæдыбæласы хуызæн хæрдмæ фæцыди æмæ сывæллоныл йæ тых æвзары! — хъæр кæны Хъызылбегыл. Ма хæрафырты уындæй ма зæрдæ барухс и, мæхи йæм баппæрстон æмæ йыл цинтæ кæнын. Ма хæстæджытæй Агуындæйы йас никæй уарзын. Цыфæнды ‘нкъардæй нæ-иу куы ‘рбаййæфта, уæддæр нæ-иу схъæлдзæг кодта. Кæртмæ-иу нæма ‘рбахызти, афтæмæй-иу йæ ныхас йæ разæй фæци:

— Чызджытæ æмæ лæшпута, цæйут æмбæхсынтæй ахъазæм!

Йæ алыварс-иу амбырд стæм æмæ-иу бæстæ хъæрахстæй нæ сæрыл систем. Ныр та нæм цæмæ æрцыди, цымæ? Хъæугæрон дзæгъæлы нæ бацагуырдат.

— Базарадон техникуммæ бахаудтай. зæгъгæ, фехъуыстон. Арфа дын кæнын.

— Хаугæ йæм бæргæ бакодтон, фæлæ... — Агуындæ йæ нарæг уæхсчытыл схæцыди. Цыма ма æххуыс агуры æмæ мыл йæ зæрдæ нæ дары, уыйау мæм æнкъардæй кæсы.

— Фæлæ цы?

— Ахуыр кæныны фадат мын куына фæуа...

— Цæуыннæ?

— Ма мады кæмæн ныууадзон? Рынчын у æмæ иунæгæй цы хуртæ уындзæни?..

Дыууæйæ дæр фæхъус стæм. Цы дзуапмæ мæм æнхъæлмæ кæсы, уый æмбарын, фæлæ ма Меретмæ цæуын нæ фæнды. Куы йæм ссæуын, уæд мыл баузæлы, ма разы мын хæринаг авæры, фæлæ адæймаджы бабæрæг кæнын иу хъуыддаг у, рынчынмæ кæсын та — иннæ хъуыддаг. Тæхуды, иу хатт дын исчи

исты хорздзинад саразд! Хуымæтæджы бузныг дзы фæуин. Куынна, куынна! Алкæйы дæр цумайы лæдзæгæн хъæуын. Æнæхицау дæн, æмæ мæм алчидæр уæнды. Уæдæ ма цардбарæг хæдзары лæппу уаин...

— Уауа афтæ зæгъы, куы, дам, нæм ссæуа, уæд, дам, ын æз замманай костюм балхæндзынæн, — дзуры мын Агуындæ. Йæ фыдыхо Косеры «Уауа» хоны. Баууæндон ыл æви нæ? «Æ, дæ боной уай, æмæ уыйбæрц æхца кæмæ и? Махæн нæ сист æнгузæй ставддæр куы сси. Кæд нын Косер горæтæй исты капечытæ æрæрвиты, уæд сыл цинæй амæлæм»... — мæ хъустыл уайынц Мереты ныхæстæ. Зæлина дзы скъоламæ фынддæс туманы куы агуырдат, уæд ын загъта афтæ. Ахæм мæгуыр бинонтæм «замманай костюмы» фаг æхца разына, уый зын бауырнæн у. Стæй мын костюм куы балхæной, уæддæр цы? Рынчын сылгоймагмæ кæсын бафæраздзынæн?

— Горæтæй уæм арæх цæудзынæн æмæ мæ мадмæ мæхæдæг зилдзынæн, — цыма мын мæ дызæрддыг хъуыдытæ бамбæрста, уыйау мын ныфсæвæрæн хъæлæсæй загъта Агуындæ. — Æз дæ тынг бирæ уарзын, Ирбег, æмæ дæм уый тыххæй æрбацыдтæн, æндæр нæ сыхæгты чызг махмæ цæрыныл разы у. Фæлæ исчи цыфæнды хорзæй дæр исчи у, хион та хион у. Адæймагмæ хи туг, хи стæг хъулон зæрдæ дары...

— Кæд уæм ссæуын хъæуы? — дызæрддыггæнæг йæ бафарстон æз.

— Ахуыры аз куы райдайа, уæд, — йæ мидбыл мæм фæлман бахудти Агуындæ æмæ мын мæ сæр йæ риумæ нылхъывта.

* * *

Адæмыл дис кæнынæй никуы бафæллайдзынæн. Тугъанима æппындæр никæй хъуыдыстæм. Зындоны арты куыд сыгъдыстæм, уый хионæй, æддагонæй се 'ппæт дæр уыдтой, фæлæ ныл сæ иу дæр зæрдæйæ нæ тыхсти. Суанг ма ахуыргæнджытæ дæр нæ сæрыл сдзурын нæ уæндыдысты. Нæ расыггæнаг фыд æмæ йæ фæлдурæджджын усы зæрдæхудтæй тæрсгæйæ, сæхи афтæ дардтой, цыма ницы уыдтой, ницы хъуыстой, цыма мах залымы дзæмбыты утæхсæн нæ кодтам, фæлæ цардæй къæртт æппæрстам. Уæвгæ, ахуыргæнджыты цы азымджын кæнын? Æцагæлон адæймаг хи туг, хи стæг нæу æмæ йын се стыр зæрдæйы уагæн бамбарæн и, фæлæ хионы уазал зæрдæйы уаг

зын бамбаран у. Кæддæр нæм не ‘рвадæлты хистæр уазæгуаты ‘рбацыди. Мах Тугъанимæ цæхæрадоны, нартхоры хуым рывтам æмæ хуры къæймæ нæ хид нæ къæхты бынæй калди.

— Куыд стут, мæ гыццыл æфсымæртæ? — хъæлдзæгæй нæ бафарста зæронд лæг. Йæ уагыл бæрæг уыди, хъазæн ныхасмæ нæм кæй æнхъæлмæ касти, уый, фæлæ мах хъазынмæ не ‘вдæлди æмæ йыл тынг нæ бацин кодтам.

— Куыд фестæм, хъарæг ма ныл хъæуы, — æнкъардæй йын дзуап радта Тугъан

— Цы кæнут?! — йæ бæзджын халас æрфгуытæ йæ фæтæн ныхы астæумæ стахтысты уазæгæн.

— Нæ фыдыусæн бон-изæрма не ‘ккойы хъæдæй сугтæ хæссæм, йæ фос ын хизæм, йæ хуымтæ йын рувæм, йæ хортæ йын æфснаймæ, йæ картоф ын къахæм, йæ бæсты йын кæрт æмæ уынг мæрзæм, уæддæр нæ разы нæу, хæринаг нын нæ дæтты, цыфыддæр знæгтау нæ æлгъиты.

— Уый хорз нæу. Хуыцауыстæн, хорз нæу, — хъуыдыдзастæй бафиппайдта не ‘рвад æмæ нæм æлхынцъæрфыгæй æрбакасти, цыма не ‘взæр уавæры мах нæхæдæг уыдыстæм аххосджын. — Æмæ уын Хъасболат уæ хабæрттæ нæ зоны?!

— Бæгуыдæр сæ зоны, фæлæ нæ куыдзы хъуыды дæр нæ кæны. Йæ усы ныхмæ сдзурыны бæсты мах иу ингæны бавæрдзæни. Кæлимæты фæдджийы бынæй кæсы, æмæ йын нæ ныхмæ цыдæриддæр дзуры, ууыл разы кæны.

Лæг йе ‘рттиваг лæгуын сæр ныттылдта æмæ зæхмæ ныккасти, цыма, махæн нæ уавæр куыд фæхуыздæр кæнын хъæуы, уый уым фыст уыди. Мæнмæ ме ‘фсымæры уайдзæфтæ фаг нæ фæкастысты æмæ ма йын йæ ныхасыл мæ хъуыдытæ бафтыдтон:

— Кæлимæт бабайæн йæ малæтмæ æнхъæлмæ кæсы, цæмæй йын йæ исбон аласа, уымæ бæллы, уый та йын зæд æнхъæл у æмæ йæ сæрыл мах æргæвды.

Лæгæн йæ цъæх цæстытæ знæт æртгывд фæкодтой æмæ гуыбырæй мидаæмæ бацыди. Сахатырдæг дæр нæ рацыдаид, афтæ мæ ме ‘намонды къæхтæ нæ тыргъмæ бахастой. Бедрайы сатæг дон уыди æмæ дзы, зæгъын, мæ афтид ахсæны рыст фæсабыр кæныны тыххæй иучысыл аназон. Куыддæр зæронд кружка мæ къухмæ систон, афтæ мæм Кæлимæты уатæй ме ‘рвады дæрзæг хъæлæс райхъуысти æмæ мын мæ зæрдæ ныккæрзын кодта:

— Дæ цоты раст фæндагыл нæ аразыс, ме ‘фсымæр, куыд æмбæлы, афтæ сæ нæ хъомыл кæныс! Мæнæн ахæм æнæгъдау

лæппутæ куы уайд, уæд сæ æз гæркъайы хуынчъы аласин! Фырт хъуамæ йæ фыдæй æвзæр загъын ма уæнда, артмæ йæ куы дара, уæддæр!

— Кæд ма сæ æз не ‘фхæрын. Хистæры ма топпæй дæр куы мартгон, уæддæр сæм ницы хъары. Цы нымæт цагъдай — хъуын-джындæр. Цас сæ тынгдæр нæмын, уыйас знæтдæр кæнынц. Æвæццæгæн, хъуыддаг иудадзыг нæмынæй аразгæ дæр нæу...

— У, ме ‘фсымæр, у! Нæ фыдæлтæ æдылы нæ уыдысты! Сывæллон тæрстæ куына кæна, уæд коммæ нæ кæсы!

— Хуыцауæй дæ бауырнæд, Беппи, мæ уды бон сæ нал у. Мæ туг мын банызтой. Аминæт мыл сæ куына ардауид, уæд мæм комкоммæ кæсын дæр нæ уæндиккой, фæлæ сæ зæрдæ ууыл дарынц, — йæхи растгæнаггау загъта баба. Уыцы ныхæсты хæд-фæстæ мæ хъустыл ауади, графины хъуырай дон кæлæгау, цыдæр хæл-хæл æмæ йæ бамбæрстон, нæ уазæгæн йæ ‘взаг Кæлимæты смаггæнаг арахъхъ кæй райхæлдта, уый. Махын нæ зæрдæйы сагъæстæ ракодтам, уый та ныл гæдзрахатæй рацыди, мах æм æххуысмæ æнхъæлмæ кæсæм, уый та ныл нæ фыдгæнджыты ардауы.

— Уагæр дын цы загътой? Афтæ тынг цауыл смæсты дæ? — къахæгау æй бафарста Кæлимæт.

— Æ-æ, — уыдонмæ та цы хъусыс? Къулыбадæг сывæллæттæ сты æмæ, цы дзурынц, уый сæхæдæг дæр не ‘мбарынц, — цæмæй йын Беппи нæ ныхæстæ ма рафæзма, уый тыххæй йæ фындзы бын бахъуыр-хъуыр кодта баба, фæлæ уазæг Кæлимæты зæрдæ балхæныны охыл йæ ныхмæ цæхгæр ныллæууыди:

— Нæ, нæ ме ‘фсымæр, ды раст нæ дæ! Мæнмæ дæр фыццаг ахæм хъуыды фæзынди, фæлæ ардæм куы ‘рбацыдтæн æмæ мæ чындзы райдзаст цæсгом куы федтон, уæд мæ зонд айвтон! Хуыцауæй дæ бауырнæд, æз ардæбон цæхæрадоны цы ныхæстæ фехъуыстон, уыдон къулыбадæг сывæллæтты æнæмбаргæ ныхæстæ нæ уыдысты, уыдон æгъатыр фыдгæнджыты карз æртхъирæнтæ уыдысты! Сæ зæрдæты хæрамдзинад æрæмбырд кодтой, æмæ сын афоныл сæ ных куына бакъуырай, уæд сæ маст стыр бæллæхтæ расайдзæни!

Ме ‘рвадмæ хъусгæйæ, мæ зæрдæ риуы ‘рбампылди. Адæргæй мæ буары хид фемæхсти. Тыргъмæ цæй тыххæй æрбацыдтæн, уый дæр ма мæ ферох и æмæ лидзæг фæдæн. Мæхимæ уæды хуызæн æгад никуы ‘ркастæн. Ахæм ницайæг хъомылгæнджытæ дын уæд. Гъе, уæууæй, гъе! Кæд мæ хистæртæм уымæй

фылдар зонд æмæ рæстдзинад нæй, уæд ма кæстæртæй та цы бадомдæуа? Иумæйаг фынгтыл сын сæ былалгъ ныхæстæм куы байхъусай, уæд — агургæ æмæ æнаргæ куырыхон лæгтæ, хицæнтæй та — хин æмæ кæлæн рувæстæ.

Зæрдæсастæй рувыныл балæуыдтæн, фæлæ мæ хъуыдытæ нартхæрттимæ не сты æмæ сæ кæрдын.

Иуафон Беппи нæ иувæрсты сæхирдæм æнæдзургæйæ аивгъуыдта. Цæсты зулæй дæр нæм не ‘рбакасти, цыма уым дæр нал уыдыстæм. Йæ ардауæн ныхæсты фæстæ ныл йæ цæсгом баузæлын кæй нал хъæцы, уый æз бамбæрстон æмæ йыл нæ бадис кодтон, фæлæ Тугъаны дисы бафтыдта, æмæ мæм ме ‘фсымæр фæрсæгау æрбакасти, ома, ацы лæгæн Кæлимæты арахъхъæй йæ сæры зонд фæлыгъди, кæсгæ дæр нæм куы нал кæны? Куыддæр не ‘рвад фисынай фæаууон, афтæ нæ фыдыус æд хъуыргъан хæдзарæй рагæпп ласта æмæ ставд уисæй быд зыхъхъыртæ уазæгдоны фæмидæг и, иучысыл дзы афæстиат и, стæй, йæ фæдджитæ сæрфгæ, рауади æмæ, мæсты хъазау, сыф-сыфгæнгæ, нæ уæлхъус алæууыди, йæ фындз схуртт кодта æмæ хъæрæй бæстæ йæ сæрыл систа.

Мах Беппийæн кæй фæдзырдтам, уыдон нын кæрæдзи фæдыл тызмæгæй нымайы æмæ нæм додойганæгау йæ къух тилы. Хъуыддаг афтæ куынае у, уæд нын уæ мыггаджы хистæрæн нæ фыдгæйттæ цы фæкодтат, зæгъгæ, нæ нæ фæрсы, уымæн æмæ, нæ цуры йæхи цæмæй сраст кæна, уый нæ зоны. Маргæ дæр æй нæ рæстдзинад кæны æмæ, мæстæймарæгау, æлхыскъæмхиц хъæлæсæй немæ хæцы. Йæ цъæхснаг хъæлæс тыхджынæй тыхджындæр кæны æмæ мæ рывт буары иннæрдæм хизы. Нæ ныхæстæ нын, йæхи ‘взагмæ раивгæйæ, нымæд куы фæци, уæд джихæй аздади, стæй хæдзарырæдæм акасти. Нæ фыды æд лæдзæг къæсарæй рахизгæ куы фæдта, уæд йæ цæстытæ доны разылдта, йæ риуы фæйнаг тымбыл къухæй ныххоста æмæ йæ ныхас кæугæйæ балхынцъ кодта:

— Мæнæн сымах цы Хуыцау бавзарын кодта, уый дæлæмæ æрхауæд мæ сыгъдæг уды тæригъæдæй!

Мæнмæ гæсгæ, хыл дæр уыцы ныхæстæ зæгъыны тыххæй ракъахы. Ноджы сæ афтæ зардиагæй фæзæгъы, йæ тæнæг риуы гуыдыр ахæм тыхджын гуыппытæ ныккæны, æмæ ма уыцы минут йæ уды сыгъдæгдзинад æмæ йæ тæригъæддаг уавæрыл йæ лæджы æдде йæхæдæг дæр баууæнды. Баба нæ цурмæ куыд æрбацыди, уый æз нал бамбæрстон. Мæ зæрдæ бахъарм и æмæ хуымы астæу æрфæлдæхтæн..

Æппындæр ныл кæй ничи ‘рвæссыди, ууыл куы фæхъуыды кæнын, уæд æдзухдæр мæ зæрдыл ацы цау æрлаууы. Цæмæн, уый нæ зонын. Æвæццæгæн, Беппийы æппæтæй тынгдæр кæй бахъуыдыстæм, уый тыххæй. Иу къæвда бон йæ хæдзар ныккалды æмæ нæм æххуысагур æрбацыди. Мах æм фæкастыстæм, æмæ нæ хуымæтæджы бузныг фæци. Тугъанæн ма йæ магуса фырты дæрдджын къурткæ дæр радта. Мæ ‘фсымæр ын йæ лаварыл афтæ тынг бацин кодта, цыма йын нæ мыггаджы хистæр, дунемæ чи никуы ‘рцыди, ахæм хорзы бацыди. Æмæ йын æхсызгон дæр куыннаæ уыдаид. Иннæтæн бон-сауизæрмæ гуыбыны хардзыл куы кусы. Кæмæн пец амайы, кæмæн кау бийы, кæмæн йæ дуæрттæ æмæ рудзгуйтæ ивы. Куыддæр иу ран куыст фæвæййы, афтæ дзы былалгъæй раппæлынц æмæ йæ, цингæнгæ, иннæ ранмæ аскъæфынц. Кусын иунæгæй уарзы, фæлæ бынтон куы ныффæллайы, уæд мæн дæр йемæ айсы.

— Хæстæджытæн ма — гъа, фæлæ æцæгæлæттæн та лавар цæмæ кусыс? — бафарстон æй зæрдиагæй.

— Мæгъа. Æфсæрмы сæ кæнын.

— Цæмæн?

— Хæдзары хицауæн йæ къæбæрæй куы фæхъæстæ вæййын, уæд æм æхцайы тыххæй дзурын нал суæндын, йæхæдæг та мын уæздан ницы фæзæгъы, æмæ дзы афтидармæй ацæуын.

— Дæ сæрмæ æгадæй кусын цæмæн хæссыс? Адæймаг хъуамæ фыццаджы фыццагдæр йæ куыстæн аргъ йæхæдæг кæна, стæй та — иннæтæ. Дæ куыдзыл цы ном савæрай, исчи дæр æм уыцы номæй дзурдзæн.

Йæ кæстæр æфсымæры уайдзæфтæ йæ йæхиуыл æрхудын кодтой, æмæ йæм цыдæр капеччытæ хауын райдыдта, фæлæ ныр иуцалдæр боны мыздыл нæ кусы. Аминæты хæдзар ныззæронд, æмæ йæ Аланимæ сæ зæрды байвын и. Хур куы ракасы, уæд æртæйæ самандуртæ кæнынмæ бавналаем. Зæххыл фæлдæхтæй чи бахус вæййы, уыдон кæрæдзи сæрыл афтæ савæрæм, цæмæй се ‘хсенты уæлдæф сæрибарæй цæуа æмæ тынгдæр ныхъхъæбæр уой, сæ дзыхъхъ сын арфдæр ныккъæхæм, зыгуым ыл байзæрæм, бæласы бын сатæгмæ нæхи байсæм æмæ йæм уырдыгæй нæ цæст фæдарæм. Сыджыт донæй куы бафсæды, уæд æй нæ къæхтæй фезмæнтæм. Ныр дæр та мæнæ, кæрæдзи къуырттытæгæнгæ, цъыфы рацу-бацу кæнæм. Æнцон куыст нæу, уæлдайдæр дзæг джипп хус зæххыл ласын, йæ фæлдахын æмæ йæ ‘вдæлон кæнын. Мæ фæллад ницæмæ дарын, уымæн

ама нәхицән кусын. Нә фыдәлтә сә иумәйаг исбон байуәрстой ама сә алчидәр йәхи гуылы бын арт әндзарын райдыдта, фәлә махан нә хицән цард бирә нә ахаста, нә уавертә та нә кәрәдзиуыл фидар бабастой ама әмзонд-әмвәндәй иумәйаг кьуым аразынма бавнәлдтам. Мә хистәр әфсымарты фарсмә кустәйә, мәхицәй хуымәтәджи бузныг дән. Афтә мәм кәсы, цыма Аминәт мә кьухәй конд уатмә куы бахиза, уәд ын йә фыдәбәттә иууылдәр бафиддзынән, ама мәхиуыл нә ауәрдын. Мә удәй афтә тынг бацыдтән ама, Хьызылбегитә нә уәлхьус куыд әрләууыдысты, уый әмбаргә дәр нә бакодтон. Гәдо цыма йә ләппын у, уыйау ыл йәхи баны-хәста ама мәм йә кьуырфәвәрд рәсыдхуыз цәстытәй цымыдис кәстытә кәны. Знон дәр нәм раст ацафон әрбацыдыс-ты. Хур арвы астаума куы стылди ама сә әгьатырәй судзын куы райдыдта, уәд сә зәрды әрәфтыди хьәуы кәрон уәләнгай малы сәхи цынайын, фәлә сә цәмәндәр иумә цәуын нә бафәндыди. Иудзәвгар нын фәләгьзтә кодтой, фәлә мах кьәрттәй цьула нә аппәрстам, ама нәм фәхарам сты. Әнхәл уыдтән, сә тәргай нал сәәудзәни. Куыннә стәй! Кьәмдзәстыгхуызәй та нәм сәхи әрбайстой. Фәстаг рәстәджи ныл афтә әнувыд цәй тыххәй систы, уый нә зоннын. Әвәццәгән та нә ныхмә цыдәр фыдвәнд аразынц. Нә. Аланәй сә ныфс нә бахәсдзысты. Ме 'фсымар Хьызылбегән йә риума дәр нә хәццә кәны, афтәмәй йә әппындәр ницәмә дары. Йемә хьәбысәй куы рахәцы, уәд ын цәстыфәныкьуылдмә йә зәнгтә ацахсы, йәхи йыл атухы ама йә йе уәнтыл авәры.

— Абон уәддәр цомут немә. Нәхи тагьд-тагьд анайдыстәм ама уайтагьд фәстәмә фездәхдзыстәм, — ләгьзтәхуызәй йәм дзуры Хьызылбег. Тугьанәй нә хыл нәма ферох и ама йә сәр хәрдмә нә исы. Мән дәр тынг нә фәнды семә цәуын ама хьусәй ләууын. Алан нын нә уавәр әмбары, ама йә тымбыл аив цәсгомьл хин худт хьазы.

— Абон дәр нә куына равдәла, уымәй тәрсын, мә хәлар. Әгәр ныффәстиат уыдыстәм, ама нә сыджыт ныхьхәбәр уыдзәни.

— Гьер цытә дзурыс? Куыд ныффәстиат уыдыстәм? Донмә фәйнә дыууә гәппы ныккәндзыстәм ама сахатырдәгмә ам әрбаләудзыстәм. Ма тыхсут: мах дәр уәм фәкәсдзыстәм. Әццәй, Гәдо?— йе 'мбалмә фәрсәгау кәсы Хьызылбег.

— Айгьайдәр,— бәгуыләгау ын цыбыр дзуапп дәтты Гәдо,

фæлæ йæ цæсгомы хуызыл бæлвырд зыны, хуры къаймæ йæ кусын кæй нæ фæнды, уый, уæлдайдæр искаман.

— Тугъан, Ирбег, ацы магусатæ цалынмæ сæ фæнд намæ аивтой, уæдмæ сын сæ курдиат сæххæст кæнæм, науæд, оцани бæхтау, сæ сæфтæджытæ зæххы ныссадздысты, æмæ нын ахæм дыууæ хуыскъастæуай бакусыны фадат никуыуал уыдзæни, — худæнбылæй нам дзуры Алан. Йæ зæрдæйы уаг ын бамбæрстам æмæ дзыхъхъы былыл æрбадтыстæм, нæ къухты ‘нгуылдзтæ нæ зæнгты хæцъæфтыл æрбатыхтам æмæ сын гуыбырæй сæ цъыфтæ дзыхъмæ æрсæрфтам.

— Размæ, уæдæ! — цыма нæ йæ фæдыл ныббырстмæ кæны, уыйау нам хъæрæй дзуры Алан. Мах фæгæппытæ кодтам æмæ фатхъултæм рыджы хъæугæронырдаæм атындзыдтам. Нæ хуылыдз къæхтæ тæвд зæххыл ахус сты æмæ судзын райдыдтой, фæлæ йыл уайтагъд фæцалх стæм.

— Уæддæр нæ дыууæ боны къулы хуынчъы цы аластай? Уыцы ницæййаг малы цы сагъуыдтæ? Локотæ дæр ыл куынаæ æрвæссынц... — Хъызылбеджы æлхыскъæмхиц хъæлæсæй фæрсы Алан.

— Цыдæр тых мæ уырдаæм тæры, æмæ мæ бон йæ ныхмæ фæлæууын нæу. Ме уæнгтæ бампылдысты, æмæ мæм афтæ кæсы, цыма сæ баст уым райхæлдзæни, стæй мæ де ‘фсымæртимæ дæр бафидауын фæнды. Баба мæм мæ фыны ‘рбацыд æмæ мын афтæ:

— Лæппу, æнæхъуаджы кæй бафхæрдтай, уыдонæй хатыр ракур, малы дæхи цынай æмæ дæ тæригъæдтæ ссыгъдæг кæ.

— Зыдтай йæ?

— Хæстмæ куы цыди, уæд мæ йæ хъæбысмæ куыд фелвæста, уый ма чысылтæ хъуыды кæнын, æндæр ницы...

— Æвæццæгæн дæ йæхимæ хоны, æндæр дæу хуызæн иблисы мæрдтæй раст фæндагыл саразæн куыд и, дæ цардæгас мадмæ куынаæ хъусыс, уæд? — хынджылаг дзы кæны Алан. Мах худæм, фæлæ Хъызылбегæн худын йæ фæсонæрхæджы дæр нæй. Дард кæдæмдæр хъуыдыдзастæй кæсы æмæ размæ тындзы. Хъæуай ахызтыстæм æмæ, нæ хиды мæцгæ, хъугомы дарддæр лæгæрдæм. Кæна мæ хуры тынтæ быгъдæг быдыры тынгдæр судзын райдыдтой, кæнæ хъаймæты дуг ралæууынмæ хъавы. Уæлдæф цыма судзгæ кæны, уыйау мыл къахæй сæрмæ арт æндзары. Мæнæ кæдæй-уæдæй, нæ бæттæнтæ кæмæ тонæм, уыцы нарæг къанау. Йæ бынмæ йын кæсын, фæлæ дзы ницы уынын. Рæгъты сæрмæ сатæг-сау мигътæ гыбар-гыбургæнгæ, куы ‘рбагуылф кæнынц, æмæ тæрк-къæвда куы ныссæххæтт кæны, уæд æрра лами, цъы-

фы зайау, бастае йа сарыл рахассы, амае ком йа хъарай бай-
дзаг каны, стай аерсабыр ваййы, чъизи доны хал, ташпуд кал-
мау, хампелгæрдæджы хъуызын райдайы, амае ма ранай рæтты
йа мынаг хъуыр-хъуыр фæхъуысы. Барзонд къуыбыргонды цур
ай чи бацауæзта, Хуыцау — йа зонаг. Сывæллаттæ йыл
æрæмбырд ваййынц, амае сæ хъарахст уæларвмæ фæхъуысы.
Ныр дзы иу адæймаг дæр нæй. Ахæм араугæ антæфы аууæттæй
сæ ныфс нæ рахастой, æвæццæгæн. Хъызылбег амае Тугъан
цæугæ-цæуын сæ дзаумæттæ феппæрстой, къуыбырмæ суадыс-
ты, сæ сæртæ фæбынмæ кодтой амае кæрæдзи фæстæ донмæ
сæхи фехстой. Хъызылбег цæстыфæныкъуылдмæ былыл балау-
уыди амае та къуыбырмæ суади. Цалынмæ йа Тугъан аийæфта,
уæдмæ йæхи раппæрста амае малы дæлгоммæ хуысгæйæ базза-
ди. Тугъан къуыбыры цъуппыл лæууы амае Хъызылбегмæ касы.
Алан æрхы былыл бады амае йыл лыстæг къуыбæрттæ æхсы.

— Гъей, рахиз æддæмæ: фæхуыдуг уыдзынæ!

Не ‘ппæтмæ дæр афтæ касы, цыма нæ Хъызылбег хын-
джылæг каны. Доны нæ æнæулафгæйæ фылдæр чи бафæразид,
зæгъгæ, лæппутæ иумæ арæх фæхъазынц. Ахæм дæсны ленк-
гæнагыл доны исты фыдбылыз æрцауа, уый зын бауырнинаг
хъуыддаг у амае æнхæлмæ кæсæм, йа тыхджын футт кæд рай-
хъуысдзæн, уымæ. Цæй футт амае цæй цыдæр! Бастæ бамыр и,
ноджды ма мæ хъусы рæбын бындзытæ знæт дыв-дыв кæнынц
амае мыл катый æфтауынц. Лæппутæн сæ цæстытæ фыртæссæй
ныхъхъоппæг сты, амае махимидæг тыхсын.

— Кæд исты кодта. Фен-ма йа, — дзуры мæм Алан. Æз æм
бацыдтæн, йа сарыл ын схæцыдтæн амае йа былмæ раластон.
Хурсыгъд нæууыл ай æрæвæрдтам амае йæм тарстхуызай
кæсæм.

— Адон мæ къухтæ сты? — фæрсы мæ хæрз мынаг хъалæсæй
Хъызылбег.

— О,— дзуапп ын дæттын æз, йа фарсмæ æрбадтæн амае
йын йа хуылыдз цæнгтæ тагъд-тагъд æууæрдын.

— Æппындæр сæ нал æнкъарын.

Къæдзæхы йас лæппу куыд ныддзæгъыр и, уый уынын, мæ
бон ын баххуыс кæнын нæу амае тыхстæй малын. Адæймаджы
цард куыд ницы у, æвæдза. Ныртаккæ дæр ма йа тых цы фæкод-
таид, уый нæ зыдта, доны йыл, кæсагау, цæст нæ хæцыди, ныр
зæххыл, калд бæласау, æнæзмæлгæйæ хуыссы амае йа уд исы.
Æгæр æнцонæй малы адæймаг, æгæр тæссонд æрмæгæй конд

у. Иугæр æй æрдз мингай царæгойты ‘хсан равзæрста æмæ йæ зондимæ сфæлдыста, уæд æй малæты раз уыдоны ‘мсæр кæнын нæ хъуыди. Хъуамæ йæ йæ бирæ фыдбылызтæй бахызтаид, кæнæ йын хъуыды кæныны фæрæз ма радтаид. Хъызылбег йæхи ахосæй бабын и, мæнмæ та афтæ кæсы, цыма йæ айфыццаг мах кæй фæнадтам, уый тыххæй удхар кæны, цыма нæ тыхджын цафтæй малы, æмæ йын фыртæригъæдæй ма фæрстæ фæйнардæм фæтонынц. Ныры хуызæн фæсмонгонд никуыма уыдтæн. Хылы рæстæг ын йæ зæнгтыл кæй хæцыдтæн, уый тыххæй ма зæрдæ мæхиуыл худы æмæ йын сæ, равдауагау, сæрфын. «Донмæ фæйнаæ дыууæ гæппы ныккæндзыстæм æмæ сахатырдæгмæ ам æрбалæудзыстæм...» — ма хъустыл уайынц йæ ныхæстæ. Æцæгдæр донмæ дыууæ гæппы йеддæмæ нæ ныккодта. Диссаг у. Цыма йæ малæт зыдта.

«Цыдæр тых ма уырдаæм тæры, æмæ ма бон йæ ныхмæ фæлæууын нæу...» Йæ хъысмæт йæ ныхыл фыст уыди, цыма? Бар-æнæбары Хуыцауыл æууæндын райдайдзынæ...

— Марадз, Ирбег, дохтырмæ фæдзур, — ма хъуыдытæ мын фескъуыдта Аланы тыхстхуыз хъæлæс. Ныхæстæн сæ хъуыды кæронмæ дæр нæма бамбæрстон, афтæмæй ма къæхтыл алæуыдтæн æмæ хъæуырдаæм мæхи аппæрстон.

* * *

Мæнгæн нæ фæзæгъынц: зиан æмæ цин æфсымæртæ сты. Нæ уынгæн йæ иу кæронæй уæззау зæрдæхалæн хъарæг хъуысы, иннæ кæронæй та — рог фæндырзагъд, иу мад йе ‘нхæлцауы сынты уæлхъус йæ маллæг рустæ тоны, иннæ мадæн та фырæхсызгонæй йæ хæрзхуыз цæсгом хуры тынтæ нывæнды, иу сылгоймаг фырзæрдæрыстæй йæхиуыл царм — буар нал ныууагъта, иннæ та йæ амондджын хъæбулы цинæй, пуртийау, хæрдмæ хауы.

Дохтыртæ ма Хъызылбегмæ бæргæ фæфæдис сты, удагасæй ма йæ бæргæ баййæфтой, фæлæ йын сæ бон ницыуал баци. Йæ бæрзæй æмæ йæ астæуыстæг асастысты æмæ, дыууæ боны йæ былъцæрттæ кæмæ фæхордта, уыцы чъизи малы цур йæ цардæй ахицæн и. Йæ магуыр мад арвæй зæххы астæу иунæгæй баззади æмæ йе стæгдар уæрджытæ хойы, фыркуыдæй йæхи мары, йæ урс дадалитæ рæдувы. Йæ хъæлæс ныффæсус и, цыдæртæ ма бæргæ дзуры, фæлæ йæ ныхас йæхимæ дæр нал хъуысы. Кæсаг донæй сурмæ куы рахауа, уыйау йæ дзых фæхæлиу-фæхæлиутæнгæ йæ

алыварс аххуысагур дзæгъæлгаст кæны æмæ тæригъæдай мары.

Уыйхыгъд йæ хæрзæфснайд уæрæх кæрты, аргъуаны дзæнгæрагау зæлы Нафирæты тыхджын кæл-кæл. Æмæ куыд нæ зæла йæ кæл-кæл, кæд æмæ абон йæ хурæн хур фæдта. Кæдай-уæдай йæ царды стырдæр бæллиц сæххæст и, йæ уарзон фыртæн цардбарæг хæдзарæй ахуыргонд ус хæссы æмæ фырцинай кæфойы зæронд фестæди, кафы, худы, хъазы. Афтæ зыны, цыма ныртæккæ йæ сæвджын цæнтгæ, цæргæсы базыртау, стилдзæн æмæ уæларвмæ стæхдзæн. Йæ цин бамбæхсын нæ фæразы Барысби дæр. Мæ хо дзы, фароны митау, ферох и æмæ йæ мидбылты худы. Æмæ цæуыннæ хъуамæ худа йæ мидбылты, цæуыннæ хъуамæ цин кæна йæ амондыл? Уæдæ цæргæбонты Зæлинайыл сау дара? Æмæ йын уæд уый цæй цард у? Цас ын фæлæгъстæ кодта, мемæ цом, зæгъгæ, цас ын фæдзырдта, уарзондзинад рæузонд устыты тауысæй тыхджындæр у, зæгъгæ. Ком ын нæ радта æмæ бар — йæхи. Уарзæтты монцтæй дзæг хъарм сынтæджы бæсты йæхицæн равзæрста узал ингæн æмæ дзы фæрнæй хуыссæд. Кæд æмæ йæ радæй цæрын фæндыд йæ 'взæрст лæгима. Æппæт хæрзтæ дæр æй иумæ хъуыдысты, Барысби та æрмæстдæр уарзон усмæ бæллыд æмæ кæрæдзи нæ бамбæрстой. Æппынфæстаг сæ алчидæр, цы агуырдат, уый ссардта.

Ныр мæхæдæг дæр байрæзыдтæн, мæ зæрдæйы рæсугъд æнкъарæнтæ гуырын райдыдта, иудадзыг мæ буар сылгоймаджы фæлмæн узæлд домы, æмæ усгуры уавæр бамбарынхъом дæн, фæлæ мын уæддæр хъыг у, Барысби йæ амонд æндæр чызгимæ кæй бæтты, уый. Афтæ мæм кæсы, цыма мæ хойыл гæдзрахатæй цæуы, цыма Зæлинайы уд йæ къæхты бын и æмæ хъызæмар кæны. Ардæм дæр мæ уыцы æнахуыр æнкъарæн æрбатардта. Стæй абондæргъы Хъызылбеджы мæрдон цæсгоммæ кæстæйæ мæ зæрдæ фæрысти æмæ уынгмæ рацыдтæн. Иучысыл иунæгæй алаууыдтæн, цыдæр мын нæ фæг кодта. æмæ мæ мæ дзæгъæл къæхтæ ме 'науынон кæртмæ æрбахастой. Уæвгæ, мидæмæ бахизын мæ хъуыдыйы кæрон дæр нæй. Дуаргæрон сагъдауæй лæууын æмæ адæммæ куыдфæндыыйы цæстæй кæсын. Фæндыры зæрдæскъæфæн зæлтæ сæ сæ уæлныхтыл систой, æмæ æгæрон цины 'вдылынц. Хъызылбеджы кæрты та уæнтæхъыл, сæргуыбырæй лæууиккой æмæ сæ фындзтæй къуымæл дуциккой. Се 'рдзон уавæр дзы кæцы у, цыма? Се 'цæг цæсгом дзы кæм æвдисынц? Зианы æви цины? Æвæццæгæн, сæ зæрдæ кæм райы æмæ сæ фæллад кæм уадзынц, уым. Мæхицæн дæр ам

æнцондæр у, фæлæ уæддæр мæ цæст мæрдджынтæм дарын. Хъызылбег мыл тынг æнувыд нæ уыди, æфсымæры уарзтæй мæ нæ уарзта, фæлæ мардæн йе ‘взæр митæ барын лæгдзинад у. Æппын-фæстаг, адæймаг уымæн нæ кад кæны, фæлæ йæхи сæрæн, уымæн æмæ йæ адæмимæ цæрын хъæуы. Адæм, адæм... Куыд зын бамбарæн стут, куыд! Уæ бамбарын та мæ æппатæй тынгдæр фæнды. Стæй сымахæн кæстæриуæг кæнын. Нырма уын мæ бон у æрмæстдæр дзагдарæй лæууын æмæ мæхиуыл нæ ауардын.

Хур ныгуылæнырдæм куы акъул и, уæд мæрддзыгойы адæм уынды иуварс алæууыдысты. Кæстæртæ Хъызылбеджы сынт картæй рахастой æмæ уæлмæрдтæм атындзыдтой. Æз мæрдджынтæм батагъд кодтон æмæ æфсинтæм фынгтæ æварынмæ фæкастæн. Уæдмæ лæгтæ уæлмæрдтæй æрцыдысты æмæ дæргъæй-дæргъмæ фæйнаг бандæттыл æрбадтысты. Æз графин мæ къухмæ райстон, агуывзæтæ цæссыджы хуызæн арахъхъæй дзаг кæнын æмæ сын сæ ногæй-ногмæ сæ цуры æварын. Дзагдарæй куы фæлæууын, уæд мæм афтæ фæкæсы, цыма адæмæн стыр хъуыддаджы фæлæггад кæнын. Поджы ма мæ хистæртæй исчи куы раппæлы, уæд та бынтон сдиссаг вæййын. Фæлæ æрмæст уый тыххæй не ‘рлæууын сæ уæлхъус. Адæм раздæр æрвонгæй, стæй та расыгæй сæхи куыд фæдарынц, се ‘взæгтæ сабыргай куыд райхæлынц, æмæ се ‘цæг цæстæмттæ куыд разынынц, уый мæм диссаг кæсы. Нозт кæм уа, уыцы фынг агургæ æмæ æнаргæ скъола у адæмы миддуне бамбарынæн, æмæ та йæм мæхи байсын. Ныр дæр лæгтæн арахъхъ уадзын æмæ сæм цымыдисæй кæсын.

Фыццаг дыууæ-æртæ рæгъы сæхиуыл фæхæцыдысты, стæй нозт сæ сæры бацыди, æмæ сæ рохтæ феуæгъд сты. Рæгъытæ кæрæдзи фæдыл, рæхысы цæгтау, куы ныххал сты, уæд сæ сæр, сæ фат нал æмбæрстой. Цыма сын исчи æррагæнæн хос бадардта, уыйау кæрæдзимæ нал хъуыстой, æмæ сæ дзолгъо-молгъо хъæлæбамаæ рахызти. Иутæ сыстадысты æмæ фынгтæй сæхи айстой, иннæтæ та йыл фынай баисты. Зæронд адæймаджы дзыхы ма ранай-рæтты згæхæрд дæндæгтæ куы баззайа, уыйау сæ фидардæртæ сæ бынæтты бадгæйæ базадысты æмæ алы хъуыддæгтыл быцæу кæнынц. Иу даргъкъубал гуыбырфындз лæг йæ къухтæ кæрæдзиуыл здухы æмæ, йæ фарсмæ чи бады, уыдонмæ знæт дзагъултæгæнгæйæ дзуры:

— Сымах мæныл куы худат, уæд уæ æз, гæрчъыздухæнау, мæнæ афтæ сыздухдзынæн! Мæ мæллæг цæнгтæм мын ма кæсут!

Æз тынг домбай дæн æмæ уæ мæхиуыл худын нæ бауадз-
дзынæн!

— Æрсабыр у, Тæтæрхъан: ничи дыл худы, — йе уæхскмæ
йын аивæй бавнæлдта бæзæрхыг мызыхъарæвт лæг. Уый йын йæ
дынджыр къух иуварс асхуыста æмæ йæм тызмагæй сдзырдта:

— Дзæгъæл æвнæлдтытæ мæм ма кæ, науæд дын дæ цæнгтæ
ратондзынæн!

— Гъер амæн йæ хæмхудтæ ма ныццæв, кæртыдуар йæ сæрыл
куыд ахæсса, — йæ мидбылты æнæрвæссонхуызæй бахудти
бæзæрхыг. Тæтæрхъан ын йæ ныхæстæ нæ фехъуыста æмæ
иуварс азылди, стæй фынгмæ йе ‘ргом раздæхта, агуывзæ сис-
та æмæ æнæнхъæлæджы кувын райдыдта:

— Уæдæ, æмбал кæмæн нæй, уыцы домбай Хуыцау Нафирæ-
ты чындзы фæрæстмæ кæнæд. Йæ хæдзармæ йын амонд
æрбахæссæд...

Иу гыццыл мæнгуд лæг йæ рæсыд цæстгом фынгæй атыдта,
йæ цæсты уæлтъыфæлттыл тыххæйты схæцыди, куæгмæ тыхст-
хуызæй скасти æмæ уынгæг хъæлæсæй базарыди:

— Уæй, нана, дæ райсомы артгæнæг, дæ изæры уатгæнæджы
дын куы фæхæссынц, уæд ма куыд цæрдзынæ?

— Уæууа! Уæууа! Уый цы кусут, гормæттæ?! Худинаг у! —
уайдзæф сын кæны фынджы хистæр. Лæппутæ æрбауадысты
æмæ æнæсæрфат зарæггæнæджы лыстæг цæнгтыл фæхæцыды-
сты, сывæллонау, æй хæрдмæ фелвæстой æмæ йæ, йæ къæхтæ
тилгæ, уынгмæ аскъæфтой. Æз мæ бынаты сагъдауæй баззадтæн.
Афтæ мæм кæсы, цыма æнаккаг ми æз бакодтон, æмæ мæхи цы
фæкæнон, уый нæ зонын. Лæгты се ‘мбалы æвирхъау ми
фæрæхуыста æмæ бærкад загътой.

— Зианыл рахъыг кæнынмæ адæймаджы зæрдæ æгъгъæд у,
мæ хæдзæрттæ, фæлæ цыныл бацин кæнынмæ зæды зæрдæ
хъæуы. Цомут æмæ Нафирæтæн раарфæ кæнæм, — йе
‘мцæлгæнджытæм фæлмæн хъæлæсæй дзуры фынджы хистæр.
Йæ ныхасыл ын дыккаг нал загътой æмæ йæ фæдыл араст сты.
Мах фынгтæ систем. Адæмай зианы хабар куыд тагъд ферох и
æмæ кæрæдзиуыл куыд тынг цин кæнынц, уымæ ма дисмæ
кæсагау бакастæн, стæй æз дæр чындзæхсæвмæ мæ ных сарæз-
тон. Тæтæрхъаны дзы байæфтон хылгæнгæйæ. Цалдæрæй йын
йæ уæнгтыл фидар хæцынц æмæ йæ, цæваг галау, сæ фæдыл
тыхласт кæнынц. Уый сæ йæ тых-йæ бонæй йæхи рæдувы, фæлæ
йæ фæсивæд нæ уадзынц, æмæ сын сæ ныййарджыты йæхицæй

алгыты, æртхъирантæ сæм кæны, хъæрæй кæуы. Йæ хæдон — пырхытæ, йæ цæсгом — тугæйдзагтæ. Мæхи зоньхъом куы фæдæн, уæдæй нырма нæ хъæуы ахæм хабар нæ уыди, Тæтархъан хыл кæм нæ ракъахта æмæ йæ сæр ахъаззаджы цафтæ кæм нæ баййæфта. Иу ран æй ныххойынц æмæ та иннæ ран йæхи знатдæрæй равдисы, фæлæ ма уæддæр уымæн бамбарæн и — фæнадтой йæ æмæ кæуы. Иттæг хорз ын æмбарын йæ хойы цæссыгтæ дæр. Фæлæ мын зын бамбарæн сты Нафирæты цæссыгтæ. Абондæргъы кæрты къуымты фырцинæй, рог гæлæбуйау, куы ратах-батах кодта, уæд ныр йæ цæстытæ къухмарзæнæй цы сæрфы? Ахæм рæсугъд чындз уый йеддæмæ никуы ничи æрхаста? Æви æнæнхъæладжы ме ‘намонд хойы æрымысыди æмæ йе ‘гъатыр мийыл фæсмон кæны? Æви йыл дыууæ хорзы кæй æрцыд, уый бауромын нæ фæразы йæ маргæйдзаг зæрдæ? Раст у ирон æмбисонд. Зæрдæйæ зæрдæмæ ныккæсан нæй. Уæвгæ Барысбийы зæрдæмæ кæсын дæр нæ хъæуы: йæ диссаджы стыр амонд йæ рæсугъд цæсгомыл хуры тынтай фыст у æмæ йæ мæнæй æмбæхстæ дæр нæ кæны. Æниу æй цы ‘мбæхса йæ кæддæры мæгуыр уарзоны ‘фсымæрæй? Æз æй æмбарын æмæ йæм нæ хæрам кæнын, фæлæ мæ уæддæр базонын фæнды иу хъуыддаг. Ныртæккæ йæ æз куыдæй уынын, Зæлина дæр æй афтæмæй куы фенид, уæд ма йæм йæхи марыны зонд æрцæуид, цымæ?

АРДАСЕНТЫ ХАДЖЫБАТЫР: 90 АЗЫ

ЦИНЫ ЗАРД

МАРТЪИМÆ

Мартъи, базмæл-ма,
 Сургæ уазалы,
 Даргъ фыдуаг зымæг
 Домы адæмы.
 Цъæххуыз уалдзæгæн
 Ды йæ сæр куы дæ,
 Уæд цытæ кæныс,
 Мит куыд фæлдзæгъдыс?!
 Алчи баризы
 Гом, бæгъæввадæй.
 Хъом æххормагæй
 Уасынц хъомдæтты.
 Хизæн даргъ фæзтыл
 Нал ис ацæуæн —
 Мит бæзджын æвæрд,
 Тымыгъ, уаддымгæ...
 Мартъи, сургæ-ма
 Тагъддæр зымæджы,
 Бакæн уалдзæгæн
 Дуар парахатæй!..

1928 аз

ДЕНДЖЫЗЫ УÆЛХЪУС

Æрбаулæф-ма, денджыз,
 Бæллыдтæн рагæй æз, —
 Куыд ферттивы дæ фæз.
 Дæ улаентæ куыд фехсыс,

Мæ зæрдæ цинæй ризы —
Ды бафсæстай ныр мæн.
Уынын: йæхи куыд сисы
Дæ абухгæ уылæн.

Дæхи фæйнаæрдæм хъарыс,
Дæ тохы хъазт ыстынг.
Сыр-сыргæнгæйæ калыс
Мæ къæхты бынмæ фынк.

Æз цин кæнын дæ разы:
Æхсид, денджыз, æхсид!
Дæ урссæр рындзтæм ласы
Мæ зæрдæйы дæ сидт.

1937 аз

ЦИНЫ УАЦ

Згъоры цины уац нæ бæстыл,
Згъоры, дуне дзы куы райы,
Згъоры хæхтыл æмæ фæзтыл,
Згъоры кæмтты, дæтты уайы,
Згъоры уый хъæуи-хъæу абон,
Згъоры 'мæ куы хæссы амонд,
Амонд, цины уац нæ бæстæм
Арфæйаг фæрнджын ныхæстæ...
Уый хæдзар-хæдзар куы уайы,
Уый куынæ зоны фæллайын,—
Уæд æнафон, уæд фынафон,
Ницы йæ уромы абон,
Рудзынг бахойы уæндонæй,
Рудзынг бахойы 'мæ дзуры:
«Абон не 'гасы фæндонæй
Æз, нæ цины уац, уæ цуры!
Абон сæххæсти нæ фæндон,—
'Рцыд уæлахизы бæрæгбон,
Фесты ныр фыдхæсты бонтæ,
Саст æрцыд Герман бынтондæр!»

Афтæ дзуры 'мæ куы тæхы
 Дарддæр цины уац нæ зæххыл...
 Цины арфæйы ныхæстæм
 Иууыл базмæлыд нæ бæстæ...
 Дардыл цины зард куы хъуысы,
 Хæхтæ, къæдзæхтæ куы хæссы:
 «Хур нæм рухс тынтæ нывæнды,—
 Саст æрцыд Герман — æлгъыстаг.
 Адæмы фыдæх йæ фæдыл
 Бафтыдис æмæ йæ 'рбырста.
 Гитлер мах цæгъдынмæ хъавыд,
 Гитлер мах цагъайраг кодта,
 Фæлæ ныр йæ бындур базылд,
 Фехæлди фашизмы къона».
 ...Хæхтыл цъытитæ куы тайынц.
 Уый сæ хуры цæст куы домы,
 Адæм рухс уынгтæм куы уайынц,—
 Уый сæ цины хъæр куы хоны.
 Хæст фæэци, зæгъгæ, куы зæгъынц
 Ныр нæ хæдзæрттæ, нæ уынгтæ,
 Хæст фæэци, зæгъгæ, куы 'вæрынц
 Не 'фсинтæ бæркады фынгтæ.
 Хæст фæэци, зæгъгæ, куы кæнынц
 Адæм цинтæ, батæ абон.
 Хур та нæм куы 'ркаст, куы зæгъынц,
 Ногæй нæм куы сиды амонд!

1945 аз

БИРÆГЪ КУЫДЗДОНЫ

(Крыловæй)

Уæд, зæгъы, иухатт иу æхсæвыгон,
 Къуыбырхъус бирæгъ фосмæ хъавыд
 Æмæ дын фосы æфсон
 Æнæнхъæлæджы куыйтæм бафтыд.
 Æваст æрыхъал кæрт.
 Ыссис хъæр æмæ змæлд.

Хадзыбатыр, Боһазһы Умар һәмһе Пһиты Грис.

Хадзыбатыр дыккаг рæнхъы галиуырдыгæй фыццаг.

Сæ былтыл ауад Бирæгъы тæф куйтæн,
 Æмæ сæхицæн
 Бынат дæр нал арынц! Гъæйтт-гъæйтт кæнынц,
 Рæйынц.
 Скъæтæй Бирæгъмæ хыл кæнынмæ тырнынц»
 Гъей, игъи-ардзæ, къæрных!»— сæ гæстæ
 хъæр кæнынц
 Æмæ дын кулдуары æхгæнæнтæ фæцавтой.
 Кæрт фестади зындон. Фæйнаердыгæй, зæгъы,
 Чи хъилимæ, чи топпимæ тæхы,
 «Цырагъ, цырагъ!»— кæнынц. Цырагъ æрдавтой.
 Нæ Бирæгъ дын
 Йæ къуди 'рбакодта йæ быны
 Æмæ гæмæлæй бады къуымы:
 Ысбадтис арц йæ хъуын,
 Къæппæввонг алырдæм кæсы
 Йæ былтæ сдæргæ;
 Йæ цæстытæй сæ ахæрид ныртæккæ.
 Фæлæ куы базыдта, йæ размæ фос кæй нæй
 Æмæ йæ фосдавды тыххæй
 Кæй хъæудзæн дзуапп дæттын, уæд дын лæгъзæй
 Нæ хинæйдзаг ысхæцыдис ныхæстыл
 Æмæ дын райдыдта:
 «Мæ лымæнтæ, цæмæн хъæуы ныр
 ацы хъæлæба?
 Æз дæн уæ рагон хорз хæлар, уæ хæстæг.
 Æрцыдтæн уæм бафидауынмæ,
 Хыл кæныны зæрдæ нæ уыд æппын мæнмæ.
 Нæ ивгъуыд митæ ферох кæнæм абон.
 Гъеуый нæ хуыздæр хос,—
 Ыскæнæм ныр æмвос,
 Æмæ нæ цард уыздæнис уарзон.
 Уæ фосы дзугтæ дæр уыздысты уæд æдас,—
 Нырæй фæстæмæ дзы æз нал хæсдзынæн.
 Уый нæ, фæлæ ма-иу хæцдзынæн
 Дæндагæй æз сæ фарс,—
 Мæ бирæгъы æууæнкæй хæрын æз ард
 уæ цуры»,
 — Фæлæуу-ма,— зæгъгæ, йæм уæд хистæр
 кæртгæс дзуры.—

Цъæх дæ, мæ хæлар, ды, æз та дæн урс,
 Æмæ-ма хъус:
 Куыдфæнды ма дæлæ-уæлæ кæнай,—
 Æз хорз зонын уæ фæдфæлиивæн митæ.
 Сымах мыггаг йæ хæс йæ цармæй фиды,
 Æмæ уын цалынмæ уæ царм нæ растигъай,
 Уæдмæ нæй уемæ æгъдауыл фидыд.—
 Æмæ йæм раскъæрдта йæ куыйты.

МÆГУЫРГУР

(Лермонтовæй)

Лæууыд уый кувæндонь цур,
 Йæ сæр, мæгуыр, æруагъта риуыл;
 Æххормаг, дойнайæ ныббур,
 Тыхæйты ма хæцыд йæхиуыл.

Куырда кæрдзыны мур æрмæст,
 Йæ цæстæнгас æвдыста тухи,
 Æмæ йын цавæрдæр фæлхæрст
 Цæвæрдта дуры къæртт йæ къухы.

Æз та дæ уарзонад куырдатон,
 Лæгъзтæ кæнгæ, зæрдæнкъардæй,
 Æмæ мын м 'ахсджиагдæр фæндон
 Фæсайдтай ды æнусмæ сайдæй.

СФЕЛДЫСТАДОН БЫНТÆ

ХЕТИÆЖКАИИИ Никъала

Хетæгкаты Несторы фырт Никъала райгуыр-
ди 1926 азы Зæрæмæджы. Æртындæс азы йыл
куы сæххæст, уæд амард йæ фыд. Фæлæ
зæрдæргæвд лæппу зын уавæрты дæр бæллы-
ди ахуырмæ æмæ 1946 азы бацыди Цæгат Ирыс-
тоны Хетæгкаты Къостайы номыл паддзахадон
институты историон факультетмæ. Каст æй куы
фæци, уæдæй 1975 азы онг куыста директорæй
Ирыстоны скъолаты, стæй алы бæрнон бынæтты
æмæ кæддæриддæр зæрдиагæй лæггад кодта йæ
дзыллæйæн. Амарди 1987 азы.

Никъала канд рухстауæг æмæ æхсæны кусæг
нæ уыди. Баззади йын сфæлдыстадон бынтæ дæр.
Мыхуыр ын кæнæм йе мдзæвгæтæй цалдæр.

ЗАРÆДЖЫ ТЫХ

Царды зарæгæй тыхджындæр
Ницы ис æппæт зæххыл.
Мидбыл бахуды мæстджын дæр,
Байрох дзы вæййы хыл.

Авдæны хуыссы сывæллон,
Мад æй узы, уый кæуы.
Ал-ло-лаймæ та йæ бæлон
Уайтагъд афынæй вæййы.

Мойгæнæг чызг уаты зары,
Уый ныр тагъд цæудзæн чындзы.
Чи фырбуцæй хорз æмгары
Уарзон зарæгæй хынцы.

Зары фистæг лæг йæ зарæг,
Фæндаг ын цыбыр кæны.
Сау мæйдар æхсæвы барæг
Цæфхæдты цагъдмæ хъырны.

Хæхтæ зарынц кæмтты,
Зымтæ байдайынц къуыззитт.
Быдыр зары, зарынц дæттæ,
Хъуысы дымгæты æхситт.

О, поэт, дæуæн дæ лирæ
 Амонд адæмæн хæссы.
 Зарæгæн йæ тых у бирæ,
 Адæм — амонд.

Адæм — амонд. О, мæ амонд,
 Бузныг дæн дæуæй.
 Бирæ у мæнæн дæ раконд,
 Атонæн нын нæй.

Адæм — амонд. Хуры уындау
 У мæнæн дæ уынд.
 Нал дæ, зæгъгæ, уæд æнæ дæу
 Бауин æз хæрзбын.

* * *

Лæгдзинад чи равдыста кардæй,
 Кæмæн уыд знагимæ йæ тох,
 Мæлæт кæй фесæфта æдзардæй,
 Нæ кæнынц уыдон махæй рох.

Нæ дзыллæ сыл ыскодта кадæг,
 Сæ ном æнустæм дæр цæрдзæн.
 Кæмдæриддæр сæ тохы зарæг
 Нæ Иры арф кæмтты нæрдзæн.

1946 аз

* * *

Дард балцæй æрцыд уæнгцухтæй
 Саударæджы фырт.
 Сласта уый йæ дæрзæг къухтæй
 Уæлмæрдты йæ цырт.

* * *

Æмбал рæсугъд ныхæстæ кодта,
 Тылдта йæ къухтæ, касти дард.
 Сахат æмæ æрдæг фæдзырдта,—
 Нæ тарст, куы скъуымых уа йæ кард.

1950 аз

* * *

Мыййаг дæ къæлæтджыныл исчи
Куы 'рбада, уымæй тынг тæрсыс.
Æмбарын, уый куы фестид ичъи,
Уæд æй дæ фæдыл дæр хæссис.

ХЪАЛ НАС

Сусæны мæй цæхæрадон
Халсартæй уыд дзаг.
Се 'хсæнты згъордта суадон,
Хур сæм касти фаг.

Ацы хабар нæу фыдгойæн,—
Хиппæлой уыд нас.
Равзæрста йæ удæнцойæн
Дыргъдоны бæлас.

Сбырыдис йæ дæрзæг хихтæй
Кæрдойыл бæрзонд.
Йе 'мбæлттæ йæм кодтой джихтæ:
Кæд фæцыд йæ зонд?

Нал сæ хаста нас йæ сæрмæ,
Бæрзондæй сæм каст.
Райдыдтой йæ кой фæсфæдмæ,
Бауагъта сæ маст.

Фæлæ иу бон тынг нызмæлыд
Бæласæн йæ цъупп.
Къодахыл æваст куы фæцыд
Бур насæн йæ тъупп.

* * *

Фыдгæнæг амард, рухсаг ын зæгъут,
Æппындæр ма йыл ма кæнут æрдиаг.
Йæ сыджытыл æй сæмбæлын кæнут —
Йæ цæрæнбон æппæтдæр уыд кæуинаг.

БИРÆГЪТÆ

Бирæгътæ, бирæгътæ,
Иууыл къуыбырхъустæ,
'Рвитут уæ бонтæ
Кæрæфæй, зыдæй!

Бонрухс — уæ удхæссæг,
Бамбæхсут мæйрухсы,
'Рмæст уын мæйдар æхсæв
Баззад фыдæй!

ХÆСТÆГДЖЫНТАЕН

Лæджы хъуыддаг куыд нæ у диссаг,
Фæхæцæг дыл куы нæ уа уæд...
Кæйдæр рæхуыстæй зæрдæ риссæд,—
Ыской кæнын æй макуы уæнд.

Фæхæцæг дыл куы нæ уа царды,
Дæу нал зондзæн дæ буц хæстæг.
Дæхион не скæудзæн дæ мардыл,
Дæ цыртыл схæцдзæни кæрдæг.

Фæхæцæг — кадæн ды æгæр дæ,
Уæздандзинад дæуыл бæттынц.
Дæу фæрцы царды хорз бынæттæ
Сæ хуыздæр зонгæтæн дæттынц.

Æз та цы фæкæнон мæ рыст уд,
Кæдмæ йæ аууæтты хæссон?
Кæмæй мын фефсæрмы кæндзыстут,
Кæмæй уæм бартхъирæн кæнон?

Хæстæгджынтæ, цæрут уал афтæ,
Нырма кæйдæр фæлмæн кæрцы.
Кæд искуы ракæникой арфæ
Лæгæн Лæгдзинады фæрцы.

МÆ ФЫСТАЕДЖЫ ФÆДЫЛ

Ныффыстон ЦеКа-мæ
 Мæ зæрдæйы маст.
 Аерцыди Битармæ
 Мæскуыйæ мæ хъаст.

Битары ахæсты
 Дæ фыдгул фæуæд.
 Аенæхъæн афæдзты
 Йæ мысан дæ уæд.

Гуыппырсар чапартæн
 Талант радта æрдз.
 Нæ къаннæг битартæ
 Гæды митæм — рæвдз.

Цæстæнгасæй зонынц
 Сæ архайд уæндон.
 Куыд тагъд æххæст кæнынц
 Битары фæндон:

«Æрдзурут йæ хъæнтыл,
 Куыд фæуа зылын.
 Уый махыл куыд уæнды
 Мæскуымæ фыссын!

Ыссарут æм исты.
 Ныцъцъист æй кæнут.
 Ныртæккæ мах чи стæм,
 Гъе уый йын зæгъут!»

АДЕМОН СФЕЛДЫСТАД

ХЪАЗЫНҢЫ Мелишон

ИРОН ХАЭЗНА¹

АРФАТӘ

А

Абадгә чызгәй хызт у.

Абадгә чызджы амондәй хызт у.

Абадгә чызг дыл макуы сәмбәләд.

Абазийә сом цы исай, уыцы амонд дә уәд.

Абирә уә кәнәд Дунескәнәг.

Абирә уә кәнәд Хуыцау.

Абирә ут.

Абон-райсом де знаг фәкәнәд.

Абонәй райсоммә де знаг цәрәд.

Абонәй фәдзәхст у.

Абонәй фәстәмә хорззинадтәм кәссафәлдәхт фәу.

Абонәй фәстәмә-иу фыдбылыз уә иувәрсты ахизәд.

Абонәй фәстәмә мастәй хызт ут.

Абонәй фәстәмә маст макууал фенут.

Абонәй фәстәмә фыдбылызәй хызт ут.

Абонәй фәстәмә фыдбылызәй хызт ут, хәрзәбонәй — әх-хәст.

Абонәй фәстәмә фыдбылыз уә иувәрсты дәр мауал ахизәд.

Абонәй фәстәмә әвзәрдинад мауал фенут.

Абонәй фәстәмә уыл цинтә цәуәд.

Абонәй фәстәмә цинтыл әфтыд ут.

Абонәй фәстәмә цинтә әййәфут.

Абонәй фәстәмә цинты бадут.

Абонәй фәстәмә цинты рәгъытә кәнут.

Абонәй фәстәмә цинты әмбәлут.

Абонәй фәстәмә цинты ләггад кәнут.

Абоны бонәй уә Хуыцау макуы фәцәрын кәнәд.

¹ Дарддәр. Райдайән: «Мах дуг», 2000 азы №№ 7, 8, 9, 10, 11 — 12; 2001-әм азы №№ 3,4.

Абоны бон дын æххуыстæнæг уæд.
Абоны зæдтæ дæм сæ дзæбæх цæстæй ракасæнт.
Абоны зæдтæ дын арфатæнæг уæнт.
Абоны зæдтæ дыл атахæнт.
Абоны зæдтæ дын дæ хъуыддæгтæ рæстмæ ауадзæнт.
Абоны зæдтæ дын дæ хъуыддæгтæ рæстмæ кæнæнт.
Абоны зæдтæ дын амонд хæссæг фæуæнт.
Абоны зондæй дæ Хуыцау ма фæцæрын кæнæд.
Абоны зондæй дæм хуыздæр зонд æрцæуæд.
Абоны зондæй де знаг фæцæрæд.
Абоны зондæй дын Хуыцау хуыздæр зонд радтæд.
Абоны зондæй хуыздæр зонд ссар.
Абоны зондæй хуыздæр зондыл фæхæст у.
Абырæг дыл макуы амбæлæд.
Абырæг дыл цы никуы амбæла, ахæм амонд дæ уæд.
Абырæджы амондæй хызт у.
Абырæджы амондмæ макуы бабæлл.
Абырæджы амондмæ цы никуы бабæллай, уыцы амонд дæ уæд.
Абырæджы амонд де знæгты уæд.
Абырæджы амондæй де знæгтæ фæцæрæнт.
Абырджытæй хызт у.
Абырджытыл цыд макуы фæу.
Авдæн дын авд лæппуйæн æлхæд фæуæд.
Авдæн дын авдæн æлхæд фæуæд.
Авдæн авд фыртæн цы балхæнай, Хуыцау дын ахæм арфæ ра-
кæнæд.
Авдæн цы ‘рцагурай, уыцы амонд дæ уæд.
Авдæнагурæджы амонд дæ уæд.
Авдæнагурæджы амонд дын Хуыцауы цæст бауарзæд.
Авдæнагурæджы амонд дын стыр Хуыцау раттæд.
Авдæнагурæджы амондæй дæ дунескæнæг фæхайджын кæнæд.
Авдæны кадæй цæрут.
Авдæны кад дæлæмæ макуы ‘руадзут.
Авдæны номæй сомы кæнын дæ макуы бахъæуæд.
Авдæнбæттæнтæ кæнут.
Авдæнбæттæнтæ кæнынæй уæ Хуыцау макуы бонты фæтыхсын
кæнæд.
Авдæнбæттæнтæм уæм цæуæнт адæм.
Авдæнбæттæнтæм фæцæут уæ кæрæдзимæ.
Авдæнбæттæнтæм хæссут хуынтæ.

Авдæнгур уæ Хуыцау фæкæнæд.
 Авдæнгур дæ стыр Хуыцау фæкæнæд.
 Авдæнгур дæ хуыцаутты Хуыцау фæкæнæд.
 Авдæнгурæй дарддæр дæ Стыр Хуыцау адгур макуы македæм
 ацæуын кæнæд
 Авд æфсымæры хистæр хо фæуæд.
 Авд æфсымæры цы уа йæ фæстæ, ахæм дзыккакъах разынад.
 Авд лæппуйы цы райгуыра йæ фæстæ, Хуыцаутты Хуыцау æй
 ахæм дзыккакъах чызг фæкæнæд.
 Авд лæппуйы мад фæхуыйн.
 Авд лæппуйы цы схъомыл кæнай, уыцы амонд дæ уæд.
 Авд лæппуйæн æлхæд фæуæд дæ авдæн.
 Авд лæппуйы æмæ дын иу цъæхдзæст чызг райгуырад.
 Авд лæппуйы æмæ иу цъæхдзæст чызг цы схъомыл кæнат, уыцы
 амонд уæ уæд.
 Авд лæппуйы номыл фæкæнут куывдтæ.
 Авд лæппуйæн фæцаразут авдæнбæттæнтæ.
 Авд фыртæй фæцæут сæрыстырай.
 Авд фырты номæй уæм фæдзырдауæд.
 Авд фырты фыд фæу.
 Авд фырты фыд дæ Хуыцау фæкæнæд.
 Авд фырты фыд дæ Стыр Хуыцау фæкæнæд.
 Авд фырты фыд дæ Иунаг Хуыцау фæкæнæд.
 Авд фырты фыд дæ Хуыцаутты Хуыцау фæкæнæд.
 Авды хистæр дын фæуæд.
 Авды номыл кæн куывдтæ.
 Авд-авд кæстæры бахъомыл уæд дæ хæдзары.
 Авд-авд кæстæры хистæр фæу.
 Авд-авд кæстæрæй барухс уæд дæ цæстæнгас.
 Авд-авд кæстæрæй ныррухс уæд дæ зæрдæ.
 Агуринаг дæ Хуыцау макуы фæкæнæд.
 Агуринаг де знаг фæуæд.
 Агуринаг де знаг фæуæд, ды дзæбæхæй цæр.
 Агурынхъом æмæ дæ арынхъом Хуыцау уадзæд.
 Агурынхъом æмæ дæ арынхъом Хуыцау скæнæд.
 Адæймаг дæ Хуыцау скæнæд.
 Адæймаг цы уай фыццаджы-фыццаг, уыцы амонд дæ уæд.
 Адæймаг цы рацæуай фыццаджы-фыццаг, уыцы амонд дын
 æнæмсæр Хуыцау раттæд.
 Адæймаг уæвынæй дæ Хуыцау макуы бафæлмæцын кæнæд.

Адæймагау адæймагæй фæцæр.
Адæймагæй макуы сфæлмæц.
Адæймагæй дæ Хуыцау макуы батыхсын кæнæд.
Адæймагæй фæцæр.
Адæймагæн аргъ кæнын фæраз.
Адæймагæн аргъ кæнын цы зонай, уыцы амонд дæ уæд.
Адæймагæн аргъ кæнын цы фæразай, Хуыцау дын уыцы амонд раттæд.
Адæймагуарзонæй фæцæр.
Адæймагуарзонæй дæ Хуыцау фæцæрын кæнæд.
Адæймагуарзонæй арвит дæ цард.
Адæймагуарзонæй арвит дæ бонтæ.
Адæймагуарзонæй батон дæ царды бонтæ.
Адæм дæ æвзæрæн макуы æвзæрæнт.
Адæм дæ цы уыной, уыцы амонд дæ уæд.
Адæм дын дæ лæггад цы зоной, уыцы амонд дæ уæд.
Адæм дын дæ лæггадæн цы аргъ кæной, уыцы амонд дын Хуыцау радтæд.
Адæм аргъгæнæг сты, æмæ дын дæ лæггадæн æмбалон аргъ цы кæной, ахæм амонд дæ уæд.
Адæм дын дæ цæст сау макуы зæгъæд.
Адæм лæггæнæг сты, æмæ дыл сæхи макуы атигъ кæнæнт.
Адæм кадгæнæг сты, æмæ сæ кадæй ды дæр кадджын у.
Адæм сæхæдæг сты лæггадгæнæг, æмæ дæм дæ лæггадтæ дывæрæй здæхæнт.
Адæмæн бирæ уæд, дæуæн — дæ фаг.
Адæмæн бирæ раттæд Хуыцау, дæуæн — дæ фаг.
Адæмæн бирæйæ ды дæр хайджын у.
Адæмæн бирæйæ ды дæр æнæхай ма баззай.
Адæмæн бирæйæ ды дæр дидинæг æфтау.
Адæмæн цæстæварæн фæу.
Адæмæн сæ хæс фидынхъом у.
Адæмæй æмбæхсыны сæр дæ макуы бахъæуæд.
Адæмæй æрмист макуы фæу.
Адæмæй æрмист де знаг фæуæд.
Адæмæй дæ Хуыцау æрмист макуы фæкæнæд.
Адæмæй дæ зæрдæзæгъгæ хай фæуæд.
Адæмæй де 'нæуæрст хай дæ хæдзарыл дзæбæхæй сæмбæлæд.
Адæмæй де 'нæуæрст хай дæ хæдзарыл æнæниз æмæ амонд-джынай сæмбæлæд.

Адæмай дæ хорз æмкбай фæуæд.
Адæмай дæ хорз лæппу фæуæд.
Адæмай дæ зæрдæзæгъгæ чызг фæуæд.
Адæмай зæрдæхудт макуы фæу.
Адæмай зæрдæхудтæй макуы баззай.
Адæмай лидзыны сæр дæ макуы бахъæуæд.
Адæмай хæсджынай макуы баззай.
Адæмай хæсджынай баззайыны бæсты-иу Хуыцауы хъыджы
бацу.
Адæмай хæсджынай баззайыны бæсты-иу сын цъыфтæ
хафæгæй æрлæуу.
Адæмæн дæ сæ арфæ уæд, Хуыцауæн — йе ‘лгыыст.
Адæмæн лæггад кæнын фæраз.
Адæмæн лæггадхъом у.
Адæмæн лæггад кæнынæй макуы бафæлмæц.
Адæмæн лæггад кæныныл дæхи макуы атигъ кæн.
Адæмæн лæггад кæныныл дæ дыууæ зæгъыны сæр макуы ба-
хъæуæд.
Адæмæн лæггад кæныныл макуы фæфæсмон кæн.
Адæмæн лæггад кæнын цы фæразай, ахæм арфæ дыл æрцæуæд.
Адæмæн лæггад кæнынмæ макуы базивæг кæн.
Адæмæн лæггад кæнынæй бафсæд.
Адæмæн лæггад кæнынæй Хуыцауы цæсты фарнимæ бацæр.
Адæмæн лæггад кæнынæй Хуыцауы цæсты сахар.
Адæмæн лæггад кæнынæй Хуыцауы цæсты хорзырдæм бахау.
Адæмæн лæггад кæнынæй Хуыцауы зæрдæ ссар.
Адæмæн лæггад кæнынæй Хуыцауы зæрдæ балхæн.
Адæмæн лæггад кæнынæй сагау сыкъатæ суадз.
Адæмæн лæггад кæнынæй адæмы зæрдæ ссар.
Адæмæн уарзон адæймагæй фæцæр.
Адæмæн уарзон фæу.
Адæмæн уарзонæй батон дæ бонтæ.
Адæмæн уарзонæй фæцæр.
Адæмæн дæндагæй дæр цырагъ дарын цы фæразай, уыцы амонд
дæ уæд.
Адæмæн дæндагæй дæр цырагъ дарын цы фæразай, уыцы хъæ-
ру дын Стыр Хуыцау раттæд.
Адæмæн саламхъом у.
Адæмæн салам дæттынхъом у.
Адæмæн уарзон хъæбул басгуых.

Адæмæн дæ «дæ цæст сау» зæгъын макуы бахъæуæд.
 Адæмæн мыды ад фæкæн.
 Адæмæн дзул æмæ мыды ад фæкæнут.
 Адæмæн фæдисхъом су.
 Адæмæн фæдисхъомай басгуых.
 Адæмæн сæ хæрзтыл æмбæлд у.
 Адæмиæ дзул æмæ мыды цард фæкæнут.
 Адæмиæ уæ кæрæдзийæн «дæ цæст сау» макуы зæгъут.
 Адæмиæ уæ уæ кæрæдзийæн «дæ цæст сау» зæгъыны сæр ма-
 куы бахъæуæд.
 Адæмиæ уын уаринагæй цы никуы ницы баззайа, уыцы амонд
 дæ уæд.
 Адæмы арфæ æрцауæд дæ кæстæртыл.
 Адæмы арфæ æрцауæд дæ ахсджиæгтыл.
 Адæмы арфæ æрцауæд дæ хæдзарыл.
 Адæмы арфæ æрцауæд дæ бинонтыл.
 Адæмы арфæ дыл æрцауæд.
 Адæмы арфæ дæ уæд.
 Адæмы арфæйæ хайджын у.
 Адæмы арфæйæ æнæхай макуы фæу.
 Адæмы арфæйæ дæ Хуыцау æнæхай макуы фæкæнæд.
 Адæмы арфæйæ дæ Хуыцау хайджын уадзæд.
 Адæмы арфæйæ дын Хуыцау дæ хæдзар бафсадæд.
 Адæмы арфæйæ арфæгонд у.
 Адæмы арфæйæ арфæгондæй фæцæр.
 Адæмы арфæйæ фæцæр.
 Адæмы арфæйæ цæрæнт дæ кæстæртæ.
 Адæмы арфæйæ цæрæнт, кæм дын чи ис, уыдон.
 Адæмы арфæ æрцауæд, цæгатырдыгæй ныфс кæмай авæрыс,
 уыдоныл.
 Адæмы арфæйæ даргъ, уæрæх цæуæнт дæ кæстæртæ.
 Адæмы арфæ æрцауæд, дæ зардæ кæд кæмай фестъæлфы,
 уыдоныл.
 Адæмы арфæйæ аккаг су.
 Адæмы арфæйæ, сагау, сыкъатæ суадз.
 Адæмы арфæйæ лæппухъæбыс бау.
 Адæмы дзыхы радавинаг макуы фæу.
 Адæмы дзыхы радавинаг дæ Хуыцау макуы фæкæнæд.
 Адæмы дзыхы радавинаг цы никуы фæуай, уыцы амонд дæ уæд.
 Адæмы дзыхы радавынæй хызт у.

Адæмы дзыхы радавынай дæхи цы хизай, уыцы амонд дæ уæд.
Адæмы дзыхы макуы бахау.
Адæмы дзыхы бахауынай хызт у.
Адæмы дзыхы де знæгтæ бахауæнт.
Адæмы дзыхы бахауынай дæ Хуыцау бахизæд.
Адæмы дзырдыл дыууæ макуы зæгъ.
Адæмы дзырдыл дыууæ зæгъынай дæ Хуыцау бахизæд.
Адæмы дзырды сæргы дæ Хуыцау макуы ахизын кæнæд.
Адæмы дзырдæн аргъ кæнынхъом су.
Адæмы дзырдæн аргъ кæнынхъом дæ Хуыцау скæнæд.
Адæмы зæрдæхудтæй хызт у.
Адæмы зæрдæхудтæй дæ Хуыцау бахизæд.
Адæмы зæрдæхудты дæ Хуыцау макуы бацауын кæнæд.
Адæмы зæрдæхудт дæ макуы баййафæд.
Адæмы зæрдæхудтæй дæхи цы хизай, уыцы амонд дæ уæд.
Адæмы зæрдæхудтæй дæ фæстагæттæ дæр хызт уæнт.
Адæмы зæрдæхудты макуы бацу.
Адæмы зæрдæхудты цауыны сæр дæ макуы бахъæуæд.
Адæмы зæрдæхудты де знæгтæ цауæнт.
Адæмы зæрдæхудты де знæгтæ дæр макуы бацауæнт.
Адæмы зæрдæхудты басты адæмы арфæ æййаф.
Адæмы зæрдæхудты басты адæмы арфæйæ хайджын у.
Адæмы зæрдæхудты басты адæмы зæрдæ ар.
Адæмы зондæй «рæди».
Адæмы зондæй хайджын у.
Адæмы зондæй дын хай уæд.
Адæмы зонд дæм хæццæ кæнæд.
Адæмы зондæй пайда кæнын фæраз.
Адæмы æлгъыстæй хызт у.
Адæмы æлгъыст дыл макуы æрцауæд.
Адæмы æлгъыст дæ макуы баййафæд.
Адæмы ныфсæй макуы фæцуд.
Адæмы ныфсæй ныфсджындæр у.
Адæмы ныфсæй ныфсджындæр кæн.
Адæмы ныфсæй æнæхай макуы фæу.
Адæмы ныфсæй хайджын у.
Адæмы ныфсæй дæ Хуыцау базырджын скæнæд.
Адæмы ныфсæй тæхынхъом у.
Адæмы ныфсæй иуварс макуы аззай.
Адæмы ныфсæй дæ Хуыцау иуварс макуы фæуадзæд.

Адæмы ныфсæй дæ тых макуы фæцудæд.
Адæмы ныфсæй де уæнгтæ макуы æрызгъæлæнт.
Адæмы ныфсæй сагау сыкъатæ цы уадзай, уыцы амонд дæ
уæд.
Адæмы ныфсæй ныфсмард макуы фæу.
Адæмы уарзон фæу.
Адæмы уарзон фест.
Адæмы уарзонæй фæцæр.
Адæмы уарзтæй хайджын у.
Адæмы уарзтæй æнæхай макуы фæу.
Адæмы уарзтæй дæ æнæхай Хуыцау макуы фæкæнæд.
Адæмы уарзтыл дæхи макуы атигъ кæн.
Адæмы уарзт дын æвдадзы хос фестæд.
Адæмы уарзт дын æвдадзы хосау уæд.
Адæмы уарзт дын ныфсдæттæг фестæд.
Адæмы уарзт дын тыхдæттæг фестæд.
Адæмы уарзт дæ ног уæлахиздзинæдтæм цы разæнгард кæна,
уыцы амонд дæ уæд.
Адæмы уарзт дын ног уæлахиздзинæдтæ дæ къухы æфтауæд.
Адæмы уарзт дын фæхос уæд.
Адæмы уарзт дын Хуыцауæй лæвард фæуæд.
Адæмы уарзт дыл ныккæлæд.
Адæмы уарзон хъæбул фæу.
Адæмы уарзон хъæбул фæхуыйн.
Адæмы уарзон хъæбулы ном дæм йæ чъылдым макуы раздахæд.
Адæмы уарзон хъæбулы номимæ базæронд у.
Адæмы уарзон хъæбулы номимæ фæцæр.
Адæмы уарзон хъæбулы ном дæ къухæй макуы ахауæд.
Адæмы уарзон хъæбулы ном дæ къухæй макуы аирвæзæд.
Адæмы фарн дæ хай.
Адæмы фарн дæ уæд.
Адæмы фарн макуы фесаф.
Адæмы фарнæй сæрыстырæй фæцу.
Адæмы фарнæй фæрджын у.
Адæмы фарнæй фæрджындæр кæн.
Адæмы фарнæй фæрджынаы-фæрджындæр кæн.
Адæмы фарнæй фæцæр.
Адæмы фарнæй дæ Хуыцау фæцæрын кæнæд.
Адæмы фарнæй æххæст у.
Адæмы фарнæй дæ Хуыцау æххæст уадзæд.

Адæмы фарнай æнæхай макуы фæу.
 Адæмы фарнай дæ Хуыцау æнæхай макуы фæкæнæд.
 Адæмы фарнай дæ Стыр Хуыцау фæрнджын кæнæд.
 Адæмы фарн дыл Хуыцаутты Хуыцау сæрдыгон къæвдайау
 æруарын кæнæд.
 Адæмы хорзæх баййаф.
 Адæмы хорзæх дыл æрцæуæд.
 Адæмы хорзæх дæ къухæй макуы æрхауæд.
 Адæмы хорзæх райс.
 Адæмы хорзæх дæ кæстæрты уæд.
 Адæмы хорзæх, чи дæ уарзы æмæ кæй уарзыс, уыдоны уæд.
 Адæмы хорзæхæй бафсæд.
 Адæмы хорзæхæй дæ Хуыцау бафсадад.
 Адæмы хорзæх дыл Хуыцаутты Хуыцау æруадзæд.
 Адæмы хорзæхæй бахъомыл у.
 Адæмы хорзæхæй дæ кæстæртæ бахъомыл уæнт.
 Адæмы хорзæхæй æнæхай макуы фæу.
 Адæмы хорзæхæй хайджын у.
 Адæмы хорзæхæй хорзæхджын у.
 Адæмы хорзæхæй фæцæр.
 Адæмы хорзæхæй æфсæст у.
 Адæмы хорзæхæй æфсæст уæнт дæ кæстæртæ.
 Адæмы хорзæхыл макуы фæкæл.
 Адæмы хорзæхыл дæ къух макуы ауигъ.
 Адæмы хорзæхыл макуы суæлæхох у.
 Адæмы хорзæхыл нæй макуы зæгъ.
 Адæмы хорзæхимæ царынæй бафсæд.
 Адæмы 'хсæн бæрæгæй зын.
 Адæмы 'хсæн дæ бынат ыссар.
 Адæмы 'хсæн дæ бынат цы ссарай, уыцы амонд дæ уæд.
 Адæмы 'хсæн дын «дæлдæр фæкæн» макуы мачи зæгъæд.
 Адæмы 'хсæн дын «дæлдæр фæкæн» зæгъынхъом макуы мачи
 уæд.
 Адæмы 'хсæн дын «дæлдæр фæкæн» зæгъын цы никуы ничи
 бауæнда, уыцы амонд дæ уæд.
 Адæмы 'хсæн дын «дæлдæр фæкæн» куыд ничи кæна, ахæм
 фарнай æххæст у.
 Адæмы 'хсæн дæ сæркъулæй лæууын макуы бахъæуæд.
 Адæмы 'хсæн дæ хъæбулты номæй сæрыстырæй фæцу.
 Адæмы 'хсæн дæ кæстæрты номæй сæрныллæг макуы у.

Адæмы 'хсæн дæ кæстæрты номæй ныхкъуырд макуы у.
Адæмы 'хсæн дæ фарн макуы фæныллæг уæд.
Адæмы 'хсæн дæ кад дæлæмæ макуы 'рхауæд.
Адæмы 'хсæн дæ кад дæлæмæ макуы 'руадз.
Адæмы 'хсæн дæ кадай мах дæр кадджын цы уæм, уыцы амонд
дæ уæд.
Адæмы 'хсæн дæ кадай мах дæр кадджын цы уæм, уыцы амонд
дæу дæр уæд æмæ мах дæр.
Адæмы 'хсæн дæхион æвзарынæн у.
Адæмы 'хсæн дæхион æвзарынхъом дæ Хуыцау скæнæд.
Адæмы 'хсæн дæ хъул сах бадæд.
Адæмы 'хсæн дæ хъул сах цы бада, ахæм амонд дын Хуыцау
раттæд.
Адæмы 'хсæн дæ хъул сах цы бада, ахæм амонд дын Хуыцауы
цæст бауарзæд.
Адæмы 'хсæн дæ хайуан дæр макуы фæкæлæд.
Адæмы 'хсæн дæ Хуыцау хорзæн фæхъулон кæнæд.
Адæмы 'хсæн дæ макай хъулон кæныны сæр бахъæуæд.
Адæмы 'хсæн макуы фæцуд.
Адæмы 'хсæнай макуы ахау.
Адæмы 'хсæнай макуы фæхъу.
Адæмы 'хсæнай къуыпп дар.
Адæмы 'хсæнай къуыпп цы дарай, уыцы амонд дæ уæд.
Адæмы 'хсæн бæрæг дар.
Адæмы 'хсæн бæрæг хуыздæр дар.
Адæмы 'хсæнай бæрæг хуыздæр цы дарай, ахæм амонд дæ уæд.
Адæмы 'хсæн сæрбæрзондæй зын.
Адæмы 'хсæнай сæрбæрзондæй цы зынай, уыцы амонд дæ уæд.
Адæмы хъæбул бастуых.
Адæмы хъæбул фæхуыйн.
Адæмы хъæбулай фæцæр.
Адæмы хъулон хъæбул фæу.
Адæмы хъулон хъæбул фест.
Адæмы хъæр дæм хъуысæд.
Адæмы хъæр дæм цы хъуыса, Хуыцау дын ахæм арфæ ракæнæд.
Адæмы хъæр æмбар.
Адæмы хъæр дын æмбарын кæнæд Стыр Хуыцау.
Адæмы хъæр цы 'мбарай, ахæм хорзæх дæ уæд.
Адæмы хъæр æмбарынхъом у.
Адæмы цæст дын хорз бауарзæд.

Адæмы цæст дын хуыздæртæ бауарзæд.
Адæмы цæст дæ макуы бахæрæд.
Адæмы цæст дын макуы ратигъ кæнæд.
Адæмы цæстæй хызт у.
Адæмы цæсты ахад.
Адæмы цæсты цы ахадай, ахæм амонд дæ уæд.
Адæмы цæсты ахадынхъом у.
Адæмы цæсты ахадынхъом дæ Хуыцау скæнæд.
Адæмы хъæбул басгуых.
Адæмы хъæбул фæхуыйн.
Адæмы хъæбулæй фæцæр.
Адæмы хъулон хъæбул фæу.
Адæмы хъæр дæм хъуысæд.
Адæмы хъæр дæм цы хъуыса, уыцы амонд дæ уæд.
Адæмы хъæр дæм цы хъуыса, Хуыцау дын ахæм арфæ ракæнæд.
Адæмы хъæр æмбар.
Адæмы хъæр дын æмбарын кæнæд Стыр Хуыцау.
Адæмы хъæр цы 'мбарай, ахæм хорзæх дæ уæд.
Адæмы хъæр æмбарынхъом у.
Адæмы цæст дын хорз бауарзæд.
Адæмы цæст дын хуыздæртæ бауарзæд.
Адæмы цæст дæ макуы бахæрæд.
Адæмы цæст дын макуы ратых кæнæд.
Адæмы цæстæй хызт у.
Адæмы цæсты ахад.
Адæмы цæсты цы ахадай, ахæм амонд дæ уæд.
Адæмы цæсты ахадынхъом у.
Адæмы цæсты ахадынхъом дæ Хуыцау скæнæд.
Адæмыл гадзрахатæй макуы рацу.
Адæмыл гадзрахатæй цы никуы рацæуай, уыцы амонд дæ уæд.
Адæмыл гадзрахатæй рацæуыны сæр дæ макуы бахъæуæд.
Адæмыл гадзрахатæй рацæуыны сæр дæ знæгты хъæуæд.
Адæмыл гадзрахатæй дæ знæгтæ дæр макуы рацæуæнт.
Адæмыл нымад у.
Адæмыл нымад цы уай, уыцы хорзæх дæ уæд.
Адæмы хуыздæртыл нымад у.
Адæмы хуыздæртыл нымад цы цæуай, Хуыцау дын ахæм арфæ ракæнæд.
Адæмы хуыздæртыл нымад цы уай, уый дын мæ зæрдæ зæгъы,
æмæ дын Хуыцауы цæст бауарзæд.

Адамы хуыздартыл нымад чи сты, уйдон ахсанай ма фæхъу.
 Адамы хуыздартыл нымад чи сты, уйдон ахсанай рартив.
 Адамы хуыздартыл нымад чи сты, уйдон ахсан да бынат цы
 ссарай, Хуыцауай да уыцы амонд уæд.

Адамы хуыздартыл нымад чи сты, уйдон ахсан да бынат цы
 ссарай, Хуыцауы цæст дын ахæм амонд бауарзæд.

Адамы хуыздартыл нымад чи сты, уйдон ахсан да бынат цы
 ссарай, Хуыцау дын ахæм арфæ ракенæд.

Аджын цардай фæцæр.

Аджын цард кæн.

Аджын цард дын Хуыцауы цæст бауарзæд.

Аджын цардай уæ Хуыцау макуы фæцух кенæд.

Аджын цард уын Хуыцау уæ къухай макуы байсæд.

Аджын хъуыддæгтыл æфтыд ут.

Аджын хæстæджытæ уæ Стыр Хуыцау фæкæнæд.

Аджын хæстæджытæй базæронд ут.

Аджын лæг æмæ усæй базæронд ут.

Аджын царды райдиан фæуæд уæ чындзæхсæв.

Аджын цардмæ фæбæллы алчи дæр, фæлæ дзы сымах хайд-
 джын цы фæуат, Стыр Хуыцау уын уыцы амонд раттæд.

Аджынаы-адджындæр цы кенат, уыцы амонд уæ уæд.

Аджынаы-адджындæрмæ фæцæут.

Аджынаы-адджындæрмæ фæцæрут.

Аджынаы чи фæцард, уйдон хал ахæрут.

Аджынаы чи фæцард зæрыбонмæ, уйдон амондай хайджын ут.

Аджынаы кæд исчи фæцард амæлæты бонмæ, уæд дыккаджы
 ‘мбал сымах дæр Стыр Хуыцау фæкæнæд.

Адуу у.

Адуу да кенæд Хуыцау.

Адуу да кенæд Дунескæнæг.

Адуу да кенæд а бæсты фарн.

Адуу да кенæнт а бæсты бардуæгтæ.

Адынджыр у.

Адынджыр да кенæд Хуыцау.

Адынджыр да кенæд Иунæг Хуыцау.

Адынджыр да кенæд Дунескæнæг Хуыцау.

Адынджыр да кенæд Хуыцæутты Хуыцау.

Адынджыр да кенæнт а комбæсты дауджытæ.

Адынджыр да кенæнт нæ комбæсты дауджытæ.

Адынджыр у да мады фæндиаг.

Адынджыр у дæ ныййарджыты фæндиаг.
Адынджыр у дæ фыды фæндиаг.
Адынджыр у дæхиуæтты фæндиаг.
Адынджыр у дæ ахсджиæгты фæндиаг.
Адынджыр у мæ фæндиаг.
Адынджыр у дæ адæмы фæндиаг.
Адынджыр у дæ адæмы амондæн.
Адынджыр у дæ райгуырæн бæсты фæндиаг.
Адынджыр у дæ Райгуырæн бæсты фарнæн.
Адзал дæ макуы æрæййафæд.
Адзал дæ знæгты æййафæд.
Адзал дæ знæгты æййафæд фæндагыл.
Адзалай хызт у.
Адзалай дæ Дунескæнæг бахизæд.
Адзалай дæ Хуыцау бахизæд.
Адзалай дæриу дæхи цы фæиппæрд кæнай, уыцы амонд дæ уæд.
Адзалай мадзал кæнынхъом у.
Адзалай дæ мадзал кæнынхъом Хуыцау уадзæд.
Адзалай мадзал нæй.
Адзалы бæсты мадзал ар.
Адзалы бæсты мадзалыл хæст у.
Адзæбæх у.
Адзæбæх у дæ мады фæндиаг.
Адзæбæх у дæ фыды фæндиаг.
Адзæбæх у дæ ныййарджыты фæндиаг.
Адзæбæх у дæ ныййарджыты фæндиаг, стæй та — мæ фæндиаг.
Адзæбæх дæ кæнæд Стыр Хуыцау.
Адзæбæх дæ кæнæд дунескæнæг Хуыцау.
Адзæбæх дæ кæнæд æппæтхъом Хуыцау.
Адзæбæх дæ кæнæнт а комбæсты зæдтæ æмæ дауджытæ.
Азавад кæн.
Азавад кæн дæ зæрдæйы фæндиаг.
Азавад кæн Хуыцауы дæлбазыр.
Азар макуы фен.
Азар макуы фенæнт дæ цоты цот дæр.
Азар макуы фенæнт дæ фæсфæстагæттæ дæр.
Азарæй хызт ут.
Азæй-азмæ амондджындæр кæнут.
Азæй-азмæ даргъ, уæрæх цæут.
Азæй-азмæ лæппухъæбыс кæнут.

Азæй-азмæ хуыздæр кæнут.
Азæй-азмæ цинтæ æййафут.
Азæй-азмæ царды къæпхæнтыл уæлæмæ хизут.
Азæй-азмæ царды къæпхæнтыл уæлдæрæй-уæлдæр цæут.
Азæй-азмæ царды асинтыл уæлдæр хизут.
Азæй-азмæ нæм æгас цæут.
Азæй-азмæ нæм уæ дзæбæхтæ хъуысæнт.
Азæй-азмæ уын уе ‘нтыстытæ цы уынæм, уыцы амонд сымах
дæр уæд æмæ мах дæр.
Азæй-азмæ лæппугуывдтæ аразут.
Азæй-азмæ тыхджындæр кæнут.
Азæй-азмæ тыхджынай-тыхджындæр кæнут.
Азæй-азмæ дзырдхъомдæр кæнут.
Азæй-азмæ дзырдхъомæй-дзырдхъомдæр кæнут.
Азæй-азмæ ног хæрзтыл æмбæлут.
Азæй-азамондджындæр кæнут.
Азæй-азамондджындæр уæ Стыр Хуыцау кæнæд.
Азæй-азамондджындæрæй цæрут.
Азæй-азамондджындæрæй æрвитут уæ бонтæ.
Азæй-азамондджындæрæй нæм цы дæхат, уыцы фарн уæм
кæсæд.
Азæй-азхуыздæр кæнут.
Азæй-азхуыздæр уæ Хуыцау кæнæд.
Азæй-азхуыздæр нын ут.
Азæй-азхуыздæр фæут.
Азхуыздæр ут.
Азхуыздæр уæ Хуыцау фæкæнæд.
Азимаг макуы фæу.
Азимаг дæ макуы мачи фæкæнæд.
Азимаг де знæгтæ уæнт.
Азимаг хъуыддаг дæ зæрдæмæ дæр макуы ныдздзур.
Азимаг хъуыддаг дæ зæрдæмæ дæр цы нукуы ныдздзурай, ахæм
фæндагыл лæуд фæу.
Азимагæй дæ зæрдæйы дæр макуы мацы уæд.
Азымджын макуы фæу.
Азымджын дæ Хуыцау макуы фæкæнæд.
Азымджын хабæрттæй хызт у.
Аивæй батон дæ царды бонтæ.
Аивæй цæр.
Аивæй фæцу цæрынай-хæрынмæ.

Аивæй арвит дæ цард.
 Аипп æрхæссæн дæм ма уæд.
 Аипп хъуыддæгтæй хызт у.
 Аипджынаёй дæ Хуыцау бахизæд.
 Аипджынаёй хызт у.
 Айнагау фæчыл кæнын ма зон.
 Айнагау чыл цы никуы кæнай, уыцы амонд дæ уæд.
 Айнагау сæрыстырæй лæуу.
 Айнагау фидар лæппу рацу.
 Айнагау фæтасын ма зон.
 Айнагау куы тасай, уæд иунæг хатт.
 Айнагфарс лæппу разын.
 Айнагфарс лæппу дæр цы ницы уа дæ цуры, ахæм амонд дæ
 уæд.
 Айнагфарс лæппутæ фæхъомыл кæн.
 Айрæз.
 Айрæз амондджынаёй.
 Айрæз ныфсджынаёй.
 Айрæз хъаруджынаёй.
 Айрæз дæ адæмы фарнæн.
 Айрæз дæ мады фæндиаг.
 Айрæз дæ æнайы фæндиаг.
 Айрæз дæ гыццийы фæндиаг.
 Айрæз дæ фыды фæндиаг.
 Айрæз дæ дадайы фæндиаг.
 Айрæз дæ ныййарджыты фæндиаг.
 Айрæз дæ хорзмæбæлджыты фæндиаг.
 Айрæз мæ фæндиаг.
 Айрæз, чи дæ уарзы, уыдон фæндиаг.
 Айрæз æнæмастæй.
 Айрæз æнæнизæй.
 Айрæз дæ фидæныл хъуыды кæнгæйæ.
 Айтындз дæ базыртæ дæхи фæндиаг.
 Айтындз дæ зæрдæйы базыртæ дæ уды фæндиаг.
 Айтындз дæ зæрдæйы базыртæ дæ зæрдæйы фæндиаг.
 Айтындз дæ уæнгтæ дæ зæрдæйы фæндиаг.
 Айтындз дæ уæнгтæ дунейыл.
 Аккаг æмбæлттыл цы 'мбæлай, уыцы амонд дæ уæд.
 Аккаг æрдхæрдтыл æмбæлд у.
 Аккаг æмкъай дæ фæуæд.

Аккаг æмкъай дæ фæуæд æнæуæрст адæмай.
 Аккаг лæппу дæ фæуæд.
 Аккаг чызг дæ фæуæд.
 Аккаг æмкъай дæ хай.
 Аккаг лæппу — дæ хай.
 Аккаг чызг — дæ хай.
 Аккаг æмкъæйттæй базæронд ут.
 Аккаг æмкъæйттæй арвитут уæ царды бонтæ.
 Аларды дын чъылдыммæ арфæ кæнæд.
 Аларды дын чъылдыммæ арфæ кæнæд, йе ‘ргом дæм макуы
 раздахæд.
 Аларды дын дæ кæстæртæн чъылдыммæ арфæ кæнæд.
 Аларды дын дæ кæстæртæн чъылдыммæ арфæ кæнæд, сæ хуыз
 фенын æй макуы бафæндæд.
 Аларды йæ сывæллæттæн чъылдыммæ кæмæн раарфæ кодта,
 уымæн дыккаджы æмбал Хуыцау дæу дæр фæкæнæд.
 Аларды дæм йе ‘ргом макуы раздахæд.
 Аларды дæ кæстæрты иувæрсты ахизæд.
 Алардыйæ дæ кæстæртæ айрох уæнт.
 Алæг у.
 Алæг дæ кæнæд Хуыцау.
 Алæг дæ кæнæд Иунæг Хуыцау.
 Алæг дæ кæнæд Дунескæнæг.
 Алæг у дæ мады фæндиаг.
 Алæг у дæ фыды фæндиаг.
 Алæг у дæ ныййарджыты фæндиаг.
 Алæг у, чи дæ уарзы, уыдоны фæндиаг.
 Алæг дæ кæнæнт а комбæсты дуæгтæ.
 Алæмæттаг бонтæ дыл ныккæнæд.
 Алæмæттаг бонтæ фервит.
 Алæмæттаг цард фæкæн.
 Алæмæттаг амонд дæм бахудæд йæ мидбылты.
 Амал кæнын фæраз.
 Амалхъом у.
 Амалхъом дæ Хуыцау скæнæд.
 Амæй фæстæмæ амондджын ут.
 Амæй фæстæмæ авдæнбæттæнтæ аразут.
 Амæй фæстæмæ æнафоны мард мауал фенут.
 Амæй фæстæмæ уæ бындз къуымæлы дæр мауал бахауæд.
 Амæй фæстæмæ уæ æнафоны бындз къуымæлы дæр мауал ба-
 хауæд.

Амай фæстæмæ бонхуыздæр кæнут.
Амай фæстæмæ бонхуыздæрæй фæцæрут.
Амай фæстæмæ уæ цард уæ къахæй ассон-ассон кæнут.
Амай фæстæмæ уæ цард уæ къахæй цы ассон-ассон кæнат,
уыцы амонд уæ уæд.
Амай фæстæмæ уын Хуыцау уæ хъуыддæгтæ рæстмæ уадзæд.
Амай фæстæмæ уын Хуыцау маст мауал зæгъæд.
Амай фæстæмæ уæ Хуыцау мастæй хызт уадзæд.
Амай фæстæмæ уæ йæ къахы алгъæй дæр мачиуал схъæрзæд.
Амай фæстæмæ уæ йæ къахы сындз дæр макæмануал
фæныхсæд.
Амай фæстæмæ уæ къухы иу æнтыст иннæйы фæдыл цы ‘фта,
уыцы амонд уæ уæд.
Амай фæстæмæ уæ кæрæдзийы хъæлдзæгдзинæдтæм цæут.
Амай фæстæмæ Хуыцауы уазæг ут.
Амай фæстæмæ хъæлдзæгдзинæдтыл æфтыд ут.
Амай фæстæмæ хъæлдзæг бонтæ æрвитут.
Амай фæстæмæ цинтыл æфтыд ут.
Амай фæстæмæ цины дугтæ æрвитут.
Амай фæстæмæ цины фынгтæ аразут.
Амай фæстæмæ цинтæ уынут.
Амай фæстæмæ цинты лæггад кæнут.
Амай фæстæмæ чындзæхсæвтæ кæнут.
Амай фæстæмæ куывдты бадут.
Амай фæстæмæ куывдты лæггад кæнут.
Амай фæстæмæ уын Чырысти уæд æххуысгæнæг.
Амай фæстæмæ фыдбылызæй хызт ут.
Амай фæстæмæ фыдбылызæй хызт ут, хæрзæбонæй — æфсæст.
Амæлæн дын ма уæд.
Амæлæн дын ма уа, цы фæззæг дæ.
Амæлæн дын ма уа, цы хур дæ.
Амæлынай дæ Хуыцау бахизæд.
Амæлыны коймæ де знæгты удтæ схауæнт.
Амæндты хуыздæр — дæ хай.
Амæндты хуыздæрыл дæ худ сæмбалæд.
Амæндты хуыздæр дæ къæсæрыл æрбалæууæд.
Амæндты хуыздæр дæ хæдзары стæлфæд.
Амæндты хуыздæрыл дæ къах скъуыр.
Амæндты хуыздæр дæм йæхи къахæй фæзынæд.
Амæндты хуыздæр дын Хуыцау дæ фыццаг скæнæд.

Амонд дын фестон.
 Амонд дын цы фестон, Хуыцау дын ахæм арфæ раканæд.
 Амонд дæм йæхæдæг фæзынæд.
 Амонддæттæг Хуыцау у, æмæ дын амæндты хуыздæр дæ разæй
 фæканæд.
 Амонддæттæг Хуыцау у, æмæ дæм йæ рухс цæстæй ракасæд.
 Амонддæттæг Хуыцау у, æмæ йæм дæ кувд фæхæццæ уæд.
 Амонддæттæг Хуыцау у, æмæ дæ амæндты хуыздæртæй æнæхай
 ма фæканæд.
 Амондджын цард фæкан.
 Амондджын дæ Хуыцау сканæд.
 Амондджын бонтæ фæнымай.
 Амондджын бонтæ фервит.
 Амондджынай базæронд ут.
 Амондджынай æмцард-æмзæронд баут.
 Амонды къах æрбавæр.
 Амонды къах авæр дæ фыды хæдзарæй.
 Амонды стъалы фен.
 Амонды уазæг дæ Хуыцау фæканæд.
 Амонды уазджытæ фервит.
 Амонды къахыл рабад.
 Амонды къахыл лæуд фæу.
 Амонды кувæг разын.
 Амонды ных ахæсс.
 Амондыл амбæл.
 Амондыл дæ къах скъуыр.
 Амондыл ацæуæнт дæ хъуыддæгтæ.
 Амондыл фæхæст у.
 Амондыл æфтыд у.
 Амондыл дæ Хуыцау фæхæст канæд.
 Амондхæссæг бæрæгбон дын уæд.
 Амондхæссæг бæрæгбонтæ дыл фæцæуæнт.
 Амондхæссæг дæ Хуыцау фæканæд.
 Амонддæтджытæ дæ амондджын фæканæнт.
 Амонддæтджытæ дын дæ зæрдæ хурварс абадын канæнт.
 Амонддæтджытæй макуы айрох у.
 Амонддæтджыты зæрдыл дзæбæхæй лæуу.
 Амонддæтджыты зæрдæ дæ рухс канæд.
 Амонддæтджытæ дæ фарс уæнт.
 Амменгæнæг цух макуы фæут.

Амменгæнагмæ уæ цауын макуыдæм бахъæуæд.
Амменгæнджытæ уæм гуырæд.
Амменгæнджытæ рæзæд дæ хæдзары.
Амменхъом у.
Амменхъом цы уай, Хуыцау дын уыцы амонд раттæд.
Амменхъом дæ Хуыцау скæнæд.
Амменхъомтæ уæм бирæ уæд.
Амменхъомтæ уæм бирæ рæзæд.
Амменхъомтæй макуы сцух уæд уæ хæдзар.
Амынд дæм хъыг макуы фæкæсæд.
Амындæй зонд арынæн у.
Амындыл æмбæлаг у.
Амындыл-иу æнарæкæ-бакæ цы сæмбæлай, уыцы амонд дæ уæд.
Амынд æвзæрмæ макуы ис.
Анæниз у.
Анæниз дæ кæнæд Хуыцау.
Анæниз дæ кæнæд Дунескæнæг.
Анæниз дæ кæнæнт а бæсты зæдтæ.
Арæвдауæд дæ Хуыцау.
Арæвдауæд дæ Дунескæнæг.
Арæвдауæнт дæ а бæсты зæдтæ.
Арв дæ макуы 'ркъуырæд.
Арв дæ цы никуы 'ркъуыра, уыцы амонд дæ уæд.
Арв дæ сæрмæ цъæх дарæд.
Арв дæ сæрмæ цъæх цы дара, уыцы амонд дæ уæд.
Арв дæ сæрмæ цъæх цы дара, ахæм арфæ дын Хуыцаутты Хуы-
цау ракæнæд.
Арвы æхсидав дыл макуы æрхауæд.
Арвы æхсидавæй хызт у.
Арвы æхсидав дыл цы никуы сæмбæла, ахæм амондджынай
фæцæр.
Арвы цæфæй хызт у.
Арвы æхсидав дыл цы никуы сæмбæла, ахæм амондджынай
фæцæр.
Арвы цæфæй хызт у.
Арвы цæф макуы фæу.
Арвы цæф макуы бавзар.
Арвы цæф дæ макуы фæкæнæд Елиа.
Арвы цæф дæ макуы фæкæнæд Стыр Хуыцау.
Арвы цæф дæ фыдгултæ фæуæнт.

Арвы цаф дæ фыдгултæ бавзарæнт, ды дзæбæхæй цар.
 Арвы дуар гомæй макуы фен.
 Арвы дуар гомæй макуы фен, куы йæ фенай, уæд та дзы дæ-
 хицæн хорзæх цы ракурай, де знæгтæн — фыдæх, уыцы амонд
 дæ уæд.
 Арвæй стъалытæ фескъæф.
 Арвæй стъалытæ цы скъæфай, уыцы амонд дæ уæд.
 Арвæй стъалытæ ничи ма раскъæфта, фæлæ дæ къухы цы баф-
 той, уыцы амонд дæ уæд.
 Арвæй стъалытæ скъæфынхъом су.
 Арвæй стъалытæ скъæфынхъом дæ Стыр Хуыцау скæнæд.
 Арвæй дæм стъалытæ фæхудæнт.
 Арвæй дæм дзаг хур фæкæсæд.
 Арвæй кургæ амонд — дæ хай.
 Арвмæ асинтæ æвæрын цы нукуы ‘рымысай, уыцы амонд дæ
 уæд.
 Арвмæ дæ асинтæ æвæрынхъом Хуыцау скæнæд.
 Арвыл де стъалы макуы бамынаг уæд.
 Арвыл дæ хуры хай макуы ахуыссæд.
 Арвыл дæр æрцæуæд дæ ном фыст.
 Аргъ дын ма уæд.
 Аргъ фидын де знæгтыл бахъæуæд.
 Аргъ фидын де знæгтыл хъæуæд, ды та-иу дæ зæрдæйы фæндиаг у.
 Аргъгæнæг дын аргъ макуы ссарæд.
 Аргъгæнæг дын аргъ макуы скæнæд.
 Арфæгонд фæу.
 Арфæгонд дæ Хуыцау фæкæнæд.
 Арфæгонд уæнт дæ кæстæртæ.
 Арфæгонд уæнт, кæм дын чи ис, уыдон.
 Арфæгондæй фæцар.
 Арфæгондæй дæ фæцæрын кæнæд Стыр Хуыцау.
 Арфæгондæй батон дæ царды бонтæ.
 Арфæгондæй уæ Хуыцау фæцæрын кæнæд зæрыбонмæ.
 Арфæйаг гуыр дæ фæу.
 Арфæйаг дæ Хуыцау фæкæнæд.
 Арфæйаг фæндæгтыл фæцу.
 Арфæйаг кæстæртæ фæхъомыл кæн.
 Арфæйаг кæстæртæ фæут.
 Арфæйаг хистæртæ фæут.
 Арфæйаг митæ кæнут.

Арфайаг хъуыддагтыл æфтыд ут.
Аслам дзырдæй хызт у.
Аслам каdmæ макуы бабæлл.
Аслам каdmæ дæ Хуыцау макуы бабæллын кæнæд.
Аслам каdæй хызт у.
Аслам кад-иу де знæгтæн уæд, ды амонджынаей цæр.
Аслам кад æмæ аслам лæгæй дарdmæ цы лидзай, ахæм амонд
дæ уæд.
Атынаг дыл зæрдæхъæлдзæгæй цæуæд.
Атынагæй фæдзæхст фæу.
Атынаджы хорзæх дæ уæд.
Атынаджы хорзæх ахæсс.
Атынаджы арфайæ дæ угæрдæнтæ фæйлауæнт.
Атынаджы арфайæ дæ фос æфсæст зымæгиуат цы ‘рвитой,
уыцы амонд дæ уæд.
Аудыдæй фæцæр.
Аудынхъом у.
Аудынхъом дæ стыр Хуыцау уадзæд.
Аудынцух макуы фæу.
Аудынцухæй дæ а комбæсты зæдтæ ма ныууадзæнт.
Афицер су.
Афицер дæ Хуыцау скæнæд.
Афицер мой — дæ хай.
Афицертæ уын фæгуырæнт.
Афицертæ фæхизæнт уæ къæсæртæй.
Афицерæй къаддæрæй уæ хæдзарæй мачи рахизæд.
Афон зон.
Афоны гуыр дæ фæу.
Афоны хъуыддагтæ кæн.
Афоны гуыр дæ фæхуыйн.
Афоныл дæм малæт дæр æрцæуæд.
Афоныл цинаг уын фæуæд.
Афоныл-иу цы сæмбаллай дæ къæсæрыл, уыцы амонд дæ уæд.
Афоныл митæ фæкæн.
Ахæтыны зæрдæ дæм æрцæуæд.
Ахæтыны зæрдæ дын Хуыцау ма байсæд.
Ахæтынхъом су.
Ахæтынхъом дæ Хуыцау скæнæд.
Ахæтынхъом сдæ, æмæ дæ фæндæгтæ Уастырджийы бар цы
уой, уыцы амонд дæ уæд.

Ахатынхъом сдæ, æмæ дæ фæндагтыл фæсмон макуы фæкæн.
 Ахатынхъом цы уай кæддæриддæр, ахæм хъару дæм уæд.
 Ахатынхъоммæ дæ Хуыцау фæцæрын кæнæд,

Ахатынхъоммæ дын дæ кæстæрты Хуыцау хорзæй байрæзын
 кæнæд.

Ахсæвыккон æхсæв уæм йæ дзæбæх цæстæй ракæсæд.

Ахсæвыккон æхсæв уыл йæ хорзæхтæ ныккалæд.

Ахсæвыккон æхсæвай фæдзæхст ут.

Ахсæвыккон æхсæвмæ дзæбæхæй кæй куывд фехъуыса, уымæн
 дыккаджы æмбал Хуыцау сымах дæр бакæнæд.

Ахсæвыккон æхсæвмæ уæ лæгъзтæ фехъуысæд.

Ахсæвыккон æхсæвмæ уæ лæгъзтæ цы фехъуыса, уыцы амонд
 уæ уæд.

Ахсæвыккон æхсæвы хорзæх уæ уæд.

Ахсæвыккон æхсæвы куывдтытæй хайджын ут.

Ахсджиаг рын макуы фен.

Ахсджиаг хъуыддæгтæ араз.

Ахсджиаг хъуыддæгтæй макуы фæцух у.

Ахсджиаг хъуыддæгтыл æфтыд у.

Ахсджиаг хъуыддæгтыл фæдзурут.

Ахсджиаг хъуыддæгтæм фæцæут уæ кæрæдзимæ.

Ахсджиаг рынæй де знæгтæ фæсæйæнт, ды дæ ахсджиагтæм
 дзаг цæстæй кæс.

Ахсджиаджы рæвдыдæй макуы фæцух у.

Ахсджиаджы тыхст макуы фен.

Ахъаз дын уæд.

Ахъаз дын уæд махæй.

Ахъаз дын æй кæнæд Хуыцау.

Ахъаз дын цы фæуа, уыцы амонд дæ уæд.

Ахъазгæнæг дын Хуыцау фæуæд.

Ахъазхъом у.

Ахъазхъом су.

Ахъазхъом дæ Хуыцау скæнæд.

Ахъазынхъом цалынмæ суай, уæдмæ мах дæр Хуыцау дзæбæхæй
 цæрын кæнæд.

Ахъомыл у.

Ахъомыл дæ кæнæд Стыр Хуыцау.

Ахъомыл дæ кæнæнт а комбæсты дуæгтæ.

Ахъомыл у дæ мады фæндиаг.

Ахъомыл у дæ ныйарджыты фæндиаг.

Ахъомыл у де знæгты цæстмæ.
Ахъомыл у мæ фæндиаг.
Ахъомыл у фынайтæнгæйæ.
Ацу æмæ æрцуйы фæндагтæ — дæ хай.
Ацу æмæ æрцуйы фæндагтæ — дæ хатæн.
Ацу æмæ æрцуйы фæндагтæй макуы бафæлмæц.
Ацу æмæ æрцуйы фæндагтыл макуы фæкæл.
Ацу æмæ æрцуйы фæндагтимæ райгуыр.
Ацу æмæ æрцуйы фæндагтимæ гуыр дæ фæу.
«Ацу» зæгъын дæ макуы бахъæуæд.
«Ацу» зæгъын дын макуы бахъæуæд.
«Ацу» зæгъынайтæ дæ Хуыцау бахизæд.
Ачындз у.
Ачындз у æввахс рæстæджы.
Ачындз у дæхи фæндиаг.
Ачындз у дæ ныййарджыты фæндиаг.
Ачындз дæ кæнæд мæ уд.
Ачындз дæ кæнæд Стыр Хуыцау.

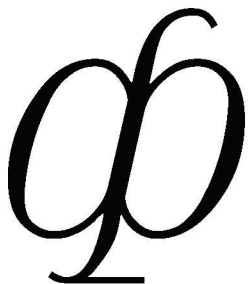
Уыдзæн ма

НЕ 'ВЗАГ — НЕ ФАРН

ХУЫДГАЙЫН СЕРИЙ

НЕ 'ВЗАГ НАЕ ХÆЗНА У, АЕВИ?

æстаг рæстæджы бирæ ныхас цæуы не 'взаджы тыххæй. Дзурæм иууылдæр, хъæр кæнæм фæйнæрдæм: не 'взаг сæфы! Æмæ уæд дæнцæн æрхæссæм, фылдæр уырыссаг дзырдтæ кæм и, къаддæр — ирон, ахæм хæццæ-мæццæ ныхасы скъуыддзæгтæ. Афтæ дзуры, ома уырыссаг-ирон хæццæ, нæ горæты царджыты фылдæр хай. Хъæуты хабар нырма хуыздæр у, фæлæ уым дæр куы рахизой ахæм ныхасмæ, уымæй тас у, уымæн æмæ мах, ирон адæм, фæзмыгой адæм стæм — искæй фæзмынаы хуыздæр нæм ницы кæсы. Фæзмаг æмæ ноджы стырзæрдæ: ницæмæй тæрсæм, нæхи ницæуыл риссын кæнæм, развæлгъау истæуыл батыхсæм, уыцы æгъдау нæм нæй. Стæй ныл куы æрцæуы, цы æрцæуинаг ныл ваййы, уый, уæд та æнцайгæ нал фæкæнæм нæ еу-додойæ.

Афтæ уыдысты нæ фыдæлтæ, ахæм стæм мах дæр.

Не 'взаг рагон æвзаг кæй у, уый алчи дæр зоны. Хæххон донау йæхи цæгъдгæ фæцъид йæ дард фæндæгтыл æмæ нæм йæ рæууон улæфт æмæ йæ удæвдауæг азæлд æрхаста. Æмæ йыл цы арф хъуыды нæй рафæлгъауæн æмæ йыл цы удæнкъарæн нæй равдисæн!

Абайты Васо афтæ фыссы уый тыххæй:

«Ирон æвзаг у, хъуыдытæ æмæ æнкъаранты тæккæ æлваст-дæр æмæ уæздандæр фæзилæнтæ равдисынмæ чи арахсы, ахæм коммæгæс хотых».

Æнæмæнг афтæ кæй у, уый иттæг бæлвырдæй зыны Къостайы «Ирон фæндыр»-ы. Уым цы хъуыдытæ æмæ æнкъарантæ баци равдисын поэты бон, уыдон дунейы стыр адæмты æвзæгтæм дæр нæ комынц тæлмац кæнын.

Уæддæр къорд азы размæ ирон ахуыргæндтæй иу фæсарæйнаг уацхæссагæн ахæм хъуыды загъта, ома, дам, ирон æвзаг наукон æвзаг нæу, хæдзарон-бынæттон æвзаг, дам, у, æмæ, дам, ыл наукон чингуйтæ фыссæн нæй.

Наукон чингуйтæ фыст ыл нæй, уый иу хъуыддаг у, ныффыссæн ыл ис æви нæй, уый та — æндæр хъуыддаг. Æмæ раст нæ загъта нæ ахуырлæг, не 'взаг нын цæсты бафтыдта — ис ирон æвзагыл наукон куыстытæ гæнæн. Уыцы хъуыддагæн иттæг хорз æвдисæн у Сиукъаты Никъалайы чиныг «Дуне нæ алфæмблай». Уæдæ иронау наукон куыстытæ кæй ничи фыссы, уый æвзаджы аххос нæу, уый ахуыргæндты аххос у, чи йыл нæ фыссы, уыдоны аххос, растдæр загъгæйæ та, чи йæ нæ зоны, уыдоны бæллæх.

Дзырд ууыл цæуы, æмæ хъуамæ цинай маликкам, ахæм æвзаг нын кæй ис, ууыл. Стæй дзы хъуамæ æфсармы кæниккам, мах та дзы не 'фсармы кæнæм — нæдæр уыцы хæццæ-мæццæ хъуыдыйдтæ куы фæдзурæм, уæд, нæдæр не стыр æмбырдты нæ тæрхонны лæгтæ искай æвзагыл куы бафтынц, сахичæн дæр æвзаг кæй ис, уый сæ куы ферох вæййы, уæд, Диссаг та куыд нæ у — цы адæмы 'хсæн цæрай, царды уынаффæтæ цы адæмæн кæнай, уыман сæ йæхи æвзагыл ма кæн, фæлæ æндæр адæмы æвзагыл.

Афтæмæй фарсыл дæр куыд хъуамæ бахацой уыцы уынаффæтæ — ирон удæртау сæ нæ вæййы, ирон фарн сæ нæ фæтæлфы!

Алкæмæй дæр æфсармы кæнæм, алцæмæй дæр, фæлæ не 'взагæй не 'фсармы кæнæм. Махмæ, фысджытæм, иу уырыссаг фыссаг уыд, æмæ не 'мбырдты иу ирон дзырд никуы никæмæй схауди. Мах бирæйæ æфсармы кодтам нæ уырыссаг æмбалæй, уый нæ уал æмæ уалæй ницæмæ дардта, махæн нæхицæн дæр æвзаг кæй ис, уый. Æмæ йæ хорз зыдтам — исчи нæ иронау исты загъта, сдзырдаг нын кодтаид не 'мбырд, политика дзы сарæзтаид, националисттæ дæр нæ схуыдтаид. Æмæ уый аххос нæ уыди — нæхи аххос уыд: афтæ йæ сахуыр кодтам! Хæрзæрæджы иу ахуыргæнæг газет «Рæстдзинад»-ы афтæ

фыста. Æвзәрстыты рәстәдҗы, президенты бынатмае чи цыд, уыдонәй иума әмбырды иронау фарст радта. Æмае йә уый фәстә йә сыхаг — ацәргә ләг, стәй әнәфенд дәр чи нә уыд, ахәм — уайдзәфты бын фәкодта: дәуәй, дам, уый әнхәл нукуы уыдтән, әмае, дам, афтә әнәуәздан әмае әнәмбаргә разындзынә: дә цәсгом куыд бахәәцыд әмае утәппәт адәмы 'хсән кандидаты куыд бафарстай иронау?

Афтә, гьә!

Иу хицау та, Хәлардзинады хәдзар кәй хонынц — Фысдҗыты цәдисәй, журналты редацитәй, чиныгуадзән әмае әндәрәй кәм сты, уым хицау, йә цуры иронау чи сдзырдта, уымае куы аздәхид әмае йә куыйты хәринаг куы бакәнид! Ам, дам, дә куысты дә, уый дә рох ма уәд, әмае, дам, куысты цы әвзагыл дзурын хәәуы, уый зон әмае ууыл дзур!

Æмае әниу әхсәнадон бынәтты цы! Нә ирон фынгыл не 'ртә чьирийә куы фәкувәм, уәддәр ма әндәр әвзагыл дзурыныл куы фәхьарәм нә уд, немә әндәр адәмыхәттытәй иу исчи куы фәбады фынгыл, уәд. Афтәмәй йә алчидәр хорз зоны: ирон куывдән скувән ис әрмәст иронау, ирон зарәгән әрмәстдәр иронау куыд и ныззарән, афтә.

Цәдис ма куы уыди, уәд иухатт стыр Калакмае әрхуыдтой ирон фысдҗыты Цәгатай дәр әмае Хуссарәй дәр. Цәвиттон, уым хьуамә сырәзтаид тәлмацгәндҗыты иугонд әмае разамынд ләвәрдтаид тәлмацгәндҗыты куыстән. Хьуамә гуырдиаг фысдҗыты уацмыстә тәлмац цыдаиккой ирон әвзагмае, ирон фысдҗыты уацмыстә та — гуырдиаг әвзагмае.

Æмбырды ныхас цыди гуырдиаг әвзагыл, әмае махән, ирәттән, алкай фарсмае дәр сбадын кодтой тәлмацгәнәг, әмае нын уырыссаг әвзагмае тәлмац кодтой, ныхас цәуыл цыд, уыцы хьуыддәгтә.

Диссаг нәм фәкаст уый, уымән әмае махмае афтә ничи бауәндыдаид, әмбырд уырыссагау аскьәрдтаиккой әмае — фәци. Мах нә ирон фысдҗыты юбилейтә әмае сфәлдыстадон изәртә дәр кодтам әмае кәнәм уырыссаг әвзагыл. Диссаг та куыд нәу — фыссәдҗы ирон фыстытыл ныхас кәнәй әмае иронау ма кәнәй уыцы ныхас! Æмае уырыссаг әвзадҗы цы бирә ихсыд ныхәстә и — ад дәр кәм нал и әмае уәз дәр, сәхәдәг сәхи бәрәгбонты кәй нал дзурынц, ахәм ныхәстә, әмае уыдон дзурыныл сбәндән уай дә ирон фыссәдҗы бәрәгбоны! Цы ма уа уымәй әнәфенддәр әмае хьәддагдәр хьуыддаг! Нәхи

æвзаг та, магуыр йæ бон, рохуаты фæлæууы кæмдæр æнæ хицау æмæ æнæ мæнузагъгагæй.

Фæстаг рæстæджы, мæнæ нын уырыссаг æвзаджы тæваг куы стых и не 'взагыл, уæд Къостайы загъдау, фæхæст стæм хæйрагыл — хъуыды кæнын райдыдтам уырыссагау, аразæм уырыссаг хъуыдыйæдтæ æмæ сæ ивæм иронмæ, афтæмæй хъуыдыйад йæ удискондæй баззайы уырыссагæй. Ирон хъуыдыйады хуызæнæй йæм ницы вæййы. Ирон дзырды ад дзы нæ фæцæуы. Уыцы хабар, ома уырыссагау кæй хъуыды кæнæм, уый нæм йæ фæдыл ласы иу фыдбылызы «дзинад», æмæ, æнæхуыздæр хæдзары хуымыл хæмпæлгæрдæг куы стых уа, афтæ нын стых и не 'взагыл.

Мæнæ цалдæр цæвиттоны (цæвиттонтæ ист сты газет «Рæстдзинад»-æй — ардыгæй дæ цæвиттонтæ уыйас дæр хъæуæд!): «Ныхас чысыл амалхъомдзинады фарстатыл». (Ставфыст сæргонд) «Цæлыккаты Ахмæты зонд æмæ хъæппæридзинады руаджы нысангонд æрцыд I-аг съезд Уарæсейы пысылмон адæмтæн». «Фæлæ Хуыцауы дзуарыбон адæм сæ цæст æрæвæрдтой, ирон разгæмттæ æмæ цухъхъаты сæ разы цы скъоладзаутæ лæууыдысты, уыдоныл, сæ уæздандзинадыл, сæ ирондзинадыл». «Фыдыбæстыл иуæрдиондзинады хъуыддаджы йæ лæгдзинад, йæ зонд, йæ хъару æмæ йæ хæстон кад дæлдæр макуы æрхауæд». «Секъа æмæ Хъязбеги иу таурæгъæй спайда кодтой æмæ сæ уацмысты æмхуызондзинадтæ уый тыххæй æмбæлынц». «Ацы ныхæсты фæстæ йын йæ цæстгомыл бафиппайдтон æнкъарддзинад». «Афтæ фæзæгъынц, циндзинад алкæуыл нæ цæуы, зиан та — алкæуыл дæр».

Хорз уыд уæддæр æмæ ацы фæстаг хъуыдыйады автор «зиандзинад» нæ загъта. Фæлæ цымæ кæд «зиан» ис зæгъæн æнæ «дзинад», уæд «цин» цæуылнæ и зæгъæн? Æви циныл фæсте къæдзил куы аныхасай, уæд æхсызгондæр у лæгæн?

Цы хъуыдыйæдтæ æрхæстон, уыдонæн се 'ппæтæн дæр зæгъæн дæр уыд æмæ ныфффыссæн дæр æнæ «дзинад», се 'ппæтæй дæр саразæн уыд ирон хъуыдыйæдтæ, ирон дзырд кæцæй хъуыса, ирон зыланг кæцæй цæуа, ахæмтæ, фæлæ уый тыххæй хъæуы иронау хъуыды кæнын, ирон дзырды улæфт æмбарын, ирон хъуыдыйады арæст зоннын. Æз афтæ нæ зæгъын, æмæ бынтондæр ма уадзæм не 'взагмæ «дзинад», уый гæнæн нæй. Фæлæ йæ хъæуа-нæхъæуайæ ма тъыссæм не 'взаджы. Уый та уæд уыдзæн, æмæ уырыссагау куы нæ хъуыды кæнæм. Хетæгкаты Къостайæн

йæ «Ирон фандыр»-ы дæр, йæ иннæ уацмысты дæр «дзинад» æмбæлы бæрцæй, бæрæг у — йæхи дзы хызта. Уæддæр ныфффыста:

*Дунейы хæрзтай хуыздæр мæм куы кæсид
Уарзондзинад!*

Дзырд «уарзон»-ыл йæхи раджы баныхæста «дзинад», раджы йæ сфыдуынд кодта, стæй йæ ууыл дæр нæ ныууагъта, фæлæ ма йын цыма йæ хъуыдыйæ дæр фæкайдта, фæуæлæнгайдæр æй кодта, фæихсыддæр, цыма дзы æцæг уарзт нал и, фæлæ цыдæр «дзинадгонд» чи уа, ахæм арæст: уарзондзинад, уарзон нæ, фæлæ уарзондзинад. Уæддæр дзы Къоста йæхи хызта, ома «дзинад»-æй. Уымæй ахæм цæвиттон æрхæссын у мæ бон:

*...Фесæф, фесæф, цард,
Сау лæппуимæ,
Тагъд дæлдзæх фæу
Ме 'намондимæ.*

Ныр ацы строфайы фæстаг рæнхъ чи фыссид, уый йыл «дзинад» бафтауид, уымæ «ме'намонд» цыдæр хъуаг фæкæсид æнæ уыцы «дзинад». Плиты Грис та афтæ фыста: «Ме'взонг баззад карз хæсты цæхæры». «Ме'взонгдзинад» нæ, фæлæ «ме'взонг», æмæ бирæ фидардæр æмæ бирæ ирондæр у рæнхъ афтæмæй.

Æмæ бырсы уыцы «дзинад» не 'взагмæ — бæз-бæз дзы кæнынц нæ газеттæ, нæ журналтæ, нæ чингуытæ. Уыдон фæзынц адæм. Иу фынджы хистæры куывдтыты мæнæ цы диссæгтæ уыди: «Нæ фысымты бæркаддзинад бирæ уæд! Буцдзинады æфхæрддзинад нæй æмæ æфхæрддзинад макуы фенæнт! Сæ кæрдзындæтгондзинад рагæй дæр хъуыстгонд у æмæ сын уыцы хорздзинад Хуыцау сæ къухæй макуы айсæд! Махæн та сыл нæ арфæдзинад æрцæуæд!» Æмæ цы хъуыдыйы нæ тъыста æмæ цы дзырдыл нæ баста уыцы æнæхайыр «дзинад»! Æвæццæгæн æм афтæ каст — «дзинадæй» рæсугъддæр, нырыккондæр, культурондæр кодта йæ куывдтытæ, цæмæй йын бадты адæммæ хуыздæр фæкæсой, сæ зæрдæмæ тынгдæр бахъарой. Уый цæмæй зыдта, æмæ халгæ кæй кæны йæ куывдтытæ.

Æмæ, бæргæ, уыцы хистæртæ иутæ 'мæ дыууæтæ куы уаиккой, фæлæ нын мыд ныччынди «дзинад»-ыл æмæ йæм нæ баттæнтæ тонæм стырæй-гыццылæй, ахуырлæгæй-æнахуырæй. Æндæр цы хуызы хъуамæ ссæуой ирон лæджы дзыхæй мæнæ

ацы хъуыдыйæдтæ: «Æртæйæ дæр райстой уæлдæр ахуырдзинад». «Стæй ма иу диссаг: уæлдæр ахуырджинад кæмæ и, уыдон царынц, астæуккаг ахуыргондджинад кæмæ ис, уыдонæй фылдæр». Иры дзырдтой: «æххæст ахуыр», «уæлдæр ахуыр» — уыцы дзæбæх дзырдтæ, лæджы зæрдæйыл хур кæмай бакæсы. Уæд ма сæ уыцы «гондджинад» цæмæ бахъуыди? Æмæ нын куыд фыдуынд æмæ куыд гуылмыз кæны нæ фарны дзырд! Козбаудзинад, чындыдзинад, æрвонгджинад, хæрæфыртджинад, æййафындзинад... Æмæ цы нæ «джинад» бакæсдзæн æмæ фехъусдзæн лæг! Уд сæ рагъæнмæ хизинаг фæваййы.

Афтæ у мыр «хъ»-йы хъуыддаг дæр. Ацы мыр, æвзагиртасджытæ куыд дзурынц, афтæмæй аланы æвзаджы æппындæр нæ уыди. Фæлæ нæ фыдæлтæ ам, Кавказы куы æрбынат кодтой, уæд нам нæ сыхæгты «хъ»-джын æвзæгтæй æрбабырста. «Хъ» не 'взаджы кæй сарæх, уый тынгдæр зыны быдыры хъæуты, мæнæ Астæуккаг Ир кæй хонынц, уым, æндæр нæдæр Дыгургомы ракодта ахæм знаггад, нæдæр Хуссар Иры. Ам, быдыры, тынг бауарзтой уыцы «хъ» æмæ йæ стыр æхсызгонæн дзурынц, нæ дзæбæх, нæ зылангæнаг мыртæ «г» æмæ «гъ»-йыл æддæмæ ахæцыдысты. Æркæсæм æмæ фенæм: уыд ирон дзырд «хъаггæнын». Равзæрди раджы «гъæуай кæнын»-æй. «Гъæуай кæнын»-ы иу «хъ» дæр нæй, ныр, уымæй цы дзырд рауади, уый мах «хъ»-тæй байдзаг кодтам — «хъахъхъæнын». Æмæ утæппæт «хъ»-тæ хурхы ныссæдзынц, нал уæлæмæ фæкомынц, нал — дæлæмæ. Уыди нам æмбисонды дзæбæх фæлмæн дзырдтæ: лæджыгъæд, боньгъæд, хæрзгъæд. Мах сын сæ зылангæнаг, сæ иронтуг «гъ»-тæ сыскъуыдтам сæ астæуæй æмæ сæ, цурк къуырагау, тыхкъуырд ныккодтам уыцы æндæрæвзаг æлхынцъхурхон «хъ»-тæ: боньхъæд, лæджыхъæд, хæрзхъæд. Ныр уыцы «хъ»-джын дзырдтæй байдзаг сты нæ газеттæ, нæ журналтæ, нæ чингуытæ. Æмæ лæгыл тас бафты тагъд «тæнгъæд»-ы бæсты «тæнхъæд» дзурын куы райдайæм, «чыргъæд»-ы бæсты «чырхъæд». Ныр «боньхъæд» цы журналист ныфффыссы, уый цæуылнæ зоны, бонæн хъæд кæй нæй, фæлæ йын «гъæд» кæй ис? Бонæн йæ гъæд æвдисы, бон цы хуызæн у — хур у, къæвда у, мигъ у... Хъуымацæн дæр гъæд ис, гæххæттæн дæр гъæд и, хорæн дæр гъæд и. Алцæмæн дæр гъæд и, хъæд нæ фæлæ. Лæгæн дæр. Æмæ йын йæ гъæд æвдисы, бæззы лæг æви нæ бæззы, уый, йæ хъæд нæ фæлæ. Æмæ лæгмæ хъуамæ лæджыгъæд уа, лæджыхъæд нæ фæлæ. Дзырд

«зæдгъæн» «зæдхъæн»-æй куы рауади, ома хор задхъæн у, чи разади, ахæм гагата дзы ис. Æмæ уыцы къуырма «хъ» йæхи куы раивта зæлангон «гъ»-йæ, уымæн раивта æмæ не 'взаг рагай дæр æмхиц нæ уыди æлхынцъхурхон мыртæм, зылангон мыртæ уарзта.

Рагай фæстæмæ не 'взаджы уыди æмбисонды дзæбæх дзырд, фидар дзырд, рæсугъд дзырд «фæлтæрд». Мах ыл бафтыдыстæм, нæ быны йæ скодтам æмæ йыл тыххæй къæдзил ныббастам æмæ дзы сарæзтам «фæлтæрдджын». «Фæлтæрд» ничиуал дзуры, ничиуал фыссы. Цæмæн афтæ рауади хъуыддаг, цы нæ фаг кодта «фæлтæрдæн?» Цæмæн æй бахъуыди «джын»? Уыцы фарстытæн дзуапп ничи ратдзæн ацы дунейы — дзуаппæттæг нæй. Бирæ чи фæцæры, бирæ хъуыддагты чи бахауы, уый сфæлтæры æмæ ваййы «фæлтæрд риуай хъусын хъæрзын». Плиты Грис дæр фыста: «Уый уыд салдат, фæлтæрд зæронд салдат...»

Уæдæ механизатор дæр нæу фæлтæрдджын, хъутдуцаг дæр, разамонæг дæр — уыдон сты фæлтæрд. Æмæ уыцы «джын»-æн йæ фæд агурын нæ хъæуы не 'взаджы, нæй йын дзы фæд. Чидæр æй ныффыста йе 'нархъуыдыйæ æмæ йе 'нæмбаргайæ, стæй сæ иннатæ цъалхæй-малхæй фæзмын байдыдтой — мах фæзмын уарзæм, уалдæр куыд загътон, афтæмæй. Æмæ не 'взаг байдзаг и къæдзилджын дзырдæй. Æндæр, «рæгъæд кæрдо»-йæ куыд ис загъæн «рæгъæдджын кæрдо», афтæ нæй загъæн «фæлтæрдджын хъутдуцаг» дæр. Рæгъæд кæрдо, æнхъызт бæганы, къуырттон карк, фæлтæрд сисамайæг — ацы дзырдбæстытæ, ома бæрæггæнæнтæ æмæ сæ фæстæ цы бæрæггæнинаг дзырдтæ ис, уыдон кæрæдзийыл баст цауынц иу фæткмæ гæсгæ, æмæ йын иу ран куыд нæй бынат уыцы фыдбоны «джын»-æн, афтæ йын нæй бынат иннæ рæтты дæр. Æмæ, дам, уадз дыууæ хуызы дæр уа, — уый ваййы сæ ныхас нæ фысджытæй сæ иуай-иутæн, сæ «демократондæртæн», кæй, дам, куыд фæнды, афтæ кæнæд дзургæ дæр æмæ фысгæ дæр. Нагъ!

Уый æгъдау нæу. Не 'взаг у нæ иууыл стырæдæр æмæ сыгъдæгдæр аргъуан æмæ йæм хъуамæ, кæй куыд фæнды, афтæмæй ма цауа, кæй цы фæнды, уый йæм ма хæсса йемæ.

Æрæджы фæкомкоммæ дæң, нæ ахуыргæндтæ кæй ныффыстой, уыцы «Ирон орфографи æмæ пунктуацийы æгъдæутты» чиныгтонды æстæм фарсмæ æмæ дзы ахæм хъуыдыйад бакастæн: «Дзырдты райдайæны «з» æмæ «с»-йæ цы æмхъæлæсон къордтæ райдайынц, уыдонны, стæй дæргъвæтин «сс»-йы разæй фæхъуысы «ы» кæнæ «æ», фæлæ йæ фыссын нæ хъæуы. Фыссын хъæуы: «згæ», «змис», «ссын».

Ома дзы иугар хъуысы, уад аьй фыссын цаьй тыххай на хъауы? Ауардга канам на «ы»-та амма на «а»-тыл? Зардыл арбалаууы Нигеры амдзавга:

*Маьй куьройы цалхау зилы,
Урс хардга ыссад ыссы*

Ацы дьргьветин «сс»-та куьд и загъан аена «ы» кена аена «а»? Уый амбарынц чиньгараджыта сахьдаг дьр ама уыцы агъдауы тькка бын бафыстой ахам фиппаинаг: «...позийы ацы дзырдты райдайены ритмы тыххай хъаласон куы бахъауы, уад дзы фыссын амбалы «ы».

Гъеныр уый базар нау, армукъа?

Уад, загъам, скъоладзауты раз ис иунаг рьнхъ, поэзима ахьссан дьр кай ис ама прозама ахьссан дьр, ахам рьнхъ, уад та йа куьд хъуама ныффыссы — «ы»-тимма ави аена «ы»-та? Загъам, манна ахам рьнхъ:

Куьрой урс ссад ссы

Стаьй афта цаьхгар цамаьн лыг цауы хъуыддаг — хъуысы, фала дзы на фыссам?! Цаьй тыххай дзы на фыссам, кад авзаг йахьдаг афта домы, уад?!

Уыцы «Агъдауттан» се 'хсазам фарсыл кьсам: «Ис ахам дзырдта дьр, кьцыты ацы амхъаласонты фьста ис ама фыссын хъауы «ы».

Цыма цавар ирон авзаджы дьсныы зонд снываста ацы хъуыдыад? Иронау куы арэзтаиккам ацы хъуыдыад, уад рауадаид манна афта: «Ацы амхъаласонты фьста «ы» фыссын кам хъауы, ахам дзырдта дьр ис». Кенна андархуызон дьр, армаст ын, «Агъдаутты» авторта йа куьд ныффыстой, афта ныффыссан наьй.

«Агъдауттан» са нудьсам фарсыл кьсам ноджы: «Вазьджын дзырдта фыссам, куьд хъуысынц, афта, ома, цы хицан дзырдтай конд вайыинц, уьдонай дыккаджы райдайены азылангон амхъаласон зылангон куы свайы, уад дзы фыссын хъауы зылангон, азылангонаьй куы баззайы, уад та дзы фыссын хъауы азылангон: галвандаг, дурвьткьуы, галдзарм...»

Фыццаг уал зылангон ама азылангоны тыххай — цы сты, цы нысан кьнынц? Дзырд «зылангон» хауы зыланг чи кьны, уыцы мыртам, ам фьсафтуан «он» комкомма амонь са уыцы хиад, манна «артасыфон»-ы кьрдагьан арта сыфы кай ис,

уый куыд амоны, афтæ. Уымæ гæстæ зылангонты кой куы канæм, уæд дзы ацы фæсæфтуан æнæмæнг хъæуы. Фæла, зыланг чи нæ каны, уыцы мырты кой кангæйæ та ма цæмæн хъуамæ фыссæм «он»? Адджын — æнад, фæрæзджын — æвæрæз, кадджын — æгад. Ам дыккаг дзырдтæм куыд ницæмæн хъæуы фæсæфтуан «джын» æфтауын, афтæ нæ хъæуы уым дæр «он» — нæдæр æй фыссын хъæуы, нæдæр дзурын. Дыккаджы та уый, æмæ фæбæлвырддæр кæнинаг уыд, уыцы вазыгджын дзырдты æзыланг йæхи зылангонмæ кæм раивы æмæ кæм нæ раивы, уыцы хъуыдаг, фæбиноныгдæр кæнын хъуыди, растдæр куыд уыдзæн, уый. Кæд, уæлдæр кæй кой кодтон, уыцы вазыгджын дзырдты æзыланг «ф» йæхи ивы зылангон «в»-йæ: алывид, алывæрсыг, уæд сæ æзыланг «х» цæуылнæ хъуамæ рахиза зылангон «гъ»-мæ; æмæ «алыгъуызон» цæуылнæ фыссæм, «алыхуызон» цæмæн фыссæм? Афтамæй рæсугъддæр куы у дзырд, уыцы зылангон «гъ»-имæ, стæй æнæуи дæр æнцондæр дзурæн куы у.

Хæрз æрæджы фæзынди не 'взæджы иу æнахъинон хъуыдаг: мивдисæг иуон нымæцы фыссын кæм хъæуы, уым дæр æй фыссын байдытæм бираон нымæцы. Ам комкоммæ азым хауы нæ мыхуыры кусджытæм. Газет «Рæстдзинад»-æн йæ кæцыфæнды фарсмæ æркæс, æмæ дзы ахæм хъуыдыйæдтæ — хæрх? «Рæджы кæддæр Уæрæсейы паддзах Кавказмæ куы ссыди, уæд йæ размæ æрвыст æрцыдысты кадджын барджытæ». «Æфсæддон техника кæй уай кодтой, уый тыххæй цалдæр хистæр афицеры уæд æрцыдысты Мæскуыйы бынмæ гарнизоны». «Кремлы лæвæрд æрцыдысты паддзахады хæрзиуджытæ». Ацы æртæ хъуыдыйæды, стæй ахæм хъуыдыйæдты мивдисæг фыссын дæр хъæуы æмæ, кæй зæгъын æй хъæуы, дзурын дæр æрмæстдæр иуон нымæцы. Бираон нымæцы чи æвæры мивдисæг, уый афтæ хъуыды каны: иугæр номдар бираон нымæцы ис, уæд хъуамæ мивдисæг дæр уа бираон нымæцы. Уый та æвзагæн йæ мидахастытæ кæй не 'мбары, уырдыгæй цæуы, мæнæ цыма æндæр адæмышаттæй у, гыццылтæ базыдта ирон æвзаг, йæ миддуне бамбарынхъом ын нæма у, уый хуызæн.

Иннæ ахæм ацы «урæд æрцыдысты», «баурæдтой». Ам дæр та уыцы комкоммæ тæлмац уырыссаг æвзагæй, дзырдæй-дзырдмæ тæлмац. Цы нысан каны «уромын»? Абайты Васойы «Ирон æвзаджы историон-этимологон дзырдуат»-ы ацы дзырдыл ныхас цæуы æнæхъæн стыр фарсыл, ис дзы бираæ цæвитонтæ аргъæуттæ æмæ аив литературæйæ æмæ дзы нæ мыхуы-

ры кусджытæ цы хъуыды æвæрынмæ хъавынц, уыцы хъуыдыйæн йæ кой дæр нæй. Иронау уыцы дзырды ахъаззагдæр хъуыды у куыстмæ айсын, куысты бауромын. Мæнæ дыууæ цæвиттоны Васойы дзырдуатæй: «Хицæуттæ адæмæн сахъицæй баурæдтой хъалонисджытæ». «Борæ... баурæдта хъаггæнæг алы хæдзарæй дæр дыууæ лæджы». Нæ мыхуырай ист цæвиттонты та «уромын» амоны искай æрцахсын, искауыл æрхæцын. «Æрцахсын» — уыцы дзырдæй, æвæццагæн, тæрстæ кæнынц, ома куы ма йæ рауадзой, бынтон æй куы нæ æрцахсой, тæрхон ын куы нæ скæной. Фæлæ ацы дзырд афтæ нæ амоны, æмæ йæ цæргæцæрæнбонты ахæстоны дарой. Æрцахсэн ис, рауадзæн дæр ис. Æмæ дзы тæрсын нæ хъæуы. Кæд дзы тынг тæссагæй исты ис, уæд та фыссæд æмæ дзурæд: «æрхæцыдысты йыл». Уый æввахсдæр у архайдмæ, бæстондæр æй æвдисы. Кæннæуæд дзырдæн йе 'цæг хъуыды ныддæлæ-уалæ кодтам æмæ йын æй нал æмбардзыстæм.

Афтæ комкоммæ гуымыдза æмæ гуылмыз хуызы тæлмац кæнæм дзырд «уæвын» дæр. Абайты Васо, уæлдæр цы дзырдуаты кой кодтон, уым афтæ фыссы ацы дзырды тыххæй: «Нырыккон ирон æвзаджы йын ифтындзæджы формæтæ нæй, æрмæст æмбæлы фæрсагмиты хуызы — «уæвгæ». Нагъ! Мах ыл ныйиттæг стæм, нæ уд хъарæм искуыцæй йæм куы баирвæзиккам æмæ йæ куы загъиккам! Æмæ йæ дзурæм æмæ йæ фыссæм: «Уый знон уыди, абон та мæ рад у амонджын уæвын». «Адæмæн æй пайдайы лæг уæвын фæнды». «Æрыгон республикæйы сæйрагдæр хæстæ сты гуырзиаг-ирон быцæуы ахæстдзинæдтæ банывыл кæнын æмæ Цæгат Ирыстонимæ баиу уæвын». Æмæ афтæ дарддæр. Æмæ дис бафты лæгыл, стыр дис: ау, ацы хъуыдыйæдты ирон удызмæлд кæй нæй, уый чи не 'мбары, уый йæ гæртæ цы ныфсæй рабаста тæлмац кæнын æмæ фыссынмæ!

Арæх, тынг арæх хъусæм нæ телеуынанæй, нæ радиоæ, кæсæм нæ газетты мæнæ ахæм хъуыдыйæдтæ — загъæм, сæргæндтæ: «29 сентябрæй 10 октябрмæ Дзæуджыхъæуы цæудзæн Цæгат Кавказы национ театрты фестиваль» Кæнæ: «Г.Мæскуыйы цыдысты ерыстæ уæгъдибар хъæбысхæстæй». Цыдысты ерыстæ, цæудзæн фестиваль... Æвæццагæн сыл адæм сахуыр сты, æндæр фæдис куыд нæ хъæр кæнынц?! Уæдæ ма искуы ерыстæ цæугæ æмæ фестиваль цæугæ исчи фæдта? Куыд хъуамæ цæуой, кæдæм хъуамæ цæуой?! Ам дæр архайы, уæлдæр цы гуымыдза дзырдæй-дзырдмæ тæлмацы кой кодтон, уый бархъомыс. Æндæр ацы хъуыдыйæдтæ ирон лæг куы арæзтаид

йæхи ирон æвзаджы ганæнтæм гæсгæ, уæд рауадаиккой манæ афтæ: «Г.Мæскуыйы ерыс кодтой уæгъдибар хъæбысхæстæй». «29 сентябрæй 10 октябрæм г. Дзæуджыхъæуы уызæн Цæгат Кавказы национ театры фестиваль».

Канæ — нæ «риссаг фарстатæ!» «Йæ раныхасы æрлæууыд нæ республикæйы риссагдæр фарстатыл». Ристæ фæкæны дæндаг, сæр, зæрдæ, бонифæстагмæ тæң, лæг цæлмартæн куы ваййы, уæд. Фæлæ фарстатæ риссой, уый иратаманы нæма æрцыд. О, уæззау къахæй сыл куы 'рлæууай, кæд уæд риссой..

Æрæджы нæм фæстæмæ æрбаздæхт, Октябры революцийы агъоммæ арæх чи æмбæлд не 'взаджы ахæм дзырд — «хъалон». Фæлæ йæ кæм дзурæм æмæ кæм фыссæм, уым хъуамæ фыссыкам æмæ дзурыкам æндæр ирон дзырд «фиддон». Хъалон фыстой æлдæрттæн. Мæнæ ма Гæдиаты Секъамæ байхъусæм: «Æлдар Хады комæй хъалон иста, фæлæ Хъуды ком, Тырсыгом æмæ Хиуы ком сæрибар уыдысты, æлдарæн хъалон нæ фыстой». Фиддон та у, лæг, организаци, куыстуат паддзахадæй цы хæс дарың, уый.

Бынтон дзæгъæлы рохуаты уадзæм дыууæ рагон дзырды — не 'взаджы чи сфидар, чи дзы сфæлтæрдта, ахæм дыууæ дзырды: «хаццон» æмæ «нардуат». Мæнæ сын фæйна дæнцы: «Зæхх чысыл фылдæр кæмæ уыд, уый йæ хаццон лæвардта». «Лæппутæ куыстой нардуатæй æмæ-иу райсом, талың ма уыд, афтæмæй фестæдысты». Фæлæ сæ нæ мыхуыры кусджытæ æмгæрон нæ уадзыңц газетæ æмæ журналтæм, адæм, дам, сæ не 'мбардысты. Æмæ сын сæ бæсты фыссыңц «арендæ» æмæ «подрядæй куыст». Уыдон хуыздæр æмбарыңц адæм!

Арæх хæццæ цæуыңц дыууæ мивдисæджы «фæуын» æмæ «ваййын». «Фæуын» у иухаттон архайд æвдисæг, «ваййын» — бирахаттон. Æмæ сæ иу иннæйы бынаты куы ныффыссæм (фæзæгъæм), уæд хъуыдыйад ныссуйтæ ваййы: «Колхоз «Хæлардзинад»-ы зæхкусджытæ фæваййыңц картоф къахт». Цу, ныр æй базон, куыд фæваййыңц, кæд фæваййыңц, цал хатты фæваййыңц? Ам, ай-гъайдæр, зæгъын дæр хъæуы æмæ фыссын дæр «фæфæуыңц», ома рæхджы картоф къахт фæуыдзысты. Фæлæ кæмæдæр «ваййыңц» рæсугъддæр дзырд фæкасти, уæздандæр æмæ йæ ныффыста, стæй иннæтæ дæр уый бафæзмыдтой, уымæн æмæ уыцы дыууæ мивдисæгæй чи цы амонь, уый не 'мбарстой.

Фæстаг рæстæджы, нæ цард æвæрæз кæнын куы байдыдта, уæд нæм фæзынди ногтæлмац дзырдаст «æхцайы фæрæзтæ».

Аема фэйнардыгэй на хъар цауы: «най ахцайы фæрæзтæ!» «Най ахца» — никамайуал фехъусдзына. Аема «ахца» бынтон æнæпайдайæ, бынтон æнæхъуаджы йæ фæдыл ралас-балас кæны йæхицай дыууæйы дæргъæн дзырд «фæрæзтæ».

Афтæтæ, гъе!

Аема, дам, не 'взаг нае хæзна у — ахæм ахъаззаджы сæргонд скодта йæхимæ гæстæ ирон адæмон газет «Рæстдзинад». Нае, нае хæзна наеу не 'взаг, хæзна ницы у æвзаджы цур. Хæзна — цыфæнды хæзна фестæд — йæ бон у, æмае ахауа, фесафа æмае, кæмай ахауд, уый йæ царды кой кæна, стæй та йæ бон у æмае ссара ахæм хæзна, чи зоны, хуыздæр хæзна дæр. Аевзагæн афтæтæ гæнæн наей. Аевзаг куы фæцуда, мæнæ мах æвзаг куыд фæцудыдта, афтæ, уæд адæмæн йæ цæстырухс мынæг кæны, хъусæй хорз нал фæхъусы, йе 'взаг йæ комы нал фæцарæхсы, йæ зардæйы хъустæ хорз æмае æвзæр нал фембарынц, йæ уд тæхынхъом нал вæййы. Цыбыр ныхасæй, йе 'взаг кæмæн фæцуды, уыцы адæм фæцуды йæхæдæг дæр æмае йæ фæндагыл раст цауынхъом нал вæййы. Уæдæ æвзаг хæзна наеу, æвзаг йæ уд æмае йæ цæст у адæмæн.

Редакцияæ. Кæд хицæн рæтты разы не стæм Сергейы цæхгæр хатдзæгтимæ, уæддæр ын йæ уац джишпы уадзæм, цауылты дзурь, уыцы фарстытыл сæрмагонд ныхас самидин кæныны охыл.

«МАХ ДУДЖЫ» РАВДЫСТ

МÆСГҮЫТÆ, ГÆНÆХТÆ, КҮВÆНДÆТТÆ,
ЗÆППÆДЗТÆ...

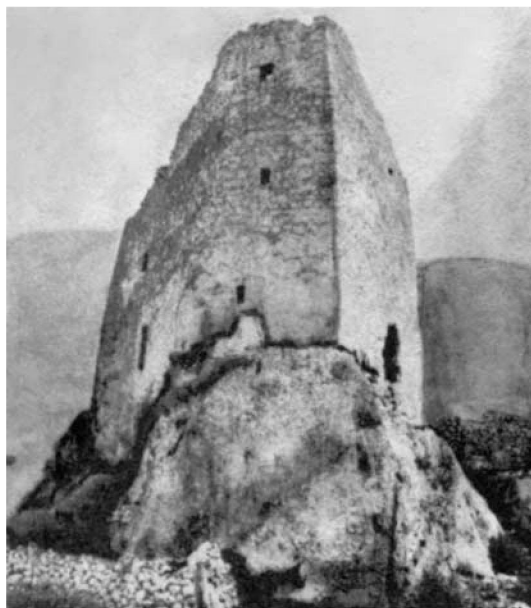
Уæхъæц. Цакъоты мæсыг.

Ханəз. Цəллаты мəсыг.

Ханəз. Цəллаты гəнах.

Хæнæз. Цæллаты гæнах.

Задæлæск. Дзулаты гæнах.

Лисри. Мәсгүйтә.

Кæртмæ бахизæн.

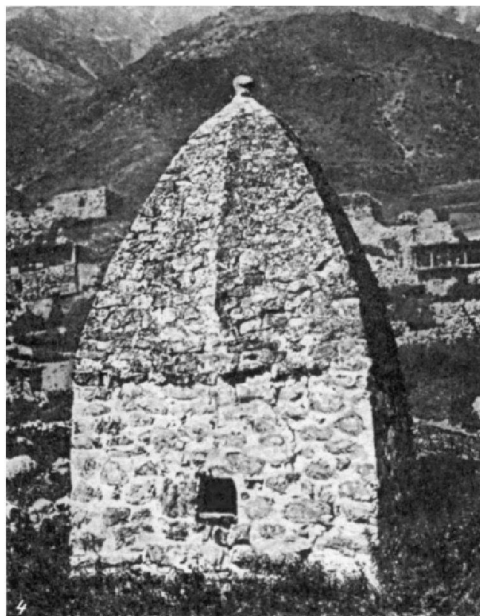
Хæцæн мæсыджы дуар.

Галуаны дуар.

Хæдзармæ бахизæн.

Фæснал. Зæппадз.

Гæлиат. Зæппадз.

Тырсыгом. Таранджелос.

Зруггом. Мадымайрæмы кувæндон.

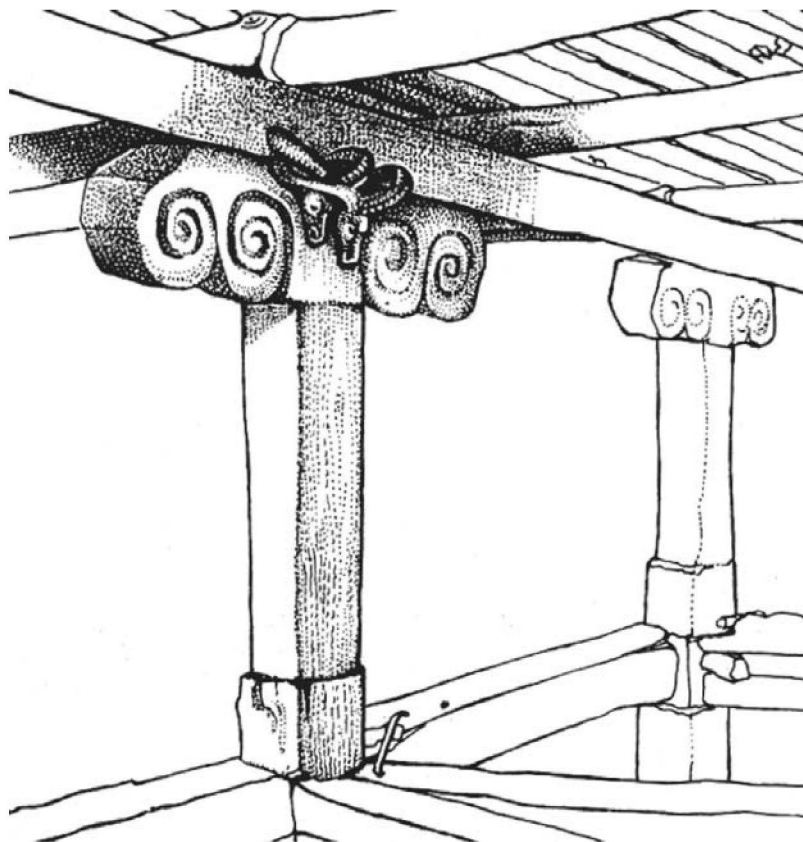
Уæхъæц. Цырт.

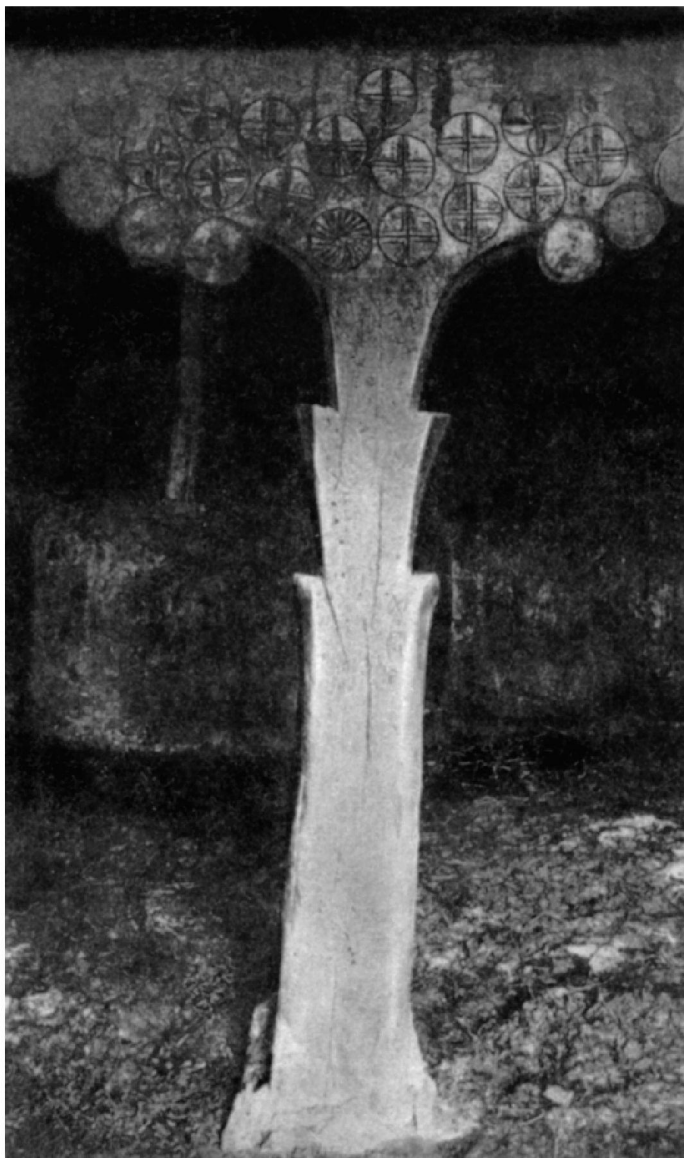
Лезгор. Цырт.

Дзывгысы Фидерттæ.

Хөдзары цөджиндэтæ. Куырттаты ком. Барзыхъæу.

Хæдзары цæджындз. Хохы Хъахъхъæдур.

Аз кырквасе дсен сөрмәст.
 Фәлсе нәе дсен сәнсеңд.
 Мәе армы хәлхытә сты царды таурсәгә дзурсәг.
 Мәен никчы бадаргъчынд фәндаггон ләгмә курсәг,
 Мәеныл сәфсәенбыдсәй хәдамантә нә ләуңыңд,
 Фәлсәсыс диссәнгә мә дурьы цагәд сәнүңылдзыл...
 О, аңы кәсәйтә сты үсәнгдыхсәй истә мә армыл.
 Аз хәңамә кодтамн ныв галцантә.
 Ныббар мын...
 Фәлсе хәңыңи мән тәх
 сәлвәст кардсәй
 мә гыңдзыл.

Дзаболаты Хазби

АРВИСТОН

ДÆ АМОНДГÆНÆГ — ДÆХÆДÆГ

Кæй нæ фæнды, амондджын куы уайд, уый. Фæлæ алкæмæн дæр йæ амонд йæхицæй аразгæ у, ома, цæмæй амондджын уай, уымæ дæр наукон æгъдауæй арæхсын хъæуы. Цард у тынг вазыгджын хъуыддаг, æмæ дзы уымæ гæстгæ хæмпæлгæрдæгау æнæмæтæй цæрæн нæй, дæхи бонты æвджид бакæнгæйæ — кæдæм дæ хæсса дæ цæугæ цард, уырдаæм ма хæссæд, зæгъгæ. Цыбыр ныхасæй, цæрын æмæ царды амондджын уæвынæн дæр йæхи бæрæг фæтк ис, йæхи бæлвырд æууæлтæ, наукон домæнтæ. Адæм та сæ бæстонæй нæ зонынц.

Цард куыд нывылдæр аразгæ у, куыд фæтчы цæрын, уыдæттæ амоны ног наукæ — радиовитоникæ.

Адæм раст зондыл хæст не сты, уымæн æмæ лæгæн йæ царды бындур йæ буары æнæниздзинад хонынц, йæ амонды бындур та мулк æмæ царды фæрæзтæ. Ацы наукæ куыд зæгъы, афтæмæй та Царды Сæйраг Закъон у адæймагæн йæ уды цард, йæ ‘нусон уды рухс. Ацы хъуыддаджы дин наукон æгъдауæй дæр раст у. Алчи дæр хъуамæ йæ удæн исты хорзы бацæуынмæ тырна.

Царды нысан, амонды рахацæн сты, адæймагæн йæ уд куы хъæздыгдæр кæна, йæ зонд куы рæза, уæд уый — ома дæ зонд уæрæхдæр кæн, дæ уды хъæздыгдзинæдтыл æфтау.

Цардæн йæ бындурон хæс уый у, цæмæй алчидæр архайа йæ алыварс дуне базонын æмæ бамбарыныл, искæмæн хорз раканынмæ бæлла. Дæ къухы куы бафта царды ад, царды нысан хуыздæр базонын, стæй дын искæмæн исты хорзы бацæуын куы бантыса, уæд æппæты фыццаг уый дæхицæн уыдзæн æхсызгон, уый адыл фыццаджы-фыццаг дæхæдæг банкъардзынæ дæхи амондджынæй!

Иннæ закъон та у Цины Закъон — де ‘рвылбон царды цæмæй дæ зæрдæмæ исты хур бакаеса, истæуыл цин кæнай, уый тыххæй хъуамæ зонай цин кæнын! Зæгъæм, сызгъæрин кæддæриддæр

сызгъарин у, фæлæ йыл ды куына зонай цин кæнын, ууыл цин кæныны зардæ дæм куына уа, уæд дын дæ уд нæ барухс кæндзæн. Ома дæ цуры цы дзаума ис, кæнæ та цы цау фехъуыстай, сæйрагдæр уый нæу, сæйрагдæр у, ды уыдонмæ цы цæстæй кæсыс, цы зардæ сæм дарыс, дæ ахаст сæм цавæр у, уый.

Уыдаттæ та лæгæн йæ зондæй аразтæ сты. Дзырдтæ дæр æмæ хъуыдытæ дæр бирæ сты, фæлæ дзы мах цы хъуыдытæ æмæ дзырдтæ равзарæм нæ зонды фæрцы, уыдонæй гуырынц не 'нкъарæнтæ дæр. Алы хъуыды дæр у хицæн æнкъарæны бындур, алы дзырд дæр у кæнæ нæ улы хос, кæнæ нæ улы марг. Æппæтæй зианхæссæгдæр сты фыдæлгъыстытæ, саудзыхæй загъд ныхæстæ, æнæуаг дзырдтæ.

Уыдонмæ тынг æмхиц у сахъат зонд, сæ фæрцы уый искæй цард сæнад кæны, фыдæх тауы, масты цæрæнбон бирæ кæны. Рæстмæцæуаг зонд та æвзары фæлмæн æмæ рæдау ныхæстæ, сæ руаджы сой уадзы не 'нкъарæнты, нæ уд нын æнæцопшайаг кæны, удæнцой нын хæссы.

Уæдæ йæ зонд кæмæн куыд у, ахæм у йæ царды уаг дæр. Йæ царды уаг кæмæн куыд у, ахæм у йæ хъысмæт дæр. Ома лæджы зондæн йæ 'вдисæн у лæджы цард, лæджы цард комдзог цæуы лæджы зондахастыл.

Мæнгæн нæ загъта Сократ дæр: «Дæ зонд цы у, уый у дæ цард дæр!» Уымæ гæстæ нæ зонд у нæ царды архитектор, нæ уаг — йæ аразæг, цы дзырдтæ равзарæм, уыдон та йæ амайæн æрмæг. Уымæ баст у Чырыстийы фæдзæхст дæр: «Уæхи хуыздæрма ивут, уæ зонд ногæнгæйæ».

Дæ хъуыдыкæнынад, цардмæ дæ ахаст куы аивай, уæд уый фæрцы дæ цард зынгæ фæхуыздæр уыдзæни. Разæй цæуы зонд, йæ фæстæ дзырдтæ æмæ хъуыдытæ, уыдонæй гуырынц æнкъарæнтæ, æнкъарæнтæй — уаг, уагæй — цард.

Уый у радиовитоникæйы ахуырад. Уый бындурыл хъуамæ алчи дæр тырна йæ цард айвынмæ, цæмæй амонд куыд ссара, уымæ.

*Сергей Равинг,
философ*

УЫЙ ДЗЫ ФЫНГ У, УЫЙ!

*Китайаджы сыррдонгæс ма скæнай:
бахæрдзæн сырды.*

Худæн ныхас

Атан æмæ Аман китаыæгтæ куы уыдаиккой, уæд ма адæм абон дæр дзæнæты цæриккой. Уымæн æмæ уыдон фæткъуы нæ, фæлæ сæ ардауаг калмæн йæхи бахордтаиккой!

Уазæгæн йæ китаиаг фысымтæ буцдарæн аргæвдынц, йæ дæргъ метр æмæ æрдæг кæман у, ахæм калм. Раздæр уал æм ай æгасæй æрбахæссынц, мæнæ дæ амæй хынцдзыстæм, исты бæнданæй нæ фæлæ, зæгъгæ.

Нымадæй фондз минуты рауайы, æмæ цæлгæнæнæй рарвитынц нуазæнтæ — æнгуырстуанты дзаг калмы туг, æмхæццæ ваййы карз арахъхъимæ. Иу уыйбæрц рæстæг та куы рауайы, уæд та рахæссынц кæрдæгцъæх нозт — калмы маст, уый дæр та арахъхъимæ хæццæгондæй. «Амæй æвдадзыхосдæр зæххыл ныцы ис!» — зæгъдзæн æфсапгъæ-хæринаггæнæг.

Уалынджы уазæджы цур æрæварынц хъæрмхуыпп æмæ физонæг. Тæрстæ-ризгæйæ дзы иу комдзаг сисы уазæг, аууилы йæ, аныхъуыры йæ æмæ, йæ былтæ асдæргæйæ, фæзæгъы:

— Æмæ ай нæхимæ бæдулы дзидза куы у!

Пекины 10 мин чысыл хæрæндонæй фылдæр ис. Къуындæг цæлгæнæнтæ, къаннæг уазалгæнæг, артдзæсты кæфойы дзаг цахæр иудадзыгдæр цæттæйæ лæууы, нымадæй дзы ваййы цалдæр карды æмæ тебæйы. Фæлæ дын дæс-фынддæс минутмæ сæдæ хуызы хæринагтæ ацæттæ кæндзысты æмæ дын сæ тæвдæй дæ цуры авæрдзысты. Хорз рестораны меню раст поэмæйау кæсыс, ноджы ма хæринагтæн æнахуыр романтикон нæмттæ раттынц: «Тигр æмæ руймоны хæст», «Фондз хæрздæфæй конд хъæрмхуыпп» æмæ а.д.

Европæйаг адæмты фыдæлтæ ма бæлæсты къалиутыл куы рабыр-бабыр кодтой, цъиуты ахстæттæй айчытæ уидзгæйæ, кæнæ та зайæгойты уидæгтæ куы къахтой, Китайы императортæ уæд 150 хуызы хæринагтæ хордтой. Абон китаиагтæ кæнынц 8 — 10 мин хуызы хæринаджы, ноджы тынг хæрзад сты, де 'нгуылдзтæ дæр ма сдæрдзына! О, фæлæ сæм æнгуылдзтæ сдæрын айдагъ худинаг нæу, фæлæ ма фæтчыгъæды дæр нæ цæуы: ныр дыууæ мин азы дæргъы китаиагтæ хæрынц къæцæлты фæрцы — къухæй чи 'вналы хæринагмæ, уыцы адæмтæ сæм нымад сты фæстæзад, хъæддæгтыл.

Къæцæлты æххуысæй кæй у сæ хæрд, уымæ гæстæ хæринаггæнæг хъуамæ уа уæлдай арахстджындæр — алцыдæр ныллыгтæ кæнын хъæуы лыстæг хæйттыл: тъæпæнтыл, дæргъæццæттыл, тымбылтыл, биратигъонтыл — цæвиттон, дыууæ къæцæлæй комдзаг æнцон сисæн куыд уа, афтæ. Стæй, иннæрдыгæй та, лыстæг карстæй хæринаг æнцон фыцæн ваййы, бирæ арт ын нæ фæхъæуы — сугæй æварæз у Китай. Уæвгæ сæм

хойраг дэр бираэ нукуы уыд. Гъемаэ дын уэлдэйттэ ма баззайа хэринаяй дэр амаэ йаэ цэттэгэнгайаэ дэр исты ахсадэнтэ-йедтэ: андэр бэстэты уэларты баварынаэ цы нэ бэззы, уымай ам хэрынаэ адджын, хэссинаэ рог хэриная скэнынц. Зэгъаэм, бабызы къэхты хэлынтай, хуыйы хъустэй, кэсаджы цэстыгай... Сэхичэй афтэ зэгъынц китайэгтэ, мах, дам, хэрэм, цамэндэриддэр цыппар къахы ис, уыдоны — стъолай фэстамаэ; цыдэриддэр тэхы, уыдоны — хэдтэхэгай фэстамаэ. Уадэ зайэгхалай дэр ахам бираэ нэй, фынджы агъдауэ сын цынаэ бэззы. Зэгъаэм, хуссар Китайы баддзынаэ бамбукай хэдзэры бамбукай бандоныл бамбукай стъолы уэлхъус амаэ бамбукай конд тэбэгъы хэрдзынаэ бамбук уидыгай ногдзыд бамбучы судзинтэ, Хуыцауы ном ардзынаэ бамбукай конд сэнэй!

Ноджы ма сэм иу хэриная ис, иу, амаэ уый раз иннэтэ цэсты нал фэахадынц — фынгыл цъыс-цъыстэнтэ сурвыхэй скорпион куы фэзыны, уад дзы уымэаэ амбал нэй. Скорпионай физонаг, дам, куы бахэрай, уад иу маргай дэр мауал тэрс, къогъотэ та де 'мгэрэтты дэр нал атахдзысты!

Хъуыстгонд рестораны цы хэринаятэ кэнынц, уыдон тынг зынаргъ сты, хуымэтэг лэг сэ хъэстэ дэр нукуы фауыздэаэ. Йаэ рон сэм чи райхалы, уый — бэрнон рэтты кусджытэ. Уыдон афэдзы дэргъы алы банкеттэ амаэ хуындты паддзахады къазна фэкъахыр кэнынц аэахъаэ 14 миллиард доллары бэрц! Куыд хъуамаэ ма уадзой уыдон Китайы коммунистон партийы тыххэй гаджидэуттэ! Иннаэ гуыппырсартэ та сты «ног китайэгтэ» — уыдоны дзыпп дэр амоны иу ахсэвары тыххэй сэдэгай доллэртэ бакалын.

Камдэриддэр дунейы цард у хъулон амаэ уыздэаэ. Иу хъуыдаг тэхудиаг у: бэргэ, сыдэй-иу куы ничи маэид...

КЪУЫАЫМШЫЙЫ ХОС

Эрнест Хемингуэй дзырдта:

— Аэ цуаны куы фэцауын, уад мемэ айсын ма хорз амбалттэй иу-дыууэйы, кэсагахсынмаэ цаугэйаэ та — хорз нозты авг. Фэлаэ маэна галты хэстмаэ куы фэцауын, уад та мемэ рэсугъд сылгоймаджы акэнын.

— Амаэ уад кэсагахсынмаэ цауылнаэ кэныс демэ рэсугъд сылгоймаджы? — фэрсынц аэй йаэ хэлэрттэ.

— Уый та цы зын бамбарæн у, — загъта Эрнест. — Касаг-ахсгайæ æз, цы дæн, уымæй хъуамæ хъустæ æмæ цастытæ фестон, афтæмæй кæсон æнгуырмæ. Нозт мæ уыцы хъуыддаджы ницы хъыгдары. Фæлæ дæ фарсмæ рæсугъд сылгоймаг куы уа, уæд ма дæуæй цæй кæсагахсæг ис!..

ФАНАР АЕМАЕ ДОМБАЙТТАЕ

Хемингуэй цуан кæнынмæ уыд Африкайы. Уырдыгæй куы ‘рбздæхт, уæд æй фæрсынц:

— Æцæг уый раст у, цырагъ, дам, дæм куы уа, уæд дын домбайттæй тас нæу?

— Уый, æд фанар куыд тагъд згъорай, уымæй аразгæ у! — загъта фыссæг.

ХÆЛÆДЖЫ ТÆЛМАЦ

Уыцы аз Малиты Васо иу фыссæгимæ Италимæ балцы ацыд. Гуытъяты Хъазыбег уый тыххæй дыууæрæнхъон ныффыста:

*Васо ацыд Италимæ
Йæ ницæйаг æмбалимæ!*

Цæрукъаты Алыксандр бахæлæг кодта уыцы дыууæ рæнхъмæ: — Тынг хорз сты, æвæдза! Мæ зæрдæмæ хъæбæр тынг фæцыдысты. Хъуамæ сæ æз уырыссагмæ ратæлмац кæнон! — дзырдта чиныгуадзæны йе ‘мбал редактортæн. Уыдон æм дисгæнгæйæ кастысты: хæлæггæнæгæй йæ нукуы зыдтой.

Цас рæстæг рауад, Хуыцау йæ хуыздæр зонæг, фæлæ адæмæй уæдмæ Алыксандры ныхæстæ ферох сты.

Иу райсом, сæ кусæнуаты къæсарæй куы ‘рбахызт, уæд дын куы фæкæнид:

— Цыма мын рауади... Рауади мын цыма, афтæ мæм кæсы...

Редакторты хъустæ фæгæмæл сты, мæнæ цыдæр диссаг хабар фехъусдзысты се ‘мкусæгæй, зæгъгæ:

— Цы, цы, Алыксандр?! Цæмæй зæгъыс, рауадис мын, зæгъгæ?

— Мæнæ ибоны тæлмацæй... — Æмæ бакаст:

*Васо поехал путем негладким
С товарищем гадким!*

РОНЫ АРГЪ

Персайнаг поэт Хамиди узагуаты уыди Къуылых Тимурмæ. Лæджы аргъ цас систдзæн, уый тыххæй сæм ныхас рауади. Тызмæг Тимур фæрсы поэты, æз та, дам, цасы аргъ дæн, цымæ.

- Æз дæ фынддæс сомыл радтиц, — загъта Хамиди.
- Æмæ айдагъ мæ рон дæр куы у уый аргъ!
- Æз дæр роны аргъы кой кæнын..

Ахæм дзуапмæ суанг Тимур дæр дурдзæфау фæци æмæ поэтæн ницы кодта.

КÆД МАСТ, УÆД — МАСТАУ

Мæчъыдойнаг Алыксандрæн æмбисондæн дзуринаг китаиыг авд вазæйы балæвар кодтой. Тынг фæцыдысты йæ зæрдæмæ, афтæ тынг, æмæ сæ раст..

- Ныммур сæ кæнут! — загъта балхон.

Цæмæн афтæ бакодтай, зæгъгæ, йæ куы бафарстой, уæд дзуап радта:

— Уыдонæн радыгай алы ‘фсæнттæй æнæ сæтгæ нæ уыд æмæ мын авд хатты смаст кодтаиккой. Фалтау абон иу ахъаззаджы маст байафдзынæн, фидæны уал хатты смæстджын уæвыны бæсты!

ХЪАЗЫН ÆМÆ ХЫНДЖЫЛАÆГ

Иуахæмы дын поэт Бинаи эмир Алишеры цатыры къæсæрмаæ сбадт.

- Уый кæцы дæ? — фæрсы йæ эмир.
- Бинаи дæн.

— Омæ мидамæ рацу, — дзуры йæм фысым. — Æнкъард кæнын иунæтгæй æмæ, кæмæй ахъазон, уый мын уæддæр уыдзæн.

— Цæуын: мæнæн та, кæмæй ахынджылаæг кæнон, уый уыдзæн, — дзуап ын радта æхсарджын поэт.

ФИДЕЛЫ ФИДАН

Кубайаг фыссаг Норберто Фуэнтес хэрзәрәджы ныммы-хуыр кодта Фидель Кастройы царды тыххәй чиныг. Тынг цымыдисаг хабәрттә дзы әргом каны. Уәлдай цымыдисаг та уымән сты, әмә ныронг Кастройы бинонты цард адәмәй сусәг уыд. Адәмәй цы, адәмәй: суанг ма йын америкаг сгарджытәм дәр иунаг кьам йеддәмә нәй хуымәтәг уавәры — йә фыццаг ус Марта Диас Баллартимә ист сты.

Уыцы усәй йын ис ләппу әмә чызг — Фиделито әмә Алина Фернандес де Ревуальта. Ус рагәй нырмә цәры Америчы Флоридайы штаты Майамәйы горәты, чызг та 1993 азы кәйдәр паспортимә Кубайә Испанимә алыгъди.

Фидель цәры йә дыккаг ус Далиа Сото дель Вальеимә, ис сын фондз фырты — Анхель, Антонио, Алехандро, Алексис әмә Алекс. Се ‘пәты нәмттә дәр «а»-йә райдайынц, уымән әмә сә фыды ном әххәстәй у афтә: Фидель Алехандро Кастро Рус. Фырттыл цәуы ссәдз азәй дәс әмә ссәдз азы онг, сты алы дәснәйәдтыл хәст. Сә мад куыста ахуыргәнәгәй, Фиделәй у бирә кәстәр, хәрзконд сылгоймаг әмә, кәй зәгъын әй хьәуы, иудадзыгдәр хәрзәрәзт.

Фәлә сә йә ләгимә иумә никуы ничи федта. Уый нә, фәлә зәххыл ахәм сылгоймаг ис, уый дәр хьуамә мачи зыдтаид. Далиа йә царды фылдәр бонтә әрвиты Кастройы хәдзәры Гаванәйы ныгуыләнварс, Хайманитас, зәгъгә, уыцы районы. Әдде бакәстәйә хуымәтәг дыууәуәладзыгон бәстыхайы хуызән у, фәлә мидәгәй та... Флоридайы цы миллионертә цәры, кәд уыдоны хәдзәртты хуызән хьәздэг нәу йә фәлыст, уәддәр хьуаг дәр ницәмәй әййафы. Ис дзы бассейн дәр әмә теннисәй хьазән корт дәр, йә алыварс әнусон цьәх бәләстә — хәдтәхәгәй бәстыхайән фәнән куыд нә уа, раст афтә бәзджын сагъд сты. Хәдзәрәй ис алидзән дыууә туннелыл — сә иу цәуы аэродром Баракоамә, иннә та Гаванәйы 26-әм уынгмә. Уым ис ядерон хәцәнгарзәй әмбәхсэн бынат, сарәзтой йә 1962 азы, Карибы хәстәй уавәр куы стәссаг, уәд. Уыцы туннел ахәм фәтән у, әмә дзы ныхәй ныхмә цәугәйә дәр дыууә «мерседесән» фәндаг сфаг уыдзән уәлдайджынтәй.

Кубә дих у 169 муниципайыл, әмә дзы алы ран дәр фәтәгән уыди хәдзәр — хьәдын бунгало. Уымыты-иу Фидель йә фәллад

уагъта йæ зæрдæйы дзæбæхæн. Фæлæ куы фæзæронддæр, уæд бунгалотæ туризмы министрадæн радта. Æрмæст ыл уæддæр йæ фæсномыг ныннхæст: «caballo» — ома «уыр». Тынг сыларзаг уыди, фæлæ уый 60-æм азты, стæй æрсабыр.

Кубæйы Кастройы номыл иунаг уынг дæр нæй, не сты кусæндæтты йæ бюстытæ, уынгты йæ дынджыр нывтæ, нæй йæ хуыз æхцатыл. Уыйхыгъд, Кубæйы цы дыууæ телеуынаг каналы ис, уыдонæй йæ алкæмæй дæр бон аст сахаты уынынц, стæй сæм цыдæриддæр брошюрæтæ мыхуыргонд цауы, уыдонæй дæр алкæм дæр ис. Иу ныхасæй, æнæ культ нæ уадзы йæхи.

Нозтытæй уарзы францаг хорз коньяк, хатгай испайнаг сæн дæр фæнуазы. Тынг æнувыд нæу нозтыл, фæлæ дзы йе ‘фсымæр Рауль та æфсис нæ зоны, уый карз арахъхъ — виски— доны бæсты нуазы.

Хуымæтæг кубæйæгтæн та сæ хуыздæр нозт у ром «а гранель» — лакъон тæнгъæд, иу ссæдз градусы дзы ис. Сыгъдæг хъылма у раст! Кæд исты уарзынц нозтæй, уæд бæгæны, фæлæ йæ сæхи æхца песойæ ма ссарай æлхæнынмæ: æрмæстдæр доллæртæй, О, фæлæ ус куы курай, уæд дын иу асыкк бæгæны рауæй кæндзысты песотæй. Уый адыл сæм чындзхæстятæ тынг арах сты, фæлæ уымæй къаддæр не сты усуадзынтæ дæр.

Искуы Кастроты дыууæ ‘фсымæры сæхæдæг дæр куы райдайой «а гранель» нуазын, уæд сæ паддзахдзинадæн карон æрцæудзæн, æмæ Кубæйы дæр сæрибар æвзæрстытæ уызæни.

СУАНГ МА ДРАМАТУРГТÆ ДÆР

Иу бæрнон кусæг дын Камалы куы бафæрсид, цы архайæг у царды, уымæй.

— Мæнæ Цæгат Ирыстоны Фысджыты цæдисы сæрдарæй кусын, мæгуыр мæ бон...

— Æмæ поэттæ дæр дæумæ хауынц?

— Стæй ма суанг драматургтæ дæр! — фæкодта сæ ныхасмæ хъусджытæй чидæр.

ДЗÆКЪУЛ-МÆКЪУЛ

Заманхъуйлаг Газемæ æрвылкъуыри дæр йæ дыууæ чызджы горæтай æрцæуындæ æмæ та уæззау дзæкъул-мæкъулайæ аздæхынц.

Уæд дын æй йæ сыхаг фæрсы:

— Æмæ куыд у, Газе, хъуыддаг, куыд: далæмæ дæр афтæ дзагармай æрцæуындæ?

— Ома, мæ хур, дыууæрдæм ахæм уæззæуттæ хæссын чи фæразы, чи?..

*Радзырдта йæ Бæцæзаты
Уыппи 2001 азы 15 мартыйы*

СИАХСÆЙ КУСÆГ

Уыцы бон ма Уыппи ноджыдæр иу хабар ракодта.

— Æнæнхъæлæджы иу горæтаг хæдзари уазæгуаты сæмбæлдтæн. Кæсын, æмæ дын сæм мæ зонгæ лæппулæг цыдæр хицонны змæлæнтæ кæны. Æз бадис кодтон, ды та, зæгъын, ам цы архайыс, зæгъгæ. Уый бахудт æмæ мын афтæ:

— Цы сæм архайын, мæнæ сæм сияхсæй кусын, æндæр!

Ныр афтæмай йæхæдæг та заманхъуйлаг нæу, фæлæ уæддæр фæцарæхсти цыргъ ныхасмæ.

ДЫУУÆ 'МБИСОНЫ

Ирон адæм каубыдау æддæг-мидæг ауадысты. Ома нæ иу иннамæн кæуылдæрты исты хæстæг-хион разыны. Æмæ, гъе, уымæн нæй не 'хсæн дзæгъæл уалдай митæн бынат.

Уый уал дын фыццаг æмбисонд, дыккаг та ахæм у:

Зæронд бætæхъойыхъæуккагæй бирæгъ кæй фефсæрмы, уый сын фидиссаг нæу, фæлæ, сæрæн кæй сты рагæй-æрæгмæ дæр, ууыл дзурæг у. Уæд та дын иу зæрондхъæуккаг мадардбæгънæг лæппумæ самандур радтой æмæ йын загътой, уæдæ, дам-ма, кæд æцæгдæр ахæм сæрæнгуырдтæ стут, уæд ай дæхимæ бамбæхс. Æмæ ды куыд æнхъæлыс — бамбæхста йæ!

*Радзырдта сæ Быдтаты — Дзахоты
Алисæ. Темисчъы санатори, 2000 азы 9
август.*

СОБЫКЪ АШЫҢ Чыуды

ХАДЗАРМАЕ ХАЙ

Уәд ма Саламджери нымад уыди райдайга поэтыл. Иу чынды-хасты фәкомкоммае Цымырзаемае. Уый бадти фынджы уәлхъус әмае кусарты уәны касти. Арыгон поэты сәры февзәрдысты дыууә рәнхъы:

*Хорз лаг у Цымырза,
Фәлаә йә цуры нәй лывзә.*

Уыцы ныхәстә айхъуыста уырдыглаууәг әмае Саламджерийыл сбустә кодта:

— Ныр ардауән ныхәстә цы кәныс? ! Уәдә дәлаә уый цы у табәгъы?

— Әз рифмаейы тыххәй загътон лывзә, — йәхи раст кәны-ныл схәцыди Ситохы-фырт.

— Рифмае дәр әрбацыдаид. Алкәмае дәр уыди хонәг. Хәдзармае хәйттә нә кәндзыстәм.

Саламджери фыццаг фәджих, стәй афтә:

— Рифмае ‘нәфәразга у. Йә бон нә баци сәмбәлын..

— Гьемае кәд рынчын у Рифмае, уәд.. Рацу мае фәдыл кәбицмае әмае йын йе ‘гъдау ахәсс.

Саламджери дәр сразы..

ЗӘНГСАСТ

Иу чидәр Саламджерийән афтә:

— Знон дын дә сыхаг коммунист Дзыбыртты рынчындоны ауыдтон. Цы кодта, цы?

— Йә зәнг асаст.

— Куыд? Кәлгә фәкодта?

— Социализмаей капитализмы ‘хсән дыууәрдәм рагәпп-багәпп ласта әмае реформәты дзыхъхъы ныххауди,— загъта Ситохы-фырт.

ФЫСДЖЫТЫ УАЕРСТ

Саламджери ләууыди фысджытимә. Уыцы рәстәг сә рәзты әрбацәйцыд иу ләшпуләг. Ситохы-фырты куы ауыдта, уәд әм фездәхти.

— Ай ме ‘рвад у, — загъта Саламджери әмә ләшпуйы зонгә кәнын райдыдта фысджытимә: — Мәнә дын уый адәмон фыссәг, мәнә уый та әнәадәмон фыссәг, мәнә уый дәр әнәадәмон фыссәг...

ИУ ТУФАН — ИУ УС:

Саламджери Нартыхъәуы сә дуармә даргъ бандоныл бадт йә сыхәгтимә. Дәләсыхаг Калоты Батырбег сәм фездәхт. Иу чысыл абадти, стәй Саламджерийән загъта:

— Хъуыддаг нәма кәныс? Әз ныр цалдәр усы ракуырдон. Ацы аз дәр та дзы дыууә әртеу-теу ластон. Мә туфлитән мын дәсны кәд әмә чингуытә скодта! Иу бон ма сә ды дәр дә къәхтыл скән әмә искадәм фәцу усгур. Иу нә, фәлә дыууә усы дәр ракурдзынә афәдзмә.

— Дыууә усәй цы кәнын? Дә туфлитәй мын иу әри!

Цъары цыппæрæм фарсыл: *Куырттаты ком. Габьсаты мæсгуытæ.*

Технический редактор
Корректор
Компьютерный набор
Компьютерная верстка
Дизайн

Раиса КУДЗИЕВА
Заира КАРАЦЕВА
Соња ДЕГОЕВА
Ирида КОДЗАТИ
Залина ГУРИЕВА

*Журнал зарегистрирован в региональном Управлении ГК РФ по печати в РСО-А.
Регистрационный номер Ш-0132*

Журналы цы æрмæг рацæуа, уымæй æндæр мыхуырон оргæн куы пайда кæна,
уæд хъуамæ амынд уа, «Мах дугæй» ист кæй у, уый.

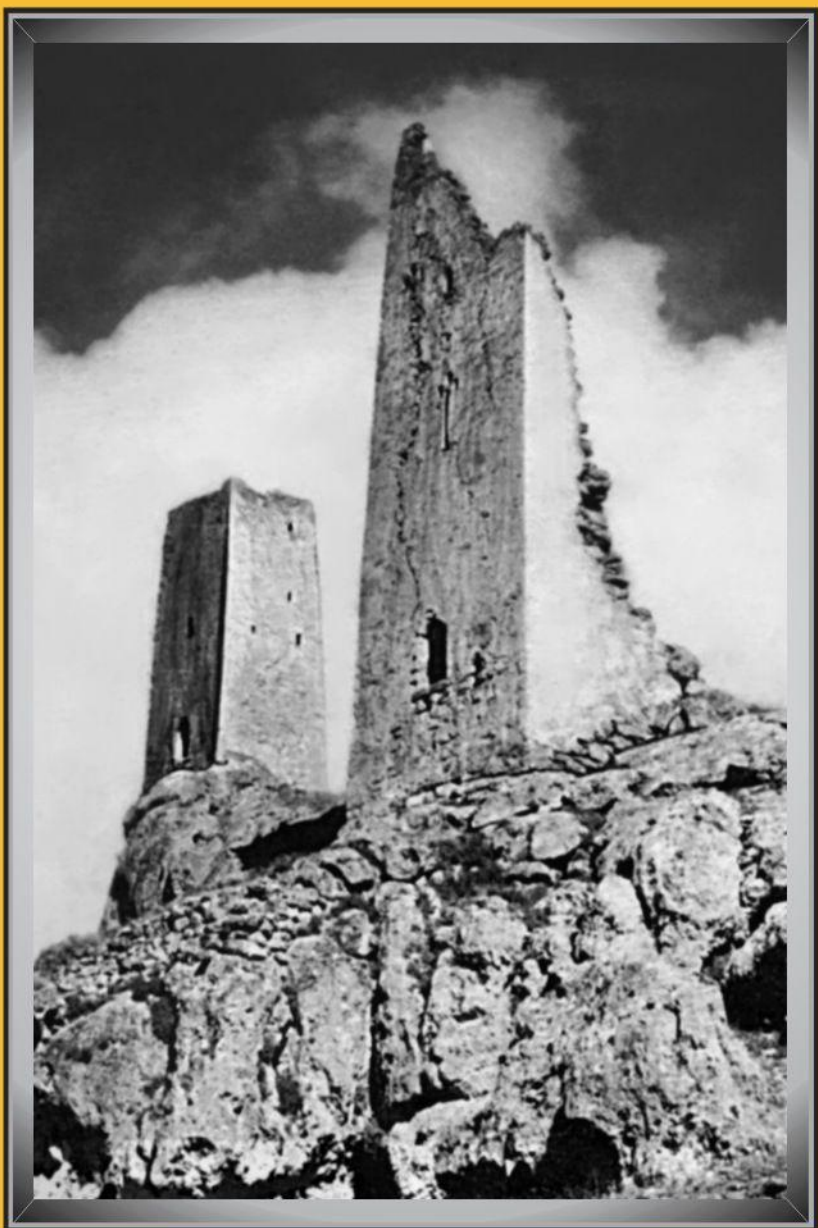
**Учредители: Комитет РСО-Алания по печати и делам издательств,
коллектив редакции**

Подписано к печати 18.05.01.. Формат издания 60x84 1/16. Бум. офсет. № 1. Гарнитура шрифта MyzI. Печать офсетная. Усл. п. л.10,46. Учетно-изд. л. 9,1. Тираж 1400 экз. Заказ № 303.

Адрес редакции: 362040, г. Владикавказ, пр. Мира, 25.

Телефоны: 33-69-66; 33-31-58; 33-69-62; 33-31-24.

Журнал отпечатан на Республиканском издательско-полиграфическом предприятии им. В. А. Гассиева
362011, г.Владикавказ, ул. Тельмана, 16.

Индекс 73247